

DANSK BIBLIOTEKSHISTORISK SELSKAB

BIBLIOTEKS
HISTORIE
12

KØBENHAVN
2016

Bibliotekshistorie 12

Udgivet af Dansk Bibliotekshistorisk Selskab

Redaktion: Steen Bille Larsen under medvirken af
Hans Elbeshausen, Ole Harbo og Jørgen Svane-Mikkelsen
© Dansk Bibliotekshistorisk Selskab 2016

ISSN 0109-923X

www.bibliotekshistoriskselskab.dk

Distribution via kassereren:

Søren Carlsen
Hovedgaden 20
3220 Tisvildeleje
sca@dethulehus.dk

Sats og tryk
Johansen Grafisk A/S, Holstebro

Indhold

Oskar Thyregod – en bibliotekarprofil <i>Af Svend Larsen</i>	5
Andreas Friis' rumudsmykning i Infosalen i universitetsbiblioteksbygningen på Nørre Alle i København <i>Af Torsten Schlichtkrull</i>	21
De danske folkebiblioteker og folkebibliotekarer under Besættelsen <i>Af Ole Harbo</i>	37
Biblioteket uden for biblioteket. Mobile biblioteker, særlige betjeningssteder og opsøgende biblioteksarbejde <i>Af Nan Dahlkild</i>	63
Dansk Bibliotekshistorisk Selskab Styrelsens beretning 2014–2015	101
Dansk Bibliotekshistorisk Selskabs Publikationslegat	104

Oskar Thyregod – en bibliotekarprofil

Af Svend Larsen

Der er ikke nogen entydig opfattelse af hvad en bibliotekar er, og hvilke opgaver en bibliotekar skal udføre. Opfattelsen af biblioteksprofessionen skifter over tid og efter hvilken bibliotekstype, der er tale om. Der er en omfattende litteratur om bibliotekarens opgaver og om de videnskabelige, biblioteksfaglige og personlige kvalifikationer, der er en forudsætning for at udføre opgaverne. I diskussionen indgår også spørgsmål, om hvor meget bibliotekaren skal kende til indholdet af de bøger og andre materialer, vedkommende har ansvaret for. I Robert Musils kendte roman *Manden uden egenskaber* giver en bibliotekar i 'statsbiblioteket' følgende forklaring til en af romanens hovedfigurer: "Det er alle gode bibliotekarers hemmelighed, at de aldrig læser mere end bogtitlerne og indholdsfortegnelsen af den litteratur, der betros dem. Den der indlader sig på indholdet, er fortabt som bibliotekar!"¹ Det er et nok et synspunkt, som de færreste vil tilslutte sig, men det peger alligevel på et væsentligt forhold. I sin klassiske tekst om bibliotekarens kald og opgaver gør H. O. Lange opmærksom på farerne ved bibliotekarens læsning. Bogkundskaber er nødvendige, både i faglitteratur og skønlitteratur. Men det må blive mere i bredden end i dybden, og det er vigtigt ikke at "forveksle en saadan vidtfavnende Halvviden med virkelig Indsigt".²

Skrivende bibliotekarer

Én ting er bibliotekarers læsning og forståelse af indholdet. Noget andet er bibliotekarers produktion af indhold, altså skrivning. Generelt indgår det ikke i beskrivelser af bibliotekarens opgaver, at vedkommende skal skrive. Men der er undtagelser. En af dem er

Svend Larsen, direktør, Statsbiblioteket, kst. direktør Det Kongelige Bibliotek, Victor Albecks Vej 1, 8000 Århus C

den kendte tyske biblioteksmand Georg Leyh. Han fremhæver, at man ikke kan forvente en omfattende videnskabelig produktion fra en bibliotekar, fordi biblioteksopgaverne kræver meget og har førsteprioritet. Han fremhæver dog samtidigt, at bibliotekaren ikke bør trække sig tilbage til en selvvalgt, lærd ensomhed, men tværtimod lægge sin indsigt fra ofte omfattende læsning frem til offentlig bedømmelse. Det er ifølge Leyh slutstenen for den sande bibliotekar!³

Uanset om skriftlig produktion kan betragtes som en væsentlig del af bibliotekarens opgaver, så er det et faktum, at mange bibliotekarer har skrevet tekster og fortsat gør det. Spredningen i emner er stor. Der er tale om skønlitteratur, videnskabelige bidrag, typisk inden for det humanistiske område, og om biblioteksfaglige arbejder. En nærmere analyse af 'skrivende bibliotekarer' er ønskelig som bidrag til at forstå biblioteksprofessionen og dens placering i det samlede kulturliv. Hvorfor skriver bibliotekarer, hvad skriver de, og er der en sammenhæng mellem deres biblioteksarbejde og deres litterære virksomhed? Der findes kun få tekster, som behandler bibliotekaren som fag- og/eller skønlitterær forfatter. Der findes en oversigt over bibliotekarforfattere, men den omfatter næsten udelukkende engelsksprogede forfattere.⁴ En tilsvarende dansk oversigt ville blive ret så omfattende, og det er ikke formålet med denne artikel at give en sådan oversigt. Formålet er at præsentere en enkelt dansk bibliotekarforfatter/forfatterbibliotekar, nemlig *Oskar Thyregod* (1875-1944). Han var i sin tid en markant skikkelse både som biblioteksmand og som forfatter, men er nu næsten glemt – i hvert fald er det meget sjældent at finde henvisninger til hans forskellige tekster.

Litteraturhistorikeren

Oskar Thyregod blev født 1875 som søn af skolelærer og forfatter C. A. Thyregod. Han blev student 1894 og tog magisterkonferens i almindelig og sammenlignende litteraturhistorie i 1900. Derefter underviste han ved forskellige skoler indtil han i 1911 blev bibliotekar og leder af Industriforeningens bibliotek, en stilling han varetog til 1937. Litteraturhistoriske arbejder og skønlitteratur fylder mest i de første mange år, hvorefter de biblioteksfaglige tekster fylder mest. Et

af Thyregods første arbejder er litteraturhistorisk. Det er en udgave af dansk litteratur: *Fortællinger fra Oplysningstiden / af Rahbek, Pram og Tode; indledede og forsynede med Noter af O. Thyregod* (1902). Inden da havde han udgivet et udvalg af sin faders fortællinger (*C. A. Thyregod: Udvalgte Fortællinger. Udg. ved Oskar Thyregod. 2 bind, 1898, ny udgave 1910*). C. A. Thyregod betragtes som en af grundlæggerne af den såkaldte "skolelærerlitteratur", der beskriver livet på landet med lidt skabelonagtige persontegninger, og hvor 'det gode' vinder til sidst. Oskar Thyregod gennemgår selv faderens omfattende litterære virksomhed i den næsten 200 siders store afhandling *Lærerne og Skønlitteraturen*.⁵ Han nævner i den forbindelse C. A. Thyregods småskrifter om skolen med "djærve Slag for Lønnings- og Undervisningsforbedring". I betragtning af at Oskar Thyregod allerede på dette tidspunkt var startet som bibliotekar, kan det undre, at han ikke nævner faderens indsats for 'bibliotekssagen'. I sin fremstilling af de danske folkebibliotekers historie fremhæver H. Hvenegaard Lassen C. A. Thyregods artikler om sognebogsamlinger som "det første forsøg på en samlet undersøgelse og beskrivelse af folkebibliotekernes tilstand i Danmark".⁶ Denne pionerindsats forbigår sønnen.

På Danske Læreres Forlag udgav Oskar Thyregod i 1911 *Folkebogen om Holger Danske*, hvor han genfortæller krøniken og i et efterord skriver om hvem Holger Danske var, og "hvorledes han blev danskernes helt". I 1918 udkom en stor litteraturhistorisk monografi: *Christian Bredahl. Harmens og Retsindets Digter i vor Litteratur*. Det er Oskar Thyregods forsøg på at rehabilitere en oversat digter og skuespilforfatter, hvis arbejder først og fremmest er båret af harme mod hykleri og svig og af et ønske om at tugte og revse sin tid. I en reklame fra Hagerups Forlag anføres det, at værket er anbefalet til udgivelse af de to litteraturprofessorer Valdemar Vedel og Vilhelm Andersen. De udtaler, at det har betydelig kulturhistorisk interesse "ved at give et aktmæssigt bekræftet Eksempel paa den økonomiske, sociale og moralske Tilstand i Frederik den Sjettes Danmark".⁷ De få anmeldere var mere forbeholdne. Således ankes der over, at bogen præges af en usikker skelnen mellem væsentligt og uvæsentligt, og at de mange detaljer skygger for helhedsbilledet.⁸

Oscar Thyregod (1875-1944), leder af Industriforeningens Bibliotek 1911-1937.

Gennem hele sit arbejdsliv var Oskar Thyregod aktiv som udgiver. Nævnes kan *Børnenes Leg: gamle danske Sanglege* (1907), *Svenske Forfattere i Udvalg* (med Ida Falbe-Hansen 1907, og med David Grünbaum 1935 og 1942), og *Sven Lange: Meninger om Litteratur og Meninger om Teater* (begge 1929).

Romanforfatteren

Oskar Thyregod skrev i alt syv romaner. De udkom i perioden 1913–1926. Romanerne *Præstens Søn* (1913), *De unge Aar* (1918) og *Mod Skumring* (1919) er en trilogi, mens romanerne *Bruden* (1920), *Den stille Gæst* (1920), *Smilet* (1921) og *Det grønne Land* (1926) er enkeltstående værker. Denne artikels forfatter har ikke forudsætninger for at vurdere Thyregod som romanforfatter, og nøjes derfor med en kort gengivelse af samtidens opfattelse. Modtagelsen af værkerne var blandet. Typisk er nok Povl Engelstofts sammenfattende karakteristik. Han fremhæver den indgående psykologiske forståelse, der kommer til udtryk, og noterer samtidig, at sprog og fremstilling, der i de første romaner var tung og ukunstnerisk, er blevet mere sikker.⁹ En anden samtidig er mere positiv. Peder Hesselaar gengiver fra en af romanerne et citat fra et brev fra en ung pige: ”Livet kan være forfærdeligt, men Menneskene maa kunne overvinde det forfærdelige”, og Hesselaar skriver så: ”Det er denne tro, der kaster Guldglans over Thyregods Digtning”. Han fremhæver, at der ikke er mange moderne forfattere ”hos hvem den Menneskelighed, Valdemar Vedel søger i Kunsten, har faaet et smukkere Udtryk end hos Oskar Thyregod. Han dyrker ikke Kunsten for Kunstens Skyld, men for Menneskets Skyld”.¹⁰

Det er ikke her stedet at gå nærmere ind på de enkelte romaners indhold og modtagelsen af dem. Det skal dog nævnes, at romanen *Mod Skumring* er et af de steder i dansk skønlitteratur, hvor en bibliotekar er hovedperson. Trilogien, som romanen er en del af, handler om præstesønnen Gustav Bang. Gustav Bang er uddannet cand. mag., og i *Mod Skumring* kommer han tilbage fra USA, hvor han har været ansat på flere biblioteker. Han bliver leder af biblioteket i Fjordstad, og man kan følge hans arbejde med at opbygge et ’rigtigt’ bibliotek, idet han bruger sine erfaringer fra amerikanske biblio-

teker. Det sker i med- og modspil med bibliotekets bestyrelse. Der tales om statstilskud, om overtagelse af det lokale stifts- og skolebibliotek og om politiske forhandlinger om oprettelse af landsbiblioteker. Der er også udsagn om, at boghandlere og forfattere er enige om at komme bibliotekernes ”Udlaaneri til Livs”. I romanens slutning trækker Gustav Bang sig efter 25 år som biblioteksleder tilbage til en retrætepost som ”Foredragsagitator for Bibliotekssagen”. *Mod Skumring* handler ikke om biblioteker, men det er et af de få steder, hvor der er en vis sammenhæng mellem de to verdener, Oskar Thyregod færdedes i: litteraturens verden og bibliotekernes verden. Der er i hvert fald et kig fra den ene verden til den anden. Men meget tyder på, at Oskar Thyregod så de to ’verdener’ som adskilte. I et debatindlæg i *Bogens Verden* skriver han, at han *som bibliotekar* ikke har ”beskæftiget mig med Skønlitteratur; men det meste af min Fritid har jeg brugt til at læse gode Bøger”.¹¹ Ikke med ét ord henvises til romanerne eller de litteraturhistoriske værker, han har forfattet!

Industribibliotekaren

Det bibliotek Oskar Thyregod i 1911 blev leder af, var et gammelt bibliotek. I 1838 dannedes Industriforeningen i Kjøbenhavn, og foreningen etablerede fra starten et bibliotek. I mange år havde foreningen også funktion som en klub i engelsk stil, og det prægede foreningens bibliotek. Samlingen var bredt anlagt og omfattede også skønlitteratur. Læsesalen med dagens aviser var meget benyttet af medlemmerne. I 1890’erne startede en diskussion om bibliotekets fremtid. Baggrunden var dels den store vækst i teknisk litteratur, dels et øget behov for den slags litteratur, idet der ikke var andre specialbiblioteker på området.¹² Overvejelserne førte til en beslutning om, at biblioteket skulle specialisere sig inden for den tekniske litteratur med erhvervene som målgruppe. Der blev startet på en professionalisering af bibliotekets virksomhed. Det kom blandt andet til udtryk ved, at man ansatte en biblioteksleder i 1907. Det var religionshistorikeren P. Ryberg Hansen. Da han døde i 1911, overtog Oskar Thyregod stillingen. På denne post udførte han en markant faglig indsats. Han udviklede Industriforeningens Bibliotek

til et tidssvarende specialbibliotek, med benyttelse af nye metoder. Oskar Thyregod blev en foregangsmand for firmabibliotekerne.¹³

Udgangspunktet for Thyregods biblioteksfaglige aktiviteter var brugeren. Biblioteket må indrettes efter brugernes behov. Det betyder fx at der ikke bruges tid på et forfatterregister. Kun én ud af to hundrede brugere spørger om værker af en bestemt forfatter. Emner spørges der derimod på, og derfor er der lavet en liste med over 3000 emner med henvisningstal.¹⁴ For dem der har brug for aktuel teknisk information, er bøger og tidsskrifter ikke nok. Værdifuld information findes i patenter, billedannoncer og i varekataloger. Derfor emneregistreres også disse materialetyper. Med Oskar Thyregods ord: biblioteket ”samler optegnede Erfaringer og Opfindelser enten de er opreklamerede eller patenterede, og fører dem samlet ind under sikker Synsvinkel, nemlig ind under de Tal, som den i Naturvidenskab og Teknik samt i Økonomi og Forvaltning benyttede Decimalklassifikation har angivet”.¹⁵ Det er en aktivitet som fremhæves som værdifuld og exceptionel i en international oversigt over tekniske biblioteker i Nordeuropa.¹⁶ Her fremhæves det også, at Oskar Thyregod er en stærk tilhænger af decimal klassifikations-systemet, som han har ”applied with excellent results to the very efficient documentation and information service maintained in his library”. På dette tidspunkt førtes en til tider ophedet debat om decimalklassifikationen. Også i Danmark førtes denne debat, med indlæg i aviserne og med udgivelse af et ”kampskrift”¹⁷ Thyregod fastholder, at decimalklassifikationen ikke er fuldendt, men at det er et effektivt og smidigt middel til at ordne og sikre genfindning af store mængder materiale af forskellig karakter. Han fremhæver også, at decimalklassifikationen er et ’internationalt sprog’: emnet for en artikel eller et patent kan angives alene med tal.

Oskar Thyregod er optaget af, at industrien får virkelig gavn af sin litteratur. Biblioteket skal ikke være ”et Opbevaringssted for gemte, glemte, betydningsløse Sager”.¹⁸ Derfor er det også en opgave at skubbe information ud til virksomhederne. For at kunne nå ud i landet anskaffede Industribiblioteket en fotokopieringsmaskine (fotostat), ligesom biblioteket tog mikrofilm i brug og vejledte virksomheder i anskaffelse af udstyr til dette brug. Biblioteket udviklede

Læsesalen i Industriforeningens Bibliotek 1923. Industriforeningens Bibliotek var et tidsvarende specialbibliotek og Oskar Thyregod var en foregangsmand for firmabibliotekerne.

også en nyhedsservice, Indeks for Industri, som bestod i udsendelse af kartotekskort med information om nyeste tidsskriftartikler om udvalgte emner. Brugere betalte for disse serviceydelser.

Med til billedet af Oskar Thyregods mange aktiviteter som biblioteksmand hører også hans deltagelse i biblioteksorganisationer. I Danmarks Biblioteksforenings tidsskrift *Bogens Verden* kan man følge dette. Han var således medstifter af og første formand for Fagbiblioteksforeningen, F. B. F.¹⁹

Biblioteksteoretikeren

Oskar Thyregod var for sin tid en eminent og fremsynet bibliotekspraktiker. Men han var også optaget af det principielle eller teoretiske grundlag for de biblioteksfaglige aktiviteter. Et sådant grundlag fremlægger han i bogen *Die Kulturfunktion der Bibliothek* (Haag 1936). Man kan følge Thyregods vej frem til denne bog i tre artikler i månedsskriftet *Tilskueren*.

I den første artikel *Bibliotekssagens tredje Retning* argumenterer Thyregod for, at 'dokumentation' nu er den vigtigste biblioteksakti-

vitet.²⁰ Ved dokumentation forstår Thyregod 'Samling af alle Dokumenter om et Emne, og Dokumenter maa her opfattes i den videste Betydning som alt hvad der indeholder Underretning eller Bevis'. Det er disse fakta og tilgængeliggørelsen af dem, som "sætter Skel mellem Biblioteket fra i Gaar og Biblioteket for i Morgen". Artiklen er et forsvar for en ny bibliotekstype, som Thyregod skiftevis kalder 'erhvervsbiblioteket', 'fagbiblioteket' eller 'specialbiblioteket'. Oprettelsen af sådanne biblioteker betyder, at "fra Klostrene gennem Skolerne er Bibliotekerne af tredie Retning nu trængt ind i det arbejdende Liv". Thyregod fremhæver, at fagbibliotekerne har "lidet af den livsfjerne og fornemt tilbagetrukne Atmosfære, som let hviler over de gamle evropæiske Biblioteker, og de har endnu mindre af det Anstrøg af velment Filantropi og pædagogisk Formynderskab, som i fremtrædende Grad har præget de mellemeuropæiske Folkebiblioteker". Udsagn som dette blev opfattet som noget provokerende, specielt i forskningsbibliotekssektoren, mere om det nedenfor.

I den anden artikel *Fra 15 Millioner til Dokumentation* uddyber Oskar Thyregod sit syn på dokumentation som biblioteksaktivitet.²¹ Han giver nu en mere anvendelsesorienteret definition af 'dokumentation': "Ordet Dokumentation, som nu, støttet af Folkenes Forbund, i forskellige Lande vil trænge ind i Lærdes og Praktikers Bevidsthed og Arbejde, betyder systematisk Klassificering af alle Produkter fremstaaet ved aandeligt Arbejde og Udnyttelse eller Udveksling af deres Dokumentationer". Formålet med dokumentation er at hjælpe videnskabsmanden eller praktikerens ved at stille materiale (forarbejder) til rådighed i vedkommendes arbejde med at løse et problem. For Thyregod er det afgørende her metoden. Der er et behov for løbende at arbejde med metoden i form af standardisering af analysen og beskrivelsen af dokumenterne, altså katalogiserings- og klassifikationsregler, men mere vidtgående end disse regler normalt opfattes, fordi det også omfatter andet materiale end bogligt. Dette standardiseringsarbejdet bør udføres af dokumentalisternes internationale organisation, *Institut International de Documentation* (I. I. D). I. I. D. blev i 1937 omdannet til F. I. D. (Fédération Internationale de Documentation) som bindeled mellem de

ationale dokumentationscentraler. Oskar Thyregod var aktiv i dokumentalistbevægelsen (var således hovedmand bag organisationens kongres i København i 1935), og Industriforeningens Bibliotek var dansk Central for Dokumentation, indtil opgaven blev overtaget af Danmarks Tekniske Bibliotek (resultatet af fusionen mellem Teknisk Bibliotek og Industriforeningens Bibliotek). Det bør her bemærkes, at Oskar Thyregod var optaget af dokumentation som middel til effektiv biblioteksdrift. Han lagde afstand til andre dele af dokumentalistbevægelsen. Bevægelsen startede som et internationalt bibliografisk samarbejde med en verdensomspændende bibliografi over al trykt litteratur som mål. Det er de 15 millioner kartotekskort, der er nævnt i titlen på Thyregods artikel. Men Thyregod afviser idéen om en slags ”verdenshukommelse”, som denne bibliografiske indsats er udtryk for.²² Resultatet bliver, at de mange kartotekskort samles ét sted, hvor få kommer, hvor der ikke er personale til vejledning, og hvor selve kildestederne ikke er til rådighed, og det er ifølge Thyregod ”et Babelstaarn, mægtigt men forvirrende”.

Den tredje artikel *Bogens Prestige* handler om, hvad der sker, når bogen bliver betragtet som et mål i sig selv.²³ Selve mediet, bogen, kommer til ”at spærre for Udsigten” til det, der er formålet. Han stiller ’bogens prestige’ over for ’bogens gave’. Det er bibliotekarens opgave at bringe bøgernes indhold og hensigt ”i System efter Menneskenes forskellige Behov”, ”da har Bogens Gave som sig hør og bør besejret Bogens Prestige”. Thyregod stiller ikke ’gave’ og ’prestige’ over for hinanden som abstrakte størrelser. Han påpeger, at disse forskellige ’Bogopfattelser’ er knyttet til ”specielle Forestillinger, Ideologier, som det gælder om at opspore og vurdere”. Opsporing og vurdering af disse forestillinger udgør kernen i bogen om bibliotekets kulturfunktion.

Bibliotekets kulturfunktion

I 1936 udkom Thyregods bog *Die Kulturfunktion der Bibliothek*. I forordet skriver han, at han vil skrive en anderledes bibliotekshistorie. I hidtidige fremstillinger af bibliotekshistorien har forfatterne alt for ofte fremhævet forholdene i eget land. Thyregod vil beskrive den reelle internationale udvikling på tværs af lande. Han vil beskrive,

hvilke kræfter der har præget bibliotekernes udvikling, hvordan ændrede krav fra videnskab og teknik har ændret bibliotekets funktion. Med en moderne formulering kan man sige, at Thyregod vil tage udgangspunkt i den faktiske vidensproduktion og følge, hvad dens former betyder for håndtering af viden ('knowledge management'). Thyregod præsenterer sin analyse som en sociologisk analyse, og han anfører, at grundlaget for analysen er den tyske filosof og sociolog Max Schelers værk *Die Wissensformen und die Gesellschaft* (1926). Max Scheler (1874–1928) afviste, at der findes viden kun for videns skyld. Opbygning og vedligeholdelse af viden har altid et overordnet formål. Scheler opregner tre formål: frelsesviden ("Erlösungs- oder Heilswissen"), dannelsesviden ("Bildungswissen") og teknisk viden ("Herrschafts- oder Leistungswissen") – eller med Thyregods ord: religion, selvudfoldelse og nytte.²⁴ Frelsesviden eller det religiøse formål dominerer i middelalderen, og klosterbiblioteket er det biblioteksmæssige udtryk for det. Med renæssancen og den naturvidenskabelige revolution kommer mennesket og viden om naturen i centrum, og lærdomsbiblioteket, det akademiske universalbibliotek, er det biblioteksmæssige udtryk for denne videnstypes dominans. Begge disse bibliotekstyper er kendetegnet ved at være fjerne fra livet og fra praktiske forhold. Med Thyregods ord er de "samlebiblioteker", hvor mængden af bøger og sjældenhed er vigtigst. I nyere tid er bogproduktionen vokset og bøger er blevet billigere, men der er fortsat fokus på samlingsopbygning og på ordning (fx i form af de store katalogprojekter, der kendes fra slutningen af 1800-tallet). Med Thyregods ord: man ser ikke brugeren for bare bøger. Det er udtryk for en manglende sociologisk forståelse af bogen og dermed af biblioteket. Man ser ikke bogen som et værktøj, men som en værdi i sig selv, og det gælder også de idealistiske formidlere i folkebibliotekerne. Som modreaktion opstår nye bibliotekstyper i form af leje- og foreningsbiblioteker. Det er udtryk for en ny 'ideologi', som understreger bogens og bibliotekets betydning for det praktiske liv. Thyregod fremhæver, at det er i USA, at det han kalder "publikumsbiblioteket", dukker op. Det er her man først har sans for det praktiske liv og for betydningen af folkelig oplysning, i modsætning til Europa med den formynderiske ærefrygt for bogen.²⁵

USA er foregangslandet, hvor bibliotekets kulturfunktion ændres til at blive et led i folkets uddannelsessystem. I denne forbindelse fremhæver han den danske biblioteksmand Andreas Schack Steenberg som europæisk pioner i import af amerikanske biblioteksideoer, hvor balancen mellem bog og bruger er ændret.²⁶

Max Scheler pegede i sin tid på, at nytte var blevet den grundlæggende værdi og naturbeherskelsesteknik den dominerende vidensform. Positivism og pragmatisme var blevet de dominerende tankeformer.²⁷ Scheler konstaterede dette med et klart kulturkritisk forbehold, og beklagede udviklingen. Det gør Thyregod ikke. Han betragter tilstanden som et resultat af en historisk udvikling. Sociologisk set har samfundet ifølge Thyregod bevæget sig fra en karismatisk over en glørværdig til en saglig opfattelse af bogen. Det er en udvikling, som er afgørende for bibliotekets funktion, og som biblioteksfolk må forholde sig til. Svaret på udfordringen er – dokumentation. Det der er brug for, er ikke ”storbibliografens” aprioriske tilgang, men dokumentalistens empiriske tilgang, som bygger på løbende opbygget kendskab til praksis og den anvendelige litteratur.²⁸

Oskar Thyregods bog fik en noget forbeholden modtagelse. Symptomatisk er Svend Dahls karakteristik af bogen i hans artikel om Thyregod i Dansk Biografisk Leksikon. Dahl skriver her: ”Bibliotekets Nyttevirkning er ogsaa det ledende Synspunkt i hans ejendommelige bibliotekshistoriske Fremstilling ”Die Kulturfunktion der Bibliothek”, der trods sin Ensidighed og sine Fordomme over for Fortidens videnskabelige Universalbibliothek ikke er uden frugtbare Tanker.”²⁹ Den samme indvending fremføres af direktøren for universitetsbiblioteket i Berlin Gustav Abb. I sin anmeldelse skriver han, at Thyregod fortegner historien, når han ikke vil acceptere, at flere hundrede års biblioteksudvikling var båret af det videnskabelige universalbibliothek.³⁰ Denne kritik fremføres ogsaa af Det Kgl. Biblioteks Victor Madsen. Han omtaler Thyregods ringeagt for biblioteker med inkunabler, sjældne tryk og kostbare bogbind, og indvender, at ”ogsaa disse Bøger har deres Kulturfunktion og tjener praktiske Formaal. De er ”Dokumenter” i egentligste Forstand”.³¹

Den amerikanske anmelder glæder sig derimod over Thyregods fremhæven af USA's betydning for det moderne biblioteks gennembrud.³²

Ingen af dem der omtaler bogen, kommer ind på det helt grundlæggende ved bogen, nemlig at Thyregod anskuer biblioteket ”udefra og ind” og prøver at afdække hvilke kræfter og forestillinger (ideologier), der har bestemt bibliotekernes udvikling, og at denne afdækning er baseret på et filosofisk-sociologisk grundlag. En af dem, der arbejdede videre i dette spor, er den kendte amerikanske biblioteks- og informationsvidenskabsmand Jesse H. Shera. Han refererer til Thyregods bog i sin artikel med gennemgang af litteratur om amerikansk bibliotekshistorie. Sheras artikel er en opfordring til at rekonstruere bibliotekshistorien, den skal væk fra den traditionelle, annalistiske og institutionsfokuserede tilgang. Bibliotekshistorien skal som anden videnskab være problemorienteret og besvare spørgsmål som ’hvilke kræfter skabte bibliotekerne’, ’er biblioteket årsag til eller effekt af samfundsudviklingen?’ og lignende.³³ Det er spørgsmål som Oskar Thyregod ville finde relevante. Men Shera bruger ikke Thyregod i sin argumentation, og det kan hænge sammen med, at Shera har et andet syn på, hvad der bestemmer biblioteksudviklingen, end Thyregod. Thyregod tog udgangspunkt i vidensformerne som beskrevet hos Scheler, mens Shera opererede med en bredere vifte af samfundsmæssige kausalfaktorer (økonomi, uddannelsesbehov osv.).³⁴ Det illustrerer forskellen mellem en teoretisk (sociologisk) funderet og en klassisk, historisk-humanistisk tilgang til forståelsen af bibliotekernes rolle og udvikling.

Man kan med rette spørge, hvorfor Thyregods bog fik denne skæbne? En del af forklaringen er vel, at bogen er skrevet på tysk, på et tidspunkt hvor tysk havde tabt dets dominerende stilling som videnskabens hovedsprog. Dertil kommer, at Thyregod anfører citater på fransk og latin uden oversættelse. Endelig er hans henvisningspraksis noget mangelfuld eller i hvert fald egenartet; der er fx ingen noter med angivelse af hvor et citat stammer fra. Medvirkende til bogens skæbne er formodentlig også Thyregods valg af et videnssociologisk udgangspunkt, oven i købet i Max Schelers udformning. Videnssociologien var på dette tidspunkt ikke en alment

accepteret disciplin. I vidt omfang blev videnssociologien opfattet som en "tysk specialitet" udsprunget af tysk krisebevidsthed efter 1. verdenskrig.³⁵ Generelt var der i amerikansk og fransk sociologi store forbehold over for tysk sociologi, som blev opfattet som for lidt empirisk orienteret og for spekulativ og for optaget af 'ånd' og 'kultur'.³⁶ Det gjaldt også Max Scheler, som i mange år blev opfattet som filosof, der deducerede ud fra axiomer frem for som en sociolog, der arbejder empirisk. Først senere er Schelers bidrag til videnssociologien blevet anerkendt, og Schelers bog om vidensformerne kom først i engelsk oversættelse i 1980. Den indgik da i en omfattende international debat om erkendelsesinteresser, som er relevant for forståelsen af, hvordan informations- og dokumentationsmateriale bruges i et givent samfund.

Der er for mig ingen tvivl om, at hvis Thyregods bog var udkommet på engelsk og med en mere konventionel fremstillingsmåde, så var bogen blevet en klassiker. Jeg tilslutter mig derfor Palle Birkelunds karakteristik af bogen i hans artikel om Thyregod i Dansk Biografisk Leksikon. Birkelund skriver: "Til trods for en vis ensidighed og et præg af sarkasme over for folk med en mere konservativ indstilling, er bogen, der anskuer bibliotekerne ud fra en sociologisk synsvinkel, et værdifuldt arbejde der dog ikke opnåede den anerkendelse de[t] kunne fortjene".³⁷

NOTER

1. Robert Musil: *Manden uden egenskaber*. På dansk ved Karsten Sand Iversen. Kbh. 1995, bind 2, s. 495-496.
2. H. O. Lange: *Bibliotekaren, hans Kald og Opgaver*. I: Svend Dahl (red.): *Haandbog i Bibliotekskundskab*, 2, udgave. Kbh. 1916, s. 3.
3. Georg Leyh: *Die Bildung des Bibliothekars*. Kbh. 1952, s. 22-23.
4. Rudolf Engelbarts: *Librarian Authors. A bibliography*. Jefferson, NC 1981.
5. Oskar Thyregod: *Lærerne og Skønlitteraturen*. I: Carl Poulsen m. fl. red: *Lærerne og Samfundet. Folkets kendte Mænd og Kvinder. Jubilæumsskrift 1814-1914*. Kbh. 1913, bind 1, s. 345-529. (Om C. A. Thyregod, s. 362-376)
6. H. Hvenegaard Lassen: *De danske folkebibliotekers historie 1876-1940*. Kbh. 1962, s. 9.
7. Annonce i Oskar Thyregod: *De unge Aar*. Kbh. 1918.
8. Carl Behrens: Christian Bredahl. *Litteraturen. Nordens kritiske Revue*. 1918, I, s. 605-608.

9. PE (Povl Engelstoft) i *Dansk Biografisk Haandleksikon*, bind 3. Kbh. 1926.
– Engelstofts leksikonartikel indeholder også henvisninger til anmeldelser.
Yderligere henvisninger hertil findes i artiklen om Thyregod i Cai M. Woel:
Dansk Forfatterleksikon. Kbh. 1945.
10. Peder Hesselaa: *Vor Tids Digtere*. Kbh. 1926, s. 137.
11. *Bogens Verden*, 9, 1927, s. 5.
12. Jfr. Vagn Dybdahl: Industriforeningen i København 1888–1910.
Standpunkter og virke. *Erlervshistorisk Årbog*, 1970, s. 24ff.
13. Jfr. Carl Gustav Johannsen: *Firmabiblioteker i Danmark 1945-2007*.
Kbh. 2009, s. 9 og s. 25.
14. Oskar Thyregod: *Industriforeningens Bibliotek. Tidsskrift for Industri*, nr. 17,
1923, s. 154.
15. Oskar Thyregod: *Industriforeningens Bibliotek*. U. å., s. 18.
16. H. P. Spratt: Notes on some Scientific and Technical Libraries in Northern
Europe. *The Library Quarterly*, vol. 4, 1934, s. 478.
17. Carl Diesch: *Decimalklassifikationen. Et opgør og en krigserklæring*. Forord ved
K. Schmidt-Phiseldeck. Kbh. 1930. Oskar Thyregod diskuterer danske ind-
læg i debatten i artiklen Fra 15 Millioner Kartotekkort til Dokumentation.
Tilskueren, 1933, I, s. 230ff.
18. Oskar Thyregod: *Industriforeningens Bibliotek. Tidsskrift for Industri*, nr. 17,
1923, s. 156.
19. Oskar Thyregod: Fagbiblioteksforeningen F. B. F. Den nystiftede Forenings
Formaal og Opgave. *Bogens Verden*, 7, 1925, s. 5-7.
20. Oskar Thyregod: Bibliotekssagens tredje Retning. *Tilskueren*, 1924, II,
s. 398-411.
21. Oskar Thyregod: Fra 15 Millioner Kartotekkort til Dokumentation.
Tilskueren, 1933, I, s. 221-236.
22. Denne del af dokumentalistbevægelsen er godt beskrevet i Alex Wright:
Cataloging the World. Paul Otlet and the Birth of the Information Age. Oxford
2014.
23. Oskar Thyregod: Bogens Prestige. *Tilskueren*, 1935, I, s. 326-340.
24. Sst. S. 331
25. Oskar Thyregod: *Die Kulturfunktion der Bibliothek*. Haag 1936, s. 96, 127,
147.
26. Sst. 108, 116-117.
27. Max Scheler: Die Formen des Wissens und die Bildung. I: Scheler:
Philosophische Weltanschauung. Bonn 1929.
28. Thyregod: *Die Kulturfunktion*, s. 201-203, 208.
29. Svend Dahl: Oskar Thyregod. *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg. Kbh. 1943,
bind 24.
30. G. Abb i *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 54, 1937, s. 388-399.

31. Victor Madsen i *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, 23, 1936, s. 230-232.
32. Magnus K. Kristoffersen: Functions of the Library. *Library Journal*, 61, 1936, s. 682.
33. J. H. Shera: The Literature of American Library History. *The Library Quarterly*, 15, 1945, s. 1-24.
34. Jfr. den korte opsummering af Shera's syn hos Howard W. Winger: Jesse Hauk Shera. I: Wayne A. Wiegand, ed.: *Supplement to the Dictionary of American Library Biography*. Englewood, 1990, s. 119-123, sp. s. 121.
35. Udviklingen af videnssociologien og Schelers rolle heri er analyseret i en række arbejder af Volker Meja og Nico Stehr. En sammenfatning med henvisninger til deres arbejder findes i Volker Meja: Knowledge, Sociology of. I: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd. Edition, vol. 13, 2015, s. 111-118.
36. Jfr. David Kettler & Volker Meja: "That German kind of sociology which verges towards philosophy": The Dispute about *Ideology and Utopia* in the United States. I: *Sociological Theory*, vol. 12, 1994, s. 279-301, og Ph. Besnard, ed.: *The sociological domain. The Durkheimians and the founding of French sociology*. Cambridge 1983, s. 281f.
37. Palle Birkelund: Oskar Thyregod. *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg. Kbh. 1983, bind 14. – Jeg tillader mig som forfatter af nærværende artikel at bemærke, at det var Palle Birkelund, der gjorde mig opmærksom på Thyregod og hans bog. Det skete ved et foredrag ved Danmarks Biblioteksskoles Forskningsbibliotekar- og Dokumentalistuddannelse i 1985.

Andreas Friis' rumudsmykning i Infosalen i universitetsbiblioteksbygningen på Nørre Alle i København

Af Torsten Schlichtkrull

Universitetsbiblioteket på Nørre Allé i København har i tidens løb undergået mange ændringer, både organisatorisk og bygningsmæssigt. Det er få rum, der ikke har skiftet funktion, siden bygningen blev indviet i 1938. Nogle rum er slået sammen og andre delt op, alt sammen for at bygningen kunne opfylde skiftende tiders behov. Det hjalp gevaldigt, da bygningen i 1989 blev udvidet med en tilbygning, og biblioteket samtidig overtog den bygning, som hidtil havde huset Universitetets Arvebiologiske Institut. Bygningen er mere end 75 år gammel og har fungeret som bibliotek fra den tid, hvor blækhus fandt naturlig anvendelse, over en tid, hvor der blev sat netkabler op over det hele, til i dag, hvor netforbindelsen er trådløs. Et af husets vigtigste rum, Infosalen med Andreas Friis' rumudsmykning, har aldrig skiftet facon, men derimod funktion og udseende; det handler denne artikel om.

Da Universitetsbibliotekets 2. Afdeling (UB2, senere Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek, DNLB, fusioneret med Det Kongelige Bibliotek i 2006 og nu kaldet Københavns Universitetsbibliotek Nord, KUB Nord) slog dørene op for publikum den 10. februar 1938, var der flere nyskabelser i dansk sammenhæng. Pressen beskæftigede sig mest med bogtårnet på 10 etager, som sågar blev kaldt en skyskraber¹, men dybest set var bogtårnet jo blot en ny måde at magasinere bogbestanden på. En anden og måske vigtigere nyskabelse var studenterlæsesalen. Den lå vis-a-vis hovedlæsesalen (i

Torsten Schlichtkrull, fhv. bibliotekskonsulent ved Det Kongelige Bibliotek, Københavns Universitetsbibliotek. Kuhlaugsgade 24, 2100 København Ø.

dag ville man kalde det for forskerlæsesalen) og var en ret spartansk udstyret læsesal med plads til 144 studerende ved 12 lange borde. En studenterlæsesal efter amerikansk forbillede var så nyt i dansk bibliotekssammenhæng, at Svend Dahl fandt det nødvendigt at begrundede det nærmere i den bog, han skrev om det nye bibliotek; det blev ikke betragtet som en biblioteksfunktion og Studenterlæsesalen blev da også styret af Universitetet, ikke biblioteket²:

... er den Læsesal, som ligger til højre for Forhallens Trappe, Studenterlæsesalen, indrettet til Studenternes elementære Læsning, og den minder saaledes om de Læsesale, der findes i amerikanske Biblioteker for undergraduates. Studenterlæsesalen er en Frugt af de Erfaringer, man i Aarenes Løb har gjort i det gamle Universitetsbibliotek, hvor det efterhaanden blev nødvendigt at indføre Restriktioner for ikke at faa Læsesalen oversvømmet af lærebogslæsende Studenter, saa at de egentlige Biblioteksbenytttere næppe kunde finde Plads. For fremtidig at undgaa dette Sammenstød mellem den videregaaende og den elementære Læsning, et Fænomen, der ogsaa volder Vanskeligheder i mange udenlandske Biblioteker, er man altsaa nu gaaet den Vej at give hver af de to Arter af Benyttelse sit særlige Lokale.

...

Man kunde med en vis Ret kalde Studenterlæsesalen en social Foranstaltning, og der er maaske dem, som vil hævde, at en saadan falder udenfor Bibliotekets Opgave. Det er naturligvis rigtigt, at et Lokale som det, der her er Tale om, ikke nødvendigvis behøver at være et Led af et Bibliotek og navnlig ikke behøver at findes i samme Bygning som de andre Publikumslokaler, men der kan næppe være Tvivl om, at det har sin store Betydning, at Studenterne allerede fra deres første Studieaar bliver vant til at komme i det Bibliotek, hvori deres Fag i særlig Grad er repræsenteret. Det vil sikkert vise sig, at mange af disse unge, naar de har afsluttet deres Eksamensstudier, vil gaa over i de videregaaende Læseres Kreds, og det vil da være af stor Værdi for dem, at de fra Studenteraarene er fortrolige med Biblioteket og dets Virkemaade.

Studenterlæsesalen var som nævnt temmelig spartansk udstyret³:

Studenterlæsesalen er et meget lyst Lokale; alle Vinduer, baade de 6 mod Syd og de 4 mod Nord, er 4 m høje, da der ikke som i Hovedlæsesalen skal være Plads til Reoler under nogen af dem, og Lyset kan derfor i rigeligt Maal falde ind paa de lysegrønne Vægge, hvis Farve staar godt til Gulvets grøntmelerede Linoleum og til Bordpladernes mørkere grønne Linoleumsflader. Den kunstige Belysning udgaar ligesom i Hovedlæsesalen fra store Klokkependler. Inventaret er af lyst Egetræ, og Bordene – der er 12 ialt med 6 Pladser paa hver Side – har kun en ganske lav Midtvæg, ingen Sidevægge; de enkelte Bordpladser er blot markeret ved en Træramme i Linoleumsfladen, og paa Tider, hvor der ikke er fuldt optaget, kan Læserne derfor brede sig ud over et Stykke af Pladsen ved Siden af. I Salens nordvestlige Hjørne er der et trefløjet Glasparti med en Dør, der fører ind til Katalogværrelset; herfra kan der altsaa føres Tilsyn med Salen, saa at ingen særlig Inspektion er nødvendig i den.

Det spartanske gjaldt også håndbiblioteket, som i modsætning til håndbiblioteket på Hovedlæsesalen indskrænkede sig til, hvad man i dag ville kalde en pensumsamling. Hensigten var, at de studerende skulle bruge deres egne bøger, og det havde de lov til i modsætning til på Hovedlæsesalen ”– det er netop gennem denne Foranstaltning, at det lader sig gøre at skille den elementære Læsning ud og lokalemæssigt holde den for sig.⁴⁷”

Den kunstneriske udsmykning af det nye bibliotek var lige så spartansk som Studenterlæsesalen: fem basrelieffer af billedhuggeren Jenö Meister, hvert fremstillende de forskellige natur- og lægevidenskabelige videnskaber, Lægevidenskaben, Matematikken, Astronomien, Zoologien og Kemien. Derudover var der to buste i forhallen: En gipsafstøbning af Wiedewelts marmorbuste af generalmajor J. F. Classen (1725–92) og Bissens marmorbuste af gehejmestatsminister, grev Joachim Godske Moltke (1746–1818). Classen havde samlet sig et ikke ubetydeligt bibliotek, som han gennem sit testamente gjorde offentligt tilgængeligt, og som blev forenet med Universitetsbiblioteket i 1867, efter at Det Classenske Fideicommis havde drevet det siden åbningen i 1796, og drevet det godt. Det Classenske Fideicommis betalte den fortsatte drift af sin bogsamling med en stor årlig udbetaling. Moltke havde doneret sine

samlinger til Universitetet og havde dertil doneret et legat på i alt 60.000 rdl. til samlingernes vedligeholdelse; Universitetsbibliotekets andel af legatet var renterne af 17.500 rdl. De to legatsummer gav et betydeligt tilskud til Universitetsbibliotekets bogkonto langt ind i 1900-tallet. De to donationer gav også hvert sit bidrag til, at Universitetsbiblioteket i løbet af 1800-tallet udviklede sig i retning af et natur- og lægevidenskabeligt bibliotek.

I foråret 1937, mens byggeriet stod på, viste maleren Jørgen Thomsen (1905-66) nogle udkast til en udsmykning af Studentersalens læsesal for Svend Dahl⁵. Dahl fandt, at "Udkastene var ikke uden Talent, men meget stærkt i Konturer og Farver og derfor ikke i den foreliggende Form egnet til at udføres i en Læsesal, hvis Dekorerings ikke bør virke for Paatrængende." Byggeudvalget var enigt og svarede, "at man i og for sig ikke nærrede noget Ønske om en særlig Udsmykning af Læsesalen, ligesom man ikke disponerede over Midler hertil".

Andreas Friis (1890-1983) havde større held i 1938, da han på eget initiativ udarbejdede en skitse til udsmykning af læsesalens ene endevæg. Han har vist den til Svend Dahl, som fandt den bedre egnet til formålet, og da Friis havde skaffet finansiering fra Frans Schwartz' legat (12.000 kr.), kunne Dahl skrive til Ministeriet og bede om bemyndigelse til at modtage gaven⁶. Det var i den skrivelse, han også skrev om tilbuddet fra Jørgen Thomsen. Politikens søndagstillæg, *Magasinet*, udbygger forløbet lidt⁷: "En dag kom Maleren *Andreas Friis* op til Svend Dahl og Talen faldt paa en eventuel Dekorerings af Studentersalen. Planerne drøftedes indgaaende, og 14 Dage senere afleverede Andreas Friis et Udkast."

Om Andreas Friis skriver Weilbachs Kunstnerleksikon bl.a.⁸:

Karakteristisk for F.s metode var en meget bevidst komposition, hvor billedrummet var klart defineret, næsten som et scenisk arrangement. Ungdomsarbejderne kunne være mørkestemte, til tider dramatiske, men med årene udvikledes en mere frigjort holdning til motiverne og en lysere, mere nuanceret kolorit. F. forblev livet igennem tro mod ungdommens idealer. Han fornægtede aldrig sine forudsætninger og skabte alligevel et selvstændigt livsværk.

Dahl fulgte med i arbejdet, og ud over formentlig jævnlige samtaler har Friis og Dahl korresponderet løbende. Friis har ved forskellige lejligheder følt trang til at fortælle om sine overvejelser. Her er nogle udpluk:

Den 17. august 1939, et halvt år efter at Dahl havde søgt i ministeriet:

Det er snart længe siden jeg har ladet høre fra mig, saa jeg synes jeg skylder Dem et Par Ord. Min Tavshed betyder dog ikke Uvirksomhed med Hensyn til Biblioteksplanen. Tværtimod jeg har næsten ikke tænkt paa andet de sidste 6 Uger.

Jeg har foreløbig lavet en lille Model af Salen, har arbejdet med nogle af Figurgrupperne i større Format og har navnlig arbejdet meget med en ny Skitse af Helheden for at faa en smuk Rytme i Figurerne og Landskabsliniernes Samspil og finde den rette Farve til de enkelte Dele. Der er mange Vanskeligheder at overvinde, men jeg synes dog at spore en vis Fremgang og voksende Sikkerhed.

...

Den største Vanskelighed ligger deri at det jo egentligt er et ganske unaturligt Billede, saaledes at alle direkte Naturiagttagelser af Morgen- og Aftenbelysninger o.s.v. stadig har en Tilbøjelighed til at trække mig et helt andet Sted hen end der hvor jeg egentlig skulde være. Det er blandt meget andet Grunden til at jeg stadig maa begynde forfra....

Friis fortsætter, at han gerne på et tidspunkt vil vise Dahl, hvad han arbejder med, og han spørger til sidst: "Vilde for resten gerne vide om de to reoler, som De mente skulde staa under Billedet, eventuelt kunde placeres paa Siderne mellem Vinduerne – hvis det blev smukkere for Helheden?". Dahl svarede en uge senere, at reolerne måtte stå på bagvæggen, men at de næppe kom de første år.

Den 5. juni 1940, ca. seks uger før afleveringen af den første endevæg skrev Friis til Dahl (brevet citeres in extenso):

Kære Hr. Overbibliotekar Dahl

Vi var vist ret enige om forleden Dag at hvad der nu mangler paa Billedet er forholdsvis lidt – men des mere betydningsfuldt. Jeg vilde derfor gerne kunne gøre dette sidste Arbejde med de friest mulige Impulser og med et frisk Helhedsindtryk af Billedet. For at opnaa dette vil jeg forsøge at holde mig helt borte fra Biblioteket nogle dage, i Haab om at det skulde lykkes. De sidste 8 Dages Arbejde har forekommet mig noget trægt og jeg kan ikke gøre de sidste Strøg under Indtryk af at det er noget Nusleri jeg foretager mig, saa bliver det hele fordærvet.

Hvis det lykkes mig at samle det rette Mod – muligvis ved at male herude i Naturen en Ugestid – vil det kunne gøres færdigt paa 3-4 Dage.

De skal altsaa ikke spørge efter mig i de nærmest kommende Dage. Jeg bad Sigurd Schultz om at udtale sig om Billedet (i Søndags). Han kritiserede en Del Enkeltheder, men udtalte dog til min Glæde at Opgaven saaledes som jeg havde stillet mig den, som Helhed virkelig var løst.

Jeg haaber nu kun at venlige Guder vil inspirere de sidste Penselstrøg – men det er jo ogsaa fordringsfuldt!

Deres hengivne

Andreas Friis

Friis fik sat de sidste penselstrøg, og i forbindelse med afleveringen den 19. juli 1940 skrev han dette om vægmaleriet på den østlige endevæg (citeres in extenso)⁹:

Universitetsbiblioteket,

2. Afd. Nørre Allé 49. – 19. Juli 1940.

Det nu fuldførte Billede paa Endevæggen i Studenterlæsesalen i Universitetsbibliotekets naturvidenskabelige Afdeling er bestilt af og skænket til Biblioteket af Frans Schwartz' Legat.

Det første Udkast til Billedet blev forevist for Bibliotekets Ledelse i Maj 1938, hvorefter Forhandlinger førtes med Frans Schwartz' legat, som velvilligt stillede den fornødne Sum til Raadighed. Tilladelsen fra Bygningsmyndighederne og Undervisningsministeriet forelaa i Maj Maaned 1939, hvorefter de egentlige Studier og Forarbejder kunde tage deres Begyndelse. Arbejdet paa Væggen i selve Salen blev paabegyndt i Midten af Februar

1940 og har saaledes strakt sig over 5 Maaneder. Det var oprindelig Tanken at udføre Billedet al Fresco, men dette maatte opgives, da Salen bliver benyttet uafbrudt hele Aaret rundt og den for Frescoteknikken nødvendige stadige Afhugning af Kalkpuksen vilde have medført Støv og Støj, som var uforenelig med Salens Anvendelse. I Stedet valgte jeg at anvende en Temperafarve, sammensat af Casein og Malerfernis, som danner en Emulsion, der lader sig fortynde med Vand; med dette Bindemiddel kan man efter Behag kombinere Olieteknikken med Akvarelteknikken, og Farven staar med et smukt mat Stof, der passer til Murens Karakter.

Med det Billede, der nu er malet, har jeg haft til Hensigt at give en Grundstemning af selve Forskertrangen overfor Naturen, som omgiver os. Jeg har derfor valgt almene tidløse Dragter uden noget bestemt Præg hverken af Oldtid eller Nutid. Med den sovende Kvinde i Midten har jeg tænkt paa Drømmen, Fantasien, det indadvendte i Tankelivet hvoraf al Kunst og Videnskab har sit Udspring. Ved Barnet, der leger med Solstraalerne, kan man tænke paa det ubevidste, uskyldige, som er Oprindelsen til den maalbevidste Skaben. Men det er vist iøvrigt saa let fattelige Symboler, at enhver kan lægge i dem, hvad han vil, blot man opfatter deres rent maleriske Funktion i Billedet. De øvrige Personers forskellige Syslen vil man let kunne henføre til bestemte Naturvidenskaber som Astronomi, Fysik, Zoologi og saa videre, saaledes at Billedet som Helhed giver Udtryk for Videnskaben i dens Forhold til den Natur, der omgiver os.

Salens ens nuværende grønne Farve danner i Øjeblikket ikke nogen Harmoni med Billedet. Dette vil under alle Omstændigheder blive ændret, ligesom en paatænkt Opstilling af sammenhængende Reoler under Billedet vil bringe Ligevægtsforhold i hele Endevæggen. Men det har iøvrigt fra Begyndelsen af været min Hensigt at behandle Salens Udsmykning som en Helhed, hvor Væggenes Udsmykning gensidig kunde paavirke og stimulere hinanden. Hvis der er tilstrækkelig Interesse for det og de fornødne Pengemidler, er det Mening at bemale de to Langvægge med en Række af betydelige Naturvidenskabsmænd fra alle Tider, og den modsatte Endevæg skulde da afslutte Udsmykningen med et Billede af Naturvidenskaben i Nutiden, i Maskinens og Teknikkens Tidsalder.

Andreas Friis.

Info-salen med den nye møblering fra 2010, set mod den allegoriske endevæg. Salen er indrettet med faciliteter, så den nemt kan ændres til foredragssal med lærred og 'kanon' til visning af billeder og præsentationer. (Foto: Torsten Schlichtkrull)

Som led i forberedelserne til arbejdets fortsættelse og som led i bestræbelserne for at overbevise Frans Schwartz' Legat byggede Friis en model af salen, som han så malede sine skitser ind i¹⁰. Friis søgte også råd hos andre (Friis til Dahl den 2. november 1940).¹¹

Jeg var hos Ejnar Nielsen [kunstmaler, 1872-1956], og han raadede mig til at fortsætte med Arbejdet lidt endnu og gav mig nogle Raad angaaende visse kritiske Punkter. Han syntes bedst om Endevæggen, mindre godt om Figurerne mellem Vinduerne, hvis Farve og Udseende han mente gav tvivlsomme Løfter. Jeg forsøger nu at bringe mere Enhed og Holdning over dem.

Det gik stort set som Andreas Friis håbede (Friis til Dahl den 19. februar 1941). Legatet bevilgede over to omgange (Friis havde håbet på én samlet bevilling) fortsættelsen af udsmykningen, først udsmykningen på den modsatte endevæg fremstillende den moderne videnskab (anno 1943) og til sidst portrætterne i mursøjlerne mellem vinduerne. På Friis' model ses en stor geometrisk figur over den trefløjede dør ind til det daværende Katalogværelse; denne fi-

gur kom ikke med i det færdige værk, i stedet fik vi Einstein. Det kunne lade sig gøre, dels fordi det nævnte trefløjede dørparti blev indskrænket til en enkelt glasdør, dels ved at man fik brudt den glatte murflade, så Einstein også står på en mursøjle, uden at der dog er vinduer i partierne uden om Einstein. Arbejdet fandt sted i sommeren 1942. Friis skrev om det til Dahl den 23. juli 1942:

... Jeg besvarede delvis deri [et andet brev fra samme dag] det De spurgte om m. H. t. Murerne. De er nu omtrent færdige. Jeg tænker vi faar dem ud af Huset i Denne Uge. Jeg har ved Lejlighed spurgt Jakobsen og enkelte af Bibliotekarerne: der er ingen der har følt sig generet hverken af Støjen eller Støvet. Det er faktisk kun meget lidt der er trængt ind i Katalogværelset; omtrent vel hvad der svarer til en 14 Dages normal Støvfældning – og saa har dette den Fordel at være hvidt og ikke sort! –.

Ejendommeligt nok er dette bygningsarbejde ikke nævnt i bibliotekets beretninger, og det skønt andre bygningsændringer omtales¹². Einstein er ikke tilføjet senere; det bevidnes af omtalen i Politikens søndagstillæg, Magasinet, hvor Friis' værk fik en omtale over to sider med farvegengivelser af de to store billeder¹³.

Ved afleveringen af den 'moderne' endevæg skrev Friis følgende, som citeres in extenso. Beskrivelsen er udateret, men afleveringen fandt sted den 2. maj 1942.

Det nu fuldførte Billede paa den vestlige Endevæg i Universitetsbibliotekets Studenterlæsesal blev af Frans Schwartz's Legats Bestyrelse vedtaget til Udførelse i Februar 1941. En Del af Forstudierne var dog paa dette Tidspunkt allerede gjort. Selve Arbejdet paa Muren har strakt sig over 9 Maanedre. Det er Temperafarve paa tør Mur med en Blanding af Casein og Olie.

Billedets Ide danner en vis Kontrast til det første Billede paa den modsatte Endevæg. Medens dette giver Udtryk for Videnskabens Fødsel, den forskende Tankes Begyndelse udaf en mere umiddelbar og drømmende Naturerkendelse, skulde det nu afsluttede Billede give den helt moderne Tid med dens af Maskiner og Teknik bestemte intellektualistiske Indstilling.

I Midten af vor Tids videnskabelige Arbejde staar Atomforskningen, hvis Indflydelse gør sig gældende i alle Grene af Naturvidenskaben. Derfor beherskes Midterfeltet over Døren af Niels Bohr med sine karakteristiske store Apparater til Fremstilling af højfrekvente, elektriske Strømme, der anvendes til Atomsprængninger. Han modtager en Besøgende, man kan f. Eks. tænke sig en Læge, idet Atomforskningen har haft særlig Betydning for Lægekunsten. Til højre for Bohr iagttager en af hans Medarbejdere Sporene af Atomsammenstød i et saakaldt Taagekammer (Wilsonkammer).

I venstre Side af Billedet ses Astronomerne, der undersøger fotografiske Optagelser af Stjernebilleder.

I højre Billedhalvdel ses Professor August Krogh, der undersøger en Reaktion i et Glas; en Medhjælper ser til og holder i Haanden en Tragt, hvormed han har hældt noget ned i Glasset.

Længst til højre er moderne Plantefysiologi i Gang med et Forsøg, der viser Plantens Respiration under Belysning af vekslende Styrke.

Kun Professorerne Bohr og Krogh er Portrætter. De øvrige er ikke Genivelse af kendte Videnskabsmænd.

Som forbindende Led imellem disse to Yderpunkter af Naturvidenskabens Stilling i Nutid og Fortid (som Milepæle paa Vejen om man vil) er tænkt anbragt paa Murpillerne mellem Vinduerne en Række af store Videnskabsmænd gennem Tiderne. Først naar disse »Statuer« er kommen paa Plads og farvemæssig danner Forbindelse mellem de to Endevægsbilleder vil disse fuldtud komme til deres Ret, og Salens Udsmykning fremtræde som en Helhed.

Arbejdet i Salen har været vanskeliggjort af den Omstændighed, at den benyttes fra 9 Morgen til 10 Aften hele Aaret rundt og har kun været muligt ved en overordentlig Imødekommenhed fra Biblioteksledelsens Side. Ligesom de mange nødvendige Studier paa de forskellige videnskabelige Institutioner kun har kunnet gennemføres ved en velvillig Interesse fra de paagældende Videnskabsmænd, som har staaet mig bi med Raad og Vejledning. Jeg bringer herfor alle min bedste Tak.

Andreas Friis

Friis har arbejdet med kontraster i de to store billedet, både i motivvalg og i farveholdning. Eksempelvis ligger i det første billede den

Salen set mod forhallen og den 'moderne' endevæg. Når salen er fuld af studerende, summer den af både hygge og effektivt arbejde. Møbleringen er aldrig den samme om aftenen, som den var om morgenen. (Foto: Torsten Schlichtkrull)

sovende kvinde mellem nat og dag. Men den overordnede komposition i de to store billeder er den samme. Ser man dem over for hinanden, viser det sig, at de muragtige adskillelser i det 'moderne' maleri ganske nøje svarer til de mere udefinerede adskillelser i det allegoriske billede. Tilmed er der sammenhæng mellem motiverne i de tre hovedfelter: Astronomien til venstre og biologien til højre, og antallet af personer er det samme. Midterfeltet i det 'moderne' billede forestiller Niels Bohrs laboratorium. Igen er der sammenhæng: To personer til venstre, den sovende kvinde er erstattet af forskningsassistenten ved Wilsonkammeret, og det tekniske apparatur har samme position som barnet, der leger med solstrålen; forskertrangen er fremhævet.

Andreas Friis' plan blev fuldført med de 10 'portrætstatuer' på mursøjlerne mellem salens høje vinduer. Billedfelterne er – og må være – ret stramme, men Friis lader adskillige af figurerne bryde

rammerne. Her stikker en fod uden for, der en albue eller ligefrem en armillarsfære. Sammen med de to portrætter på den 'moderne' endevæg viser de nogle af videnskabens allerstørste koryfæer: På den sydlige væg finder vi Hippokrates, Niels Stensen (Steno), Isaac Newton, Louis Pasteur og Charles Darwin, og på den nordlige Aristoteles, Tycho Brahe, Nicolaus Kopernicus, H. C. Ørsted og Albert Einstein.

Selv de mest ensidige humanister må formodes at kende disse navne, så en præsentation af disse videnskabens giganter turde være overflødig her. Med blot 10 mur søjler til sin rådighed er det naturligt, at Andreas Friis måtte lade selv store videnskabsmænd udgå; det kan være en grund til, at Linné, der satte naturen i system, ikke er med. Den endelige aflevering af den store udsmykning fandt sted ved en lille højtidelighed den 27. november 1944.

Dagspressen fulgte med i udsmykningens tilblivelse. I Rigsarkivet ligger ikke færre end 14 avisudklip fra april 1940 til den 28. november 1944.¹⁴ Hertil kommer i hvert fald, at Politikens søndagstillæg, Magasinet, bragte et helt opslag i farver.¹⁵ At der kan være kritiske bemærkninger om enkeltheder i decorationen siger sig selv, men alle 14 er positive over for Friis' værk. Det må have været en interessant oplevelse for Studenterne at følge med i Andreas Friis' arbejde gennem de seks år, det står på, og skønt det vel ikke er bevidnet på tryk, er der næppe tvivl om, at der har fundet en del interessante samtaler sted mellem kunstneren og de kommende videnskabsmænd og -kvinder. I 1993 udgav kunsthistorikeren Hannemarie Ragn Jensen en egentlig kunsthistorisk gennemgang af hele rumudsmykningen i Universitetets Almanak.¹⁶

Det er ikke nyt, at mængden af videnskabelige publikationer (og – indtil databaserne tog over – dermed mængden af og størrelsen på bibliografierne) øgedes kontinuerligt, og på et tidspunkt blev pladsen for trang. Da Universitetet kunne skaffe læsepladser et andet sted, blev det muligt at indrette Studenterlæsesalen som Katalogsal. Der blev sat mandshøje reoler ind til brug for bibliografierne og store dele af katalogapparatet fandt også plads i den nyindrettede sal.¹⁷

Katalogsalen ca. 1985. Først ved renoveringen i 2004 kom Andreas Friis' udsmykning atter til sin ret. (Fotograf ukendt.)

Belysningen blev også renoveret; det skete ved, at der blev hængt mange store glaspender ned fra loftet i den 6 meter høje sal; det blev til tider kaldt snoreloftet. Kønt var det ikke, men helt nødvendigt for bibliotekets drift. Til gengæld blev vægudsmykningen frataget enhver mulighed for at komme til sin ret. Hannemarie Ragn Jensen valgte da også at illustrere sin artikel i Universitetets Almanak med skitser, som hun havde fundet frem til hos kunstnerens familie¹⁸. Hun skrev:

Et påtrængende og uafviseligt behov for plads til kataloger og kartoteker har idag fuldstændig ændret den tidligere læsesals funktion og indretning. Fra loftet hænger lamper i lange ledninger ned over reoler og skuffemøbler, hvorved oplevelsen af rumudsmykningen fragmenteres og udsmykningens oprindelige sammenhæng er gået tabt. Nu er det vanskeligt eller nærmest umuligt at opleve helheden, samspillet mellem de fire vægges komposition og udtryk fra salens form. Det er derfor ikke mærkeligt, at så få er opmærksomme på denne rumudsmykning.

Sådan så salen ud indtil 2004. På det tidspunkt havde databaserne gjort både alfabetisk katalog og de fleste trykte bibliografier overflødige, og salen blev nyindrettet med lave møbler og plads til bibliotekarassistance. Ved den lejlighed skiftede salen igen navn, nu til Infosalen. Salen blev nyindrettet igen i 2010, og denne gang vendte den tilbage til sin oprindelige primære funktion: studenterlæsesal. Man benyttede lejligheden til at etablere faciliteter, så salen også kan fungere som foredragssal. Arkitekt var Eva Grell Frederiksen. Som læsesal kan den langt fra rumme de 144 studenter, den oprindeligt blev indrettet til; nu er der plads til ca. 70 studenter. De sidder ved et fleksibelt møblement, hvor man kan flytte rundt med bordene, alt efter hvor store de enkelte grupper er. Salen er populær blandt de studerende.

Den kunstneriske udsmykning af biblioteket standsede ikke her: I 1963 blev Gottfred Eickhoffs Steno-monument i haven foran biblioteket indviet. Steno var uddannet læge, var en fremtrædende anatom og betragtes som geologiens grundlægger; det forekommer helt naturligt at placere en statue af netop Steno foran et natur- og lægevidenskabeligt bibliotek. I forbindelse med tilbygningen af 1989 blev Bogsalen dels prydet af et stort maleri af Jørgen Teik Hansen, *Kvinde-Landskab* og dels af andre malerier af Teik Hansen og andre medlemmer af den nu opløste sammenslutning, Violet Sol. Endelig blev Grete Balles store billedvævning, *Svævende mod grønt*, sat op i Forhallen i 1992.

NOTER

1. Svend Dahl: *Universitetsbibliotekets nye Bygning*. Gad. 1938, bibliografien, s. 79f.
2. Ibid., s. 45f.
3. Ibid., s. 46.
4. Ibid., s. 47.
5. Brev fra Svend Dahl til Undervisningsministeriet af 28. februar 1939 «Kunstnerisk Udsmykning» udateret, Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek: Byggesagen (1927-1946) 27: Optegnelser m.m. mm., Rigsarkivet.
6. Brev fra Svend Dahl til Undervisningsministeriet af 28. februar 1939, ibid.

7. Semper Ardens, «Kunsten og Videnskaben paa Nørrefælled. Andreas Friis' Vægmalier, der pryder Studenternes Læsesal i Universitetsbiblioteket», *Politiken, Magasinet*, 26. november 1944.
8. Sven Jørn Andersen, «Andreas Friis», *Weilbachs Kunstnerleksikon*, åbnet 3. marts 2016, <https://www.kulturarv.dk/kid/VisWeilbach.do?kunstnerId=312&wsektion=alle>.
9. «Kunstnerisk Udsmykning».
10. «Universitetsbibliotekets Udsmykning», *Politiken*, 25. november 1940, 12.
11. «Kunstnerisk Udsmykning».
12. Svend Dahl, *Meddelelser om Bibliotekets Virksomhed 1. April 1937 – 31. Marts 1943*, (*Universitetsbibliotekets Skrifter 6*). København. 1946, s., 6f; *Beretning om Rigsbibliotekembedet, Det kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket for Finansaarene 1943/44-1946-47*. København. 1952, s. 131.
13. Semper Ardens, «Kunsten og Videnskaben paa Nørrefælled. Andreas Friis' Vægmalier, der pryder Studenternes Læsesal i Universitetsbiblioteket».
14. «Kunstnerisk Udsmykning»; «[Billede af Andreas Friis i arbejde]», *Berlingske Tidende Aften*, 30. April 1940; E. K. S.: «Fin Udsmykning af det nye Universitetsbibliotek. Andreas Friis' Dekoration af Endevæggen i Studenterlæsesalen», *Nationaltidende*, 20. Juli 1940; Kaj B.: «Universitetsbiblioteket i Nørre Allé udsmykkes», *Politiken*, 20. Juli 1940; K-r.: «Udsmyknings-Arbejdet paa Universitetsbiblioteket. Andreas Friis' Billede af Naturvidenskaberne», *Berlingske Tidende*, 20. Juli 1940; O. V. Borch: «Symbolisme i Universitetsbiblioteket», *B. T.*, 24. Juli 1940; «Universitetsbibliotekets Udsmykning», 25. November 1940; E. K. S.: «Fra Videnskabens Værksted. Andreas Friis' Udsmykning af Universitetsbiblioteket», *Nationaltidende*, 3. Maj 1942; K-r.: «Udsmykningen i Universitetsbiblioteket», *Berlingske Tidende*, 3. Maj 1942; «Nyt Væg billede i Universitetsbiblioteket», *Politiken*, 3. Maj 1942; Semper Ardens: «Kunsten og Videnskaben paa Nørrefælled. Andreas Friis' Vægmalier, der pryder Studenternes Læsesal i Universitetsbiblioteket»; Pierre: «Universitets-Bibliotekets store Udsmykning færdig. Indvielse af Andreas Friis' Malerier», *Aftenbladet*, 28. November 1944; W. S.: «Den store Udsmykning i Universitetsbiblioteket. Maleren Andreas Friis afleverede i Gaar Dekorationerne i Studenternes Læsesal ved en lille Højtidelighed», *Politiken*, 28. November 1944; Z: «Dekorativt Stovværk fuldført. Maleren Andreas Friis kunde i Gaar aflevere sin Udsmykning af Studenternes Læsesal i Universitetsbiblioteket i Nørre Allé», *Nationaltidende*, 28. November 1944; «Universitetsbibliotekets Udsmykning», *Social-Demokraten*, 28. November 1944.
15. Semper Ardens: «Kunsten og Videnskaben paa Nørrefælled. Andreas Friis' Vægmalier, der pryder Studenternes Læsesal i Universitetsbiblioteket».
16. Hannemarie Ragn Jensen, «Videnskaben, Mennesket og Naturen. Andreas Friis' udsmykning i universitetsbibliotkets 2. afdeling, UB 2», *Københavns*

Universitets almanak, skriv- og rejse-kalender for det år efter Kristi fødsel... 1993 (1992): 143-52.

17. «[Biblioteksårbog 1973/74] Universitetsbibliotekets 2. afdeling», *Biblioteksårbog* 34, 1973/74 (1975), s. 70.
18. Ragn Jensen, «Videnskaben, Mennesket og Naturen. Andreas Friis' udsmykning i universitetsbibliotekets 2. afdeling, UB 2», op. cit., s. 145.

De danske folkebiblioteker og folkebibliotekarer under besættelsen

Af Ole Harbo

Indledning

D. 31. maj 1939 indgik Danmark en ikke-angrebspakt med Tyskland. De øvrige nordiske lande afviste at indgå en sådan aftale, men Danmark følte sig nødsaget hertil på grund af sin beliggenhed og en illusorisk udenrigspolitik, der gik ud på ikke at foretage sig noget, der kunne virke som en provokation over for den stærke nabo i syd. Ved krigsudbruddet i september erklærede man landet neutralt i håb om at undgå indblanding i krigen, ligesom det var sket i 1. verdenskrig.

Allerede fra krigsudbruddet indførtes af samme grunde en mild form for censur over for pressen.

Ved den tyske besættelse af landet d. 9. april 1940 blev der ydet kortvarig militær modstand, men efter få timers kamp og 16 dræbte soldater og gendarmere kapitulerede den danske regering. Regeringen gik ikke af, men udvidedes til en samlingsregering med ministre fra de fire største partier, og valgte, efter tyske løfter om ikke-indblanding i indre danske anliggender, en forhandlingslinie over for besættelsesmagten, senere kaldet samarbejdspolitikken. Der indførtes yderligere censur og andre foranstaltninger for at undgå indblanding i danske samfundsanliggender og dermed en nazificering, som blev iværksat i andre besatte lande. Det var således danske myndigheder, der stod for de foranstaltninger, der blev indført efter tyske krav, ofte efter langstrakte forhandlinger.

Det første store krav var interneringen af de danske kommunister i juli 1941 efter Tysklands angreb på Sovjetunionen. 339 perso-

Ole Harbo, fhv. rektor ved Danmarks Biblioteksskole, Porcelænshaven 5C, 4.t.v., 2000 Frederiksberg. Artiklen er en revideret udgave af et foredrag holdt i Wölfenbütteler Arbeitskreis für Bibliotheks-, Buch- und Mediengeschichte d. 30. september 2015.

ner, herunder folketingsmedlemmer og digteren Martin Andersen Nexø, blev arresteret af dansk politi, og Rigsdagen vedtog efterfølgende, 20. august, lovgrundlaget herfor. Der var tale om et klart grundlovsbrud. I november fulgte så Danmarks tilslutning til Antikominternpagten.

På det kulturelle område var der censur på udgivelser af bøger, tidsskrifter o.l., aviser, radio, teater og film, alt sammen udført af danske myndigheder og med varierende nidkærhed. At følge med i disse områder kræver et godt kendskab til det danske sprog, hvad besættelsesmagten ikke havde. Udenrigsministeriets pressebureau havde ansvaret for avis- og bogcensuren.

Det danske naziparti (DNSAP) var aktivt på kulturområdet og skrev herom i den nazistiske presse. Herved kunne det gøre tyske myndigheder, både i Danmark og i Tyskland, opmærksom på forhold, der efter dets opfattelse burde ændres. De danske nazister ønskede et samfund efter tysk forbillede med ledelse efter førerprincippet samt udelukkelse af jøder, marxister og andre fra samfundslivet. De kunne således gøre besættelsesmagten opmærksom på personer eller foreteelser, der ikke var i overensstemmelse med nazistisk politik.

Især i besættelsens senere år kunne det være meget risikabelt at blive omtalt i den nazistiske presse, idet Gestapo, Frikorps Danmark, Schalburgkorpset samt mordgrupper af forskellig art havde temmelig frit spil. Frikorps Danmark var oprettet i juni 1941 under Waffen-SS og var aktivt på Østfronten indtil opløsningen i maj 1943. Under deres orlov var der ofte tumulter. Schalburgkorpset blev oprettet i 1943 og var ledet af SS-folk. Det foretog de såkaldte schalburgtager, der var gengældelsesprængninger over for sabotager foretaget af modstandsbevægelsen, bl.a. Tivoli og Den kgl. Pørcelænsfabrik blev ramt heraf.

Et andet element i kulturpolitikken udgjorde hjemmetyskerne, det tysktalende mindretal i Sønderjylland, som efter nazisternes magtovertagelse i Tyskland blev mere højrøstede og begyndte at tale om grænserevision o.l. De var repræsenteret politisk af Slesvigsk Parti, der udgav avisen, *Der Nordschleswiger*, der allerede før krigen havde indført hagekorset i avishovedet.

Disse to grupper var talmæssigt meget små. Ved folketingsvalget i april 1939 fik DNSAP 31.032 stemmer og 3 mandater, svarende til 1,8 % af de afgivne stemmer, og Slesvigsk Parti fik 15.016 stemmer og 1 mandat, svarende til 0,9 % af de afgivne stemmer. Endvidere var der andre højreekstremistiske partier og bevægelser med ca. 65.000 stemmer og 4 mandater. De fire store regeringsbærende partier fik tilsammen 82,3 % af alle stemmerne. Kommunisterne fik 40.893 stemmer og 3 mandater, svarende til 2,4 % af stemmerne.¹ 30'erne var også i Danmark præget af antiparlamentarisme, førerprincip, nationalisme, antimarxisme, antikommunisme, antipacifisme, racisme og antisemitisme, antimodernisme, antiintellektualisme og antiamerikanisme, og disse tendenser fandtes også i de borgerlige partier og deres presse, men det gav sig kun meget begrænset udtryk i den politiske stemmeafgivning.

Bibliotekerne

Ved krigens begyndelse var der under fire millioner danskere, og dette antal passeredes i 1944. I 1938 betjentes befolkningen af 963 folkebiblioteker, og dette antal voksede støt gennem krigsårene til 1215 i 1945. Ca. 30 biblioteker var centralbiblioteker og Statsbiblioteket i Århus havde rollen som overcentral for folkebibliotekerne samtidig med opgaven som universitetsbibliotek.

Selv om nybyggeriet var sat i stå under krigen, blev der altså nyindrettet mange biblioteker. Flertallet af bibliotekerne var selvejende, dvs. en lokal biblioteksforening var den juridiske ejer, men udviklingen gik i retning af kommunalt eje, som var et af biblioteksbevægelsens hovedmål.

I 1944 var der ca. 450 uddannede bibliotekarere ved 62 folkebibliotekssystemer, næsten alle i byerne. Flertallet af biblioteker var således betjent af ikke-faguddannede bibliotekarere.

I 1941/42 havde godt halvdelen af landets husstande en voksen låner. I København var det 2/3, i landdistrikterne 1/3, men forskellen blev udjævnet noget, idet mange af de nytillkomne biblioteker var i landdistrikterne.

Folkebibliotekernes udlån steg stærkt i besættelsesårene²:

År	Samlet udlån i antal bind	Antal udlån pr. indbygger
1938/39	13.077.000	3,46
1939/40	13.356.000	3,51
1940/41	17.044.000	4,45
1941/42	19.310.000	5,00
1942/43	19.223.000	4,93
1943/44	18.599.000	4,71
1944/45	17.770.000	4,44
1945/46	16.091.000	3,98
1946/47	15.660.000	3,83

Stigningen var størst i begyndelsen trods de mange problemer og vanskeligheder i perioden. Der var mørkelægning og senere udgangsforbud, der var restriktioner på brændsel og benzin, udenlandske bøger udeblev, også fra de skandinaviske lande, slitagen på bøgerne var stor, papirkvaliteten og indbindingen dårlig. Først i 1951/52 oversteg udlånet rekordtallet fra 1941/42.

Statens Bibliotekstilsyn (SBT)

Folkebibliotekerne henhørte under Undervisningsministeriet, men blev administreret fra en særlig styrelse, Statens Bibliotekstilsyn (SBT), der blev oprettet i forbindelse med den første bibliotekslov i 1920. SBT varetog det lovforberedende arbejde og havde tilsyn med bibliotekernes udførelse af deres opgaver. Loven var en tilskudslov, hvilket vil sige, at staten ydede tilskud til driften af folkebiblioteker, der levede op til lovens krav. Statens tilskud var afhængigt af størrelsen af de lokale midler, der blev anvendt på bibliotekerne, hvad enten midlerne kom fra private, foreninger eller kommunen. Dette tilskudsprincip var gældende i alle de følgende folkebibliotekslove indtil 1984 og må anses som en væsentlig forklaring på væksten på folkebiblioteksområdet både før, under og efter krigen.

Biblioteksdirektøren

Samtidig med bibliotekslovens ikrafttræden i 1920 blev Thomas M. Døssing (1882-1947) udnævnt som den første biblioteksdirektør. Han efterfulgte pioneren Andreas Schack Steenberg (1854-1929),

der havde ledet det centrale kontor for folkebibliotekerne inden biblioteksloven. Forbilledet for de danske folkebiblioteker var de engelske og amerikanske "free public libraries", der henvendte sig til hele befolkningen. Dössing blev den fremmeste repræsentant for udviklingen af det moderne danske folkebiblioteksvæsen.

Efter studentereksamen i 1901 studerede han teologi ved Universitetet i nogle år, og 1906-08 var han assistent på Det Kongelige Bibliotek og 1908-12 bibliotekar ved Statsbiblioteket, inden han blev Steenbergs nærmeste medarbejder i Statens Bogsamlingskomite og her var aktiv med frembringelse af bibliotekstekniske hjælpemidler som navnetabeller, decimalklassedeling og katalogiseringsregler, der skulle være med til at rationalisere biblioteksarbejdet. På flere måder var han en slags dansk Dewey.

Dössing virkede for statslige midler til løsning af centrale opgaver og udviklingsprojekter i folkebibliotekerne, herunder Det Bibliografiske Kontor under Bibliotekstilsynet. Han virkede for at bibliotekerne, ligesom skolerne, skulle være ejet og drevet af kommunerne, og at befolkningen skulle betjenes af professionelt uddannede bibliotekarer i bibliotekerne.

Han, der selv var vokset op på landet, lagde megen vægt på, at landbefolkningen skulle have lige så gode biblioteksmuligheder som bybefolkningen. Han gik ind for den enkeltes ret til et fuldt menneskeliv og hyldede det grundtvigske frihedssyn 'frihed for Loke såvel som for Thor'.³

Politisk tilhørte han den kulturradikale fløj af Socialdemokratiet og talte og skrev imod ensretningen i de fascistiske stater.

Fælleskatalogen for større købstadsbiblioteker

Fælleskatalogen blev benyttet som en vejledning i, hvilke bøger folkebibliotekerne burde anskaffe. Katalogen var udkommet i 1939 og var planlagt udsendt igen i 1942. De danske nazister ivrede for, at der skulle udkomme en ny udgave så hurtigt som muligt, men at der heri skulle fjernes tysk fjendtlig og kommunistisk litteratur. De henviste til den indgåede ikke-angrebspagt med Tyskland, til et tillæg til Straffeloven af 22.7.1940, hvori der bl.a. hedder: "Den, der ved trykt Skrift eller paa anden Maade offentligt giver Meddelelser,

der er egnede til at skade Landets Interesser i Forhold til Udlandet, straffes med fængsel indtil 1 Aar”, til Kommunistloven fra august 1941 og til Danmarks tilslutning til Antikominternpagten.

Der var enighed mellem Fælleskatalogens bestyrelse, leder og katalogudvalg om, at man ikke ville udsende nogen ”renset” fælleskatalog.⁴ I maj 1942 tog Undervisningsministeriet sagen op og henstillede at udskyde udgivelsen indtil videre. Man besluttede i katalogens bestyrelse at udsende et supplement til 1939-katalogen med tilvæksten i 1940, 1941 og første halvdel af 1942. Dette til-læg ville altså omfatte bøger, der var udkommet under besættelsen uden censurens indskriden. Det udelukkede fem pjecer, en roman, et skuespil, en digtsamling samt tre tidsskriftnumre, der var blevet forbudt, men berørte f.eks. ikke kommunistiske forfattere som Martin Andersen Nexø, Hans Kirk og Hans Scherfig.

De nazistiske bibliotekarer

Angrebene på den manglende udgivelse af Fælleskatalogen blev le-det af Knud Hansen (f.1895), der var leder af Centralbiblioteket i Nykøbing F. Han repræsenterede den gængse holdning i datidens folkebiblioteksvæsen, der lagde stor vægt på faglitteraturen i oplys-ningens tjeneste og var mere forbeholden over for skønlitteraturen. Han var selv faglitterær forfatter med, *Arvelighed hos Mennesker og dens Betydning for Slægt og Samfund*, der udkom i 1929. Bogen er et racehygiejnisk værk, hvor der propaganderes for, at sunde og gode elementer skal formere sig og ikke blandes med de defekte. De ypperste mennesker er dem af nordisk race, som har høj intelligens, moralsk mod samt ualmindelig ærlighed og medfølelse. Hjernen hos den nordiske race er større end hos mongoler og negre. Det er en fuldt udviklet racistisk ideologi, men den gav ikke anledning til indsigelser i datiden. Den blev neutralt omtalt i biblioteksforenin-gens tidsskrift, *Bogens Verden*, og fik en fin anmeldelse i ”Den nye Litteratur”⁵

Knud Hansen var i besættelsestidens sidste år sysselleder for DNSAP og folketingskandidat for partiet i 1943. I efteråret 1942 rettede han henvendelse om Fælleskatalogen til Thomas Døssing, der bl.a. svarede: ”...Selv om jeg er Formand, er jeg efter dansk Skik

ikke enevældig...” og ”..at De har villet belære os om, hvad der er biblioteksmæssigt og politisk rigtigt. I begge Henseender klarer vi os som hidtil uden Raad fra Dem, og Deres vage Hentydning til mulige Ubehageligheder, vil ikke i mindste Maade forurolige mig eller andre, som deltager i Ledelsen af det danske Biblioteksvæsen..”⁶

Den anden nazistiske bibliotekar var Arne Hansen (f. 1917), som havde været elev hos Knud Hansen i Nykøbing F. Han arbejdede et halvt år ved Søfartens Bibliotek inden han blev medarbejder ved den nazistiske avis *Fædrelandet*. I forbindelse med angrebene på Fælleskatalogen skrev han bl.a. ”... Et helt andet Spørgsmaal er det i øvrigt, om disse Herrer og især Lederen af det bibliografiske Kontor, Hr. Allerslev Jensen er i Stand til at udgive et Katalog, som er værdigt til at danne Grundlaget for vore Folkebibliotekers Boganskaffelse i Antikominternpaktens Danmark. Thi hvis de Herrer ønsker, at Kataloget skal indeholde ligesaa mange Hetzbøger som i 1939-Udgaven, ser vi ikke rettere, end at de maa nedlægge deres Mandater og lade Folk, der forstaar den nye Tid, komme til...”⁷

I et lidt senere nummer skriver han en artikel under overskriften *Mange offentlige Biblioteker er rene kommunistiske Hetzcentraler*, og angriber bl.a. Døssing: ”... selv om han ynder at betegne sig som gammel Socialdemokrat, dog vitterligt har været en af vore førende Salonkommunister. Og en svoren Modstander af det nye Europas første Land, Tyskland, har han altid været..”. Også lederne af folkebibliotekerne i Århus og Roskilde, Carl Thomsen og Haralda Poulsen får læst og påskrevet.

Ved siden af holdt Arne Hansen, på tysk foranledning, foredrag i radioen i de sidste besættelsesår. Han blev landsafdelingsleder i DNSAP, havde været på tysk ”førerskole” og virkede som sekretær for C.O. Jørgensen, der efterfulgte Frits Clausen som Fører i DNSAP. Endelig var han i en kort periode tolk for tysk politi på Dagmarhus, Gestapos hovedkvarter i København.⁸

Den tredje nazist var V.J. v. Holstein Rathlou (f.1885), der var forskningsbibliotekar på Statsbiblioteket, men ikke havde opgaver, der var relateret til folkebibliotekerne. Han var glødende nationalist og var medstifter af 3. zones kontor i 1919, der virkede for en fol-

keafstemning syd for områderne 1. og 2. zone, som var de områder af Slesvig, hvor afstemningen om tilhør til enten Danmark eller Tyskland fandt sted. Han kendte naziføreren Frits Clausen og andre højreekstremer fra 20'erne, og i 1938 meldte han sig ind i DNSAP og blev folketingskandidat ved valget i 1939 og igen i 1943 uden at blive valgt. Han skrev i den nazistiske presse, herunder et heltekvad til de faldne danske soldater på Østfronten, og han blev medlem af DNSAPs Storråd, formelt partiets højeste organ, men reelt uden politisk betydning. Rygterne i datiden ville vide, at han efter en nazistisk magtovertagelse skulle være undervisningsminister og dermed ansvarlig for folkebibliotekerne. Han havde hele sit voksne liv været imod "systemet", først de dansksindede i Sydslesvig, der ikke var ham ekstreme nok, så imod anmeldere, der gjorde grin med hans poesi, så i forbindelse med universitetsmiljøet, der kritiserede hans doktorafhandling og endelig mod biblioteksvæsenet, da han søgte stillingen som leder af Statsbiblioteket. Selv om han i den forbindelse opnåede audiens hos kongen, fik han ikke stillingen.⁹

Tysk indgreb

Umiddelbart efter vedtagelsen af kommunistloven i august 1941 rettede den tyske gesandt henvendelse til Udenrigsministeriet – dette var den sædvanlige praksis for tyske krav til den danske regering – om, "... at Ministeriet maa drage Omsorg for, at de tyskfiendtlige, kommunistiske og Emigrantbøger, der under nuværende Forhold ikke kan indføres, inddrages fra Udlaan i de offentlige Biblioteker."¹⁰

Den tyske liste indeholdt i alt 100 bøger, hvoraf hovedparten var på engelsk, mange på svensk, norsk og tysk samt enkelte på dansk. Listen blev af Undervisningsministeriet d. 12. september 1941 sendt til biblioteksdirektøren med kopi af det svar, man havde givet på henvendelsen: "I Anledning heraf skal Undervisningsministeriet bemærke, at Sagen herefter alene drejer sig om Folkebibliotekerne, at disse ikke er Statsinstitutioner, men kommunale eller private Institutioner, at Ministeriet som Følge deraf ikke raader over Midler til Gennemførelse af Forbud eller Paabud af nævnte Art, og at Sagen for øvrigt er uden væsentlig Betydning for Folkebibliotekerne, idet

disse i al Almindelighed ikke har de paagældende Bøger og ved Henvendelse paa Begæring af en Laaner til Statsbibliotekerne om at faa dem udlaant derfra for Tiden møder Afslag.”¹¹

I juli 1942 anmodede Justitsministeriet Undervisningsministeriet om ”at foranledige at en Række nærmere angivne Bøger, i alt 20, af tysk fjendtligt Indhold udgaar af de offentlige Bibliotekers Udlaan.”¹²

Liste over forbadte Bøger:

Reed, Douglas: Disgrace abounding
 - : Inamity Fair
 Gadye, G.E.R.: Fallen Nations
 The Man who killed Hitler
 Leiser, Clara: Nazi Ruggets
 Espy, W.C. : Beware of the English
 Strasser: Hitler at sei
 Rauschning: Hitler Speaks
 Ledocke, Krist: I Knew Hitler
 Taylor, Gordon: Hitler
 Hambro: I Saw it Happen in Norway
 Anonym Forfatter: Norge under Hakkorset
 - : Korak Front
 Churchill: Blood, Sweat and Tears
 Brandt: Kriget i Norge
 Beckles, Gordon: Hiltstangreppet i Væster
 Fogelqvist, T.: I Totalstatens skugga
 Chute, Nevil: Vi flygter idag, Roma
 Brittain, Vera: Storm Over England
 Wichman, Johannes: Diktatorernas uppror
 Hitlers löften
 Ingersoll, Ralph: Rapport från England
 Vinde, V.: En Stormakts Fall
 div. Forfattere: Diskussion om Demokratin
 Under Bombregnet, Krigsbrev från England
 Joesten, J.: Denmark's Day of Doom
 Grønbaun, I.: Økonomi og Klasse
 Priestley, J.D.: Britain Speaks
 Wickham: Europeisk Tragedi
 Bothe, Clara: Katastrofernas vär
 Rosain, Jules: Sept mystères du «éatin de l'Europe»
 Bryant, A.: English Saga 1840-1940
 Rauschning: Revolution des Nililismus
 Casson, Herbert E.: Europa efter Hitler
 Hilmanson: Flykten från Paris
 Østre, Alfred: U.S.A. og Verdenssituationen
 Heringway, Ernest: For Whom the Bells toll (den engelske Udgave)
 Stålhane, Bertil: Fri och Övertro
 Olberg, Paul: Rysslands nya Imperialism
 Reynolds, Quentin: De sårade klaga ej
 Lorents, Maj: England i Krig
 Desautre, Edmond: Hitlertagens Politik
 Gallico, Paul: Hemlig Front
 Gibbs, Philip: Across the Frontiers
 Reed, Douglas: A Prophet at Home
 Mühlen, Norbert: Hitlers Magician: Schacht
 Thulstrup: Haa, språk, nation
 Williams, Wythe: Middle of the Reich
 Schuman, Fr.L.: Right over Europe
 Gibbs, Philip: Nu strida deras söner
 Stålhane: Tale svenska
 Valentin, Hugo: Antisemitismen
 Fabouis, G.: Uttpresning genom Krigshat
 von Loon, Henrik: Var Kamp
 Furrow, Leon: Nazistespionage i U.S.A.
 Sheenan: The Eleventh Hour
 Schuman: Europe on the Eve
 The Battle of Britain

Hols: Samtidens militaristiske System
 Eratt: Krig och Kris
 Frihov på Guld
 Wickham: Pressen och Freden
 Hobbin, L.: Krigens ekonomiska Orsaker
 Garbedian: Einstein
 Seeding: Eleven were Brave
 Eriksson: Spioner, Sabotörer, etc.
 - : Sjätte Kolonnen
 Lindé, Ebbel: Vad gäller Striden
 Street, C.K.: Union nu
 The Pulse of Democracy
 Helanfolkligt samarbete
 The Italian Colonial Empire
 South Eastern Europe
 Angrep på Grekland
 van Panssen, Pierre: Vanviddets Dage
 Hallström, G.: Det tredje riket
 Morton: London
 Boye, Karin: Kallioina
 Engstrand: Spring 1940
 Hackett, Francis: I Ghose Denmark
 Simone, André: J'accuse
 Saint-Jean: France Speaking
 Dod: All Gaul is Divided
 Reid: Diary
 Feuchtwanger, Lion: Die Sonne
 - : Der falsche Hero
 Charteris: The Saint in Miami
 Cole, Manning: A Toast to tomorrow
 Strong: Den aye Vej
 Egevrde, Anna Lemah: Innan det blir för sent
 Beckow, Gunnar: Sveriges Uppgift
 Boldt-Christians: Rysslands Dilemma
 Lauretelle, Jacques de: Silberrum
 Hillson, Vi.: Profetord och Ridstrecken
 Daoustillon: La guerre, cette Revolution
 Farson, Wesley: Behind God's Back
 van Stryck: Freedom and the economic System
 Roberts: Victoria 4,30
 Hutchinson: The Fire and the Wood
 Sellhorn, Marlar: A Stricken Field.

Den 22. August 1941.

Listen over ca. 100 bøger, som var bilag til det tyske gesandtskabs henvendelse til Udenrigsministeriet i august 1941 med ønske om at de inddrages fra udlån i offentlige biblioteker. (Rigsarkivet)

D. 17. oktober 1942 sendte Undervisningsministeriet så en skrivelse til biblioteksdirektøren om forbud mod udlån, bilagt en liste over de forbudsramte bøger. Listen var udarbejdet i Justitsministeriet, der gjorde opmærksom på, at udlån af de pågældende værker ville være strafbart. Døssing spurgte d. 21. oktober om listen kunne betragtes som udtømmende, hvortil ministeriet, efter indhentet udtalelse fra Justitsministeriet, d. 9. november kunne oplyse, at det var den ikke.

SBT udformede herefter et cirkulære, dateret d. 12. november, men først udsendt d. 8. december, idet man måtte rykke Justitsministeriet flere gange før man fik en liste over beslaglagte bøger.¹³ Cirkulæret med bilag var så lydende:

Fortroligt

Statens Bibliotekstilsyn 12. Nov. 1942

Til de statsunderstøttede Biblioteker.

Det meddeles herved, at Undervisningsministeriet har anmodet Statens Bibliotekstilsyn om at bringe til Bibliotekernes Kundskab, at Justitsministeriet under henvisning til Lov Nr. 388 af 22. Juli 1940 om Straf for den, der ved trykt Skrift eller paa anden Maade offentligt giver Meddelelser, der er egnede til at skade Landets Interesser i Forhold til Udlandet, og Lov Nr. 349 af 22. August 1941 om Forbud mod kommunistiske Foreninger og kommunistisk Virksomhed har krævet, at Udlaan af tyskffjendtlige Bøger standses. Udlaan eller Fremlæggelse paa Læsesalene af Bøger af den omhandlede Art vil kunne medføre Strafansvar efter de fornævnte Love.

Idet Justitsministeriet som eksempel henviser til de i medfølgende Bilag 1 nævnte Bøger, gør det endvidere opmærksom paa, at der ogsaa vil kunne blive rejst tiltale i Anledning af andre end de af Listen og eventuelle senere Lister omfattende Bøger, saafremt enten vedkommende Bogs Indhold ganske øjensynligt er kommunistisk Propaganda eller det drejer sig om et efter Ikrafttrædelsen af Lov Nr. 388 af 22. juli 1940 udkommet Skrift, hvis Indhold er i klar Modstrid med denne Lovbestemmelse. Endelig henleder Justitsministeriet Opmærksomheden paa, at Udlaan af Bøger, Tidsskrifter o.l., der i Følge Kundgørelse i Statstidende er beslaglagt, er strafbart i

Henhold til Presselov Nr. 147 af 13. April 1938 § 15, Stk. 1. Saadan Beslaglæggelse er sket af de i medfølgende Bilag 2 opførte Værker.

I Henhold til ovenstaaende skal Bibliotekstilsynet anmode de statsunderstøttede Biblioteker om at inddrage Bøger af den nævnte Art fra Udlaan og Læsesale. Det tilføjes, at nærværende Meddelelse, herunder Listen i Bilag 1, ikke maa offentliggøres.

Th. Døssing

Bilag 1.

Alexander: Der Mythus Hitler

Heiden K.: Hitler

Lüdecke: I knew Hitler

Olden, R.: Hitler

Bang: Hurra og hallelujah

Rathenau, W.: Det nye Tyskland

Ehrlich, K.: Fra Berth til Hitler

Steckert: Tyskland og Sovjet

Wreshner: Rigsdagsbranden

Muerer: Det nye Tyskland

Ahlberg: Tysklands Ödesväg

Dimitroff, Georgi: Georgi Dimitroffs Liv og Kamp for Folkefronten.

Artikler og Taler.

Lenin, V.L.: Staten og Revolutionen

Nexø, Martin Andersen: To Verdener.

Tanker og Indtryk fra en Ruslandsrejse.

Blædel, Nic.: Storpolitik 1938.

Frisch, Hartvig: Pest over Europa. Bolchevisme-Fascisme-Nazisme.

Reed, Douglas: Galskabens Kavalkade

Grænseløs Skændsel

Langhoff, Wolfgang: Et Aars Helvede

(Skildring af en tysk Koncentrationslejr)

Stender-Petersen: Revolutionære Profiler.

Bidrag til den russiske Revolutions Karakteriologi.

Bilag 2.

Preben Wenck: Pjece: "Den fulde Sandhed" 21.1.1941 27.1.

- Vilh. la Cour: Pjece: "Om at sige Ja eller Nej" 4.2. 1941 5.2.
 Vilh. la Cour: Pjece: Ord til os i Dag" 5.4.1941 8.4.
 Vilh. la Cour: Pjece: "Vor Neutralitet" 9.10. 1941 15.10.
 Vilh. la Cour: Pjece: "Kender De Graabonden" 15.9.1941 13.10.
 Soya: Bog: "En Gæst" 29.10. 1941 31.10.
 Kaj Munk: Skuespil: "Niels Ebbesen" 8.4. 1942 11.4.
 Poul Sørensen: Digte: "April i Danmark" 11.7.1942. 15.7.+
 "Akademisk Tidsskrift" Nr. 5 21.6.1941 24.6.
 "Arbejdsfronten" Nr. 11 6.7.1941 8.7.
 "Nyt fra Dansk Samling" Nr. 6 Arne Sørensen 19.7.1941 22.7.

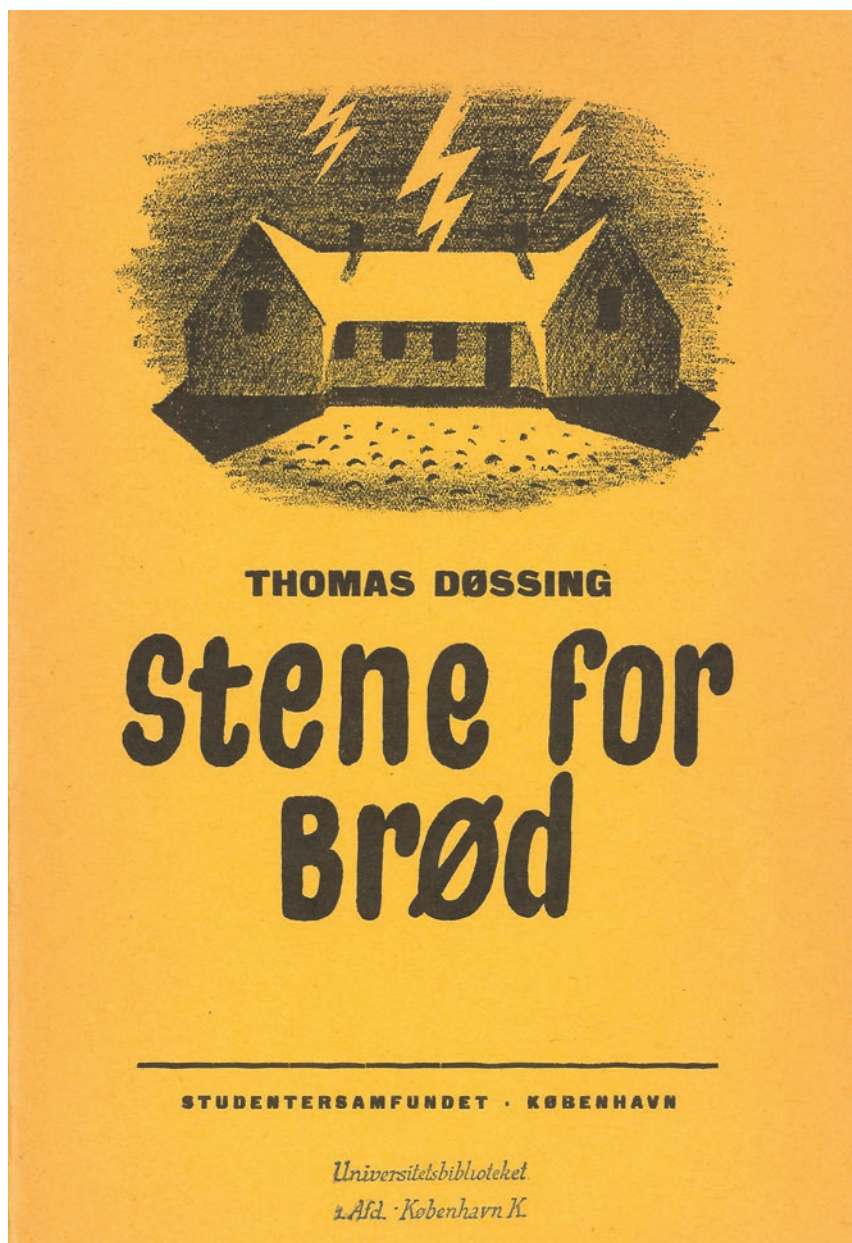
Den første Dato angiver Beslaglæggelsens Dato, mens den anden Dato angiver Datoen for det Nummer i "Statstidende", hvori Kundgørelsen om Beslaglæggelsen er optaget.

Der er tale om en meget begrænset liste, hvori de fleste titler omhandler Hitler og Det tredje Rige fra en kritisk vinkel. Inddragelsen af Lenin og Dimitroff er ret indlysende og ligeledes Andersen Nexøs rejsebeskrivelse fra Rusland og Stender-Petersens karakteristik af de russiske ledere. Der er ingen jødiske forfattere på listen og de øvrige værker af Andersen Nexø samt andre danske kommunistiske forfattere findes heller ikke på listen. Bilag 2 omfatter de indtil da beslaglagte danske værker, der alle havde en kritisk vinkel på besættelsestidens virkelighed, i Soyas roman og Munks skuespil i litterær forklædning.

Der kom ikke senere i besættelsestiden udvidelser af listen, men beslaglæggelserne fortsatte, så disse værker nåede ikke frem til bibliotekerne. Fra nazistisk side prøvede man at rejse en sag mod Roskilde Bibliotek for at have udlånt en af de forbudte bøger, men man fandt i Undervisningsministeriet, at udlånet var sket før udsendelsen af cirkulæret, så der skete ikke videre.

Døssings illegale arbejde

Den politiske borgfred i besættelsestidens første år medførte en ensretning i debatten. Døssing var en af de få, der tidligt reagerede herimod. D. 4. april 1941 holdt han et radioforedrag, *Stene for Brød*,

Thomas Døssings pjec fra 1941, hvor han gik i rette med den ensretning af debatten, som var en følge af den tyske besættelse og Nazitysklands dominerende stilling i Europa.

der blev udgivet i pjeceform ”Stene for Brød” i flere oplag. Her gik han i rette med den ideologi, der hævdede ’at vi er alle i samme båd’, idet der var store forskelle på, hvem der blev økonomiske presset, og hvem der tjente gode penge. Han sluttede med ordene: ”Jeg tror ikke mere paa den nationale Samling. Naar en Gaard brænder, maa alt vige for det ene at slukke og redde. Man skændes ikke under et Redningsarbejde. Men der er visse Regler, som nøje maa overholdes, jeg fik dem indprentet, da jeg var Barn. Først reddes Mennesker, saa Dyr, sidst de døde Værdier. Nu brænder Danmarks Gaard, og det er rigtigt, at vi maa samles for at slukke og redde, vel at mærke i den rigtige Rækkefølge. Jeg har en uhyggelig Anelse om, at Rækkefølgen nu er en anden: Først Pengeskabet, saa Køerne, saa Danmarks Melodibog – og imens brænder Danmarks Børn inde og med dem den danske folkelige Kulturfremtid.”¹⁴

Synspunktet mod den nationale samling gentog han året efter, og den samlede presse rasede imod ham og insinuerede, at han tjente andre interesser end de danske ¹⁵. En politiundersøgelse foranstaltet af Justitsministeriet kom til den konklusion, at landets socialdemokratiske biblioteksdirektør næppe kunne betegnes som kommunist!

I vinteren 1941/42 mødtes Døssing med bl.a. Aksel Larsen (formand for DKP, Danmarks kommunistiske Parti), Christmas Møller (konservativ leder) og professorerne Mogens Fog og Ole Chiewitz og stiftede organisationen, *Frit Danmark*, og i april 1942 udsendtes det første nummer af det illegale blad, som vendte sig mod indrømmelsespolitikken, og i septembernummeret gik man åbent ind for sabotagen. I december blev ledelsen revet op, og Døssing og Chiewitz blev arresteret, mens Fog gik under jorden. Christmas Møller var allerede i maj flygtet til England og opfordrede nu over BBC til sabotage. Det vakte opsigt, at gode samfundsstøtter som biblioteksdirektøren og to professorer var indblandet i illegale aktiviteter, og det var med til at ændre synet på den gryende modstand, idet regeringen nu ikke længere kunne henvise til at der var tale om vilde kommunisters og gale drenges værk.¹⁶

Underskriften på censurcirkulæret blev Døssings sidste embedshandling som biblioteksdirektør. En skæbnens ironi, at åndsfrihedens fortalere måtte sætte sit navn under dette dokument. Dagen ef-

ter udsendelsen af cirkulæret blev Døssing arresteret af dansk politi og ”afleveret til det tyske politi uden kvittering for modtagelsen”.¹⁷ Anklagerne lød på: kommunistisk virksomhed, antitysk propaganda og opfordring til sabotage mod den tyske værnemagt. Efter behandling af de tyske myndigheder blev han d. 23. januar 1943 overført til den danske afdeling af Vestre Fængsel, hvorefter den danske anklagemyndighed behandlede sagen, og d. 9. april idømtes han 4 måneders hæfte, der ansås for udstået med varetægtstiden. Døssing ønskede at genoptage sit arbejde, men Justitsministeriet meddelte ham, at tyskerne havde forlangt ham interneret, hvilket kom til at betyde, at han fik permanent orlov fra sin stilling og husarrest i sin bolig i Humlebæk.

Folkebibliotekarernes illegale arbejde

Erik Schøtler Nielsen (f.1917) blev færdig som bibliotekar i 1943 efter elevtid i Randers. Han blev efter sin eksamen ansat ved Århus kommunes Biblioteker. Han havde i studietiden deltaget i debatten om uddannelsens tilrettelæggelse og blev betegnet som meget intelligent og spået en stor karriere inden for biblioteksvæsenet. D. 6. juni 1944 blev han arresteret under en Gestaporazzia, hvor han, sammen med en fagforeningsmand, var i færd med at fremstille, *Århus Ekko*, et lokalt, illegalt, kommunistisk blad. Han blev deporteret til Neuengamme, hvor han døde d. 19. december 1944.¹⁸

Christian Bernhard Kinch (f. 1906) blev uddannet som bibliotekar i 1930 og var indtil 1938 ansat i Københavns kommunes Biblioteker, men var 1933/34 udstationeret ved biblioteket på Flensborghus. På baggrund af dette arbejde holdt han i 1934 et foredrag i biblioteksforeningen, hvor han om de danske biblioteker i Sydslesvig bl.a. sagde: ”fordi den yderste Forpost mod Syd jo netop er det første Bolværk mod Tysklands nationale og kulturelle Invasion.” Fra 1938 arbejdede han i Århus.¹⁹

Senere rektor ved Danmarks Biblioteksskole Preben Kirkegaard²⁰ har fortalt, at det sandsynligvis var tilfangetagelsen af en illegal radiotelegrafist, der havde Kinchs navn på sig, der førte til, at han d. 30. august 1944 blev arresteret af Gestapo. Også Kinch blev sendt til

Neuengamme, i hvis udekommando, Versen bei Mengen, han døde 27. november 1944.

Det er ikke muligt at lave en fuldstændig liste over folkebibliotekarernes involvering i det illegale arbejde, men udover Døssing og de to ovennævnte blev tre fængslet, en i kortere tid, en blev sendt til lejren i Frøslev og en, efter mishandling, deporteret til Tyskland, men alle overlevede. Tre studerende på biblioteksskolen blev ligeledes fængslet, i 1944 og 45, men kun for kortere tid.

To jødiske bibliotekarer måtte efter tyskernes aktion mod de danske jøder i oktober 1943 flygte til Sverige, og to bibliotekarer måtte flygte samme vej på grund af trusler på livet. Bibliotekar Ida Bachmann forlod landet i 1940 og kom til USA, hvor hun hørte til kredsen omkring Bertolt Brecht. Hun blev leder af den amerikanske radios udsendelser til Danmark.

Der fandtes flere landsdækkende illegale organisationer, hvor bibliotekarer var aktive. Ringen, som Jørgen Banke (1877-1953), der var konsulent i SBT, var medstifter af, havde i hvert fald fem bibliotekarer som medlem.

Hertil kommer *Frit Danmark*, som Døssing havde været med til at stifte. Organisationen var inddelt efter professioner, en for læger, en for arkitekter osv. Bibliotekargruppen havde i hvert fald syv medlemmer. Det ene medlem var en af de studerende, der havde været arresteret i kortere tid. I gruppen var bl.a. Erik Allerslev Jensen, lederen af Det Bibliografiske Kontor og Carl Thomsen, der i 1944 havde skiftet arbejde og var flyttet fra Århus, hvor han havde været aktiv i Ringen, til stadsbibliotekarembudet i København.

Bortset fra Døssings arrestation ligger arrestationerne sent i besættelsestiden, hvilket hænger sammen med den generelle udvikling i landet. I november 1942 blev dr. Werner Best, med tilnavnet, Slagteren fra Paris, rigsbefuldmægtiget i Danmark, og kort tid efter blev Erik Scavenius statsminister efter tysk krav og erstattede Wilhelm Buhl.

D. 23. marts 1943 afholdtes der Rigsdagsvalg. Det kommunistiske parti var forbudt og Slesvigsk Parti opstillede ikke, da man var travlt optaget af at støtte den tyske indsats på Østfronten. DNSAP fik 43.309 stemmer, svarende til 2,1 %. Andre højreekstreme grup-

per fik 1,2%. De samarbejdende partier fik massiv opbakning, og der var således ikke noget der tydede på en ændring af situationen i Danmark, men i august kom det til store strejker i Esbjerg, Odense og andre byer, og regeringen afviste 28. august at indføre dødsstraf og andre skærpende foranstaltninger. Regeringen gik af d. 29., og hæren og flåden blev angrebet af tyske tropper. De fleste skibe blev sænket af flåden selv, men nogle skibe nåede til Sverige. Herefter var der ingen formel dansk, politisk ledelse af landet og den løbende administration blev forestået af ministeriernes departementschefer. Tyskerne proklamerede undtagelsestilstand, og d. 8. september kom meddelelsen om den første henrettelse af en dansk sabotør.

D. 23. september 1943 udsendte Frihedsrådet, det samlende fællesorgan for modstandsbevægelsen i landet, sit første budskab til befolkningen.

1. oktober gik tyskerne i aktion mod de danske jøder. Størsteparten, godt 7.000, flygtede til Sverige ved en storstilet folkelig hjælpeaktion, men ca. 450 blev arresteret, og de førtes sammen med de internerede kommunister til koncentrationslejrene Theresienstadt og Stutthof.

I løbet af 1943 tiltog sabotagen, ligesom antallet af tyske fængslinger og henrettelser voksede. D. 14. januar 1944 myrdedes præsten og digteren Kaj Munk, der længe havde talt mod besættelsesmagten, af en tysk specialgruppe og d. 19. september arresterede tyskerne det danske politi og ca. 2.000 betjente blev sendt i koncentrationslejr.

Døssings flugt

Ved undtagelsestilstandens indførelse d. 29. august 1943 blev både Døssing og Carl Thomsen interneret som gidsler sammen med 100 andre kendte danskere, redaktører, forfattere, universitetsfolk, teaterfolk m.m. Begge blev relativt hurtigt løsladt, og Døssing vendte tilbage til husarresten. Men i juni 1944 flygtede han via Sverige til England og Sovjetunionen, idet han var blevet anerkendt af russerne som gesandt for ”det kæmpende Danmark”, altså Frihedsrådets repræsentant. Han påtog sig hvervet, selv om flere af hans familiemedlemmer var fængslet af tyskerne.

Mens vestmagterne ikke havde svært ved at anerkende de traditionelle danske partier som repræsentanter for landet, så ville Sovjetunionen ikke, idet de ikke ville acceptere de politikere, der havde forbudt det kommunistiske parti, interneteret sovjetiske diplomater og tilsluttet Danmark Antikominternpagten, og man betragtede de danske London-repræsentanter som reaktionære.

Kampen om magten i Danmark efter krigens afslutning var allerede godt i gang, både nationalt og internationalt.

Døssing blev modtaget med passende honnør i Moskva og arbejdede her under vanskelige vilkår med at formidle informationer begge veje.

Besættelsens afslutning

D. 4. maj 1945 om aftenen kom budskabet over BBC, at de tyske styrker i Nordvesttyskland, Holland og Danmark havde overgivet sig til Montgomery.

Der blev dannet en samlingsregering med halvdelen af medlemmerne fra modstandsbevægelsen og halvdelen fra de politiske partier og med Buhl som statsminister. Døssing havde hele tiden kæmpet for det oprindelige modstandssynspunkt, at modstandsbevægelsen skulle dominere i den nye regering, men det blev, som oftest i Danmark, et kompromis. Dog skulle der ikke være ministre med, som havde siddet i regeringen Scavenius (9/11 1942 – 29/8 1943). Døssing fortsatte som gesandt i Moskva, men betragtede sig som modstandsbevægelsens mand og agerede derefter.

Det første valg efter besættelsen blev afholdt d. 30. oktober 1945. Kommunisterne fik 18 mandater, og Dansk Samling, hvis leder Arne Sørensen havde markeret sig mod besættelsen fik fire mandater. Socialdemokratiet gik 18 mandater tilbage, men der var stadig en meget stor opslutning om de traditionelle partier. Døssing, der var skuffet over tilnærmelsen mellem modstandsbevægelsen og politikerne, ville hjem for at slå for udrensning til bunds og økonomisk genopretning for de grupper, der havde lidt mest under besættelsen.

”Hvis Sagtegængere og Luskepetere skal regere Danmark efter krigen, skal jeg hjem og slå. Jeg er repræsentant for fighting Denmark ikke for Buhl og navnlig ikke for Jørgen Jørgensen”.²¹ Buhl

havde efterfulgt Stauning som statsminister i 1942 og blev statsminister i samlingsregeringen. Jørgen Jørgensen var Døssings politiske chef som undervisningsminister i besættelsestiden, og ham havde Døssing absolut ingen respekt for. Døssing stillede op til valget som kommunist, men blev ikke valgt.

Partiet Venstre, som gik 10 mandater frem ved valget, dannede regering. Døssing rejste tilbage til Moskva, nu som gesandt for en regering, han var stærkt imod. Han havde udfærdiget, men ikke afsendt, sin afskedsansøgning, da han blev ramt af sygdom, og han døde i Moskva d. 18. april 1947.

Hans virke som gesandt er meget omdiskuteret på grund af hans positive indstilling til Sovjetunionen og for at føre sin egen udenrigspolitik mod regeringens. Historikeren Hans Kirchhoff konkluderer: ”Døssing var amatør, der i modstandsbevægelsen konsekvent og kompromisløs sloges for de idealer, der var hans – mod realpolitikken, imod apparaterne og imod systemet. En kæmpende humanist, der ikke lod sig ensrette og derfor kom til kort. Men et levende menneske, hvis liv har bud til alle oprørere af i dag.”²²

Derimod er der ingen diskussion af hans pionergerning for de danske folkebiblioteker. Dog forsøgte *Socialdemokraten*, partiets hovedavis, allerede i november 1945 at så tvivl om Bibliotekstilsynets, og dermed Døssings, ageren i forbindelse med cirkulæret om forbud mod udlån af visse bøger. Dette medførte, at den konstituerede biblioteksdirektør, Robert L. Hansen rettede henvendelse til avisen om optagelse af berigtigelser af de givne oplysninger, bl.a. følgende: ”Det nævnte Cirkulære fra Statens Bibliotekstilsyn var, som det klart fremgaar af Cirkulærets Ordlyd, en Meddelelse fra Undervisningsministeriet om, at Justitsministeriet krævede Udlaan af visse Arter Bøger standset. Ogsaa den med Cirkulæret følgende Bogliste var fremsendt af Justitsministeriet. Bibliotekstilsynet optraadte altsaa kun som ren Ekspedition.”²³

De nazistiske bibliotekarer blev, som andre medløbere og landsforrædere, taget til fange og stillet til regnskab.

Knud Hansen blev suspenderet fra sin stilling som overbibliotekar i Nykøbing Falster og afskediget uden pension fra d. 1. januar

1946. Han indbragte afskedigelsen for ministeriet, der forelagde den for Den ekstraordinære Undersøgelseskommission, der i 1948 fandt afskedigelsen uden pension berettiget. Knud Hansen blev ikke dømt ved nogen domstol, men blev ramt af de særlige regler for tjenestemænd. Sine sidste år levede han af en tobaksforretning i København.

Arne Hansen derimod blev ved en domstol dømt til 8 års fængsel og tab af almen tillid i 10 år. Den hårde straf hænger uden tvivl sammen med hans samarbejde med tysk politi ved afhøringer af formodede modstandsfolk. Efter sin løsladelse arbejdede han ved cirkus, og han skrev artikler og bogen *Manegens kunst*, 1953, om cirkusforhold.

Holstein-Ratlou blev arresteret d. 6. maj 1945 og sad interneret i næsten 8 måneder. Han blev ved retten idømt 2 års fængsel og tab af almindelige rettigheder i 5 år. D. 12. februar 1948 blev han afskediget fra Statsbiblioteket.

Straffene efter besættelsen var og er et problem, for der var tale om straffe efter lovgivning med tilbagevirkende kraft. Da de pågældende var medlemmer af og kandidater for DNSAP, var det et lovligt dansk parti. Holstein-Ratlou, der hele sit liv havde kæmpet mod ”systemet” kunne nu fortsætte denne kamp, og allerede under interneringen udarbejdede han en rapport herom, og samme tema tog han op i en bog fra 1949, *Thi kendes for U-ret*.

Frit Danmarks Bibliotekargruppe udgav lige efter besættelsens ophør en pjece *Demokratiets Krav til Bibliotekerne*. Den var anonym, da den egentlig skulle være udkommet illegalt før 4. maj 1945. Der stilles heri krav til folkebibliotekerne i fremtiden, bl.a. om indkøb af mere venstreorienteret litteratur, så alle synspunkter var rimeligt repræsenteret i bibliotekernes samlinger. Man ville tilgodese litteratur om samfundskundskab for at aktivere borgerne politisk, børnebiblioteksarbejdet skulle styrkes, og biblioteksvirksomheden skulle gøres obligatorisk for kommunerne, ligesom der krævedes kommunal drift.²⁴

Pjecen indeholdt også en kritik af Danmarks Biblioteksforenings ledelse under besættelsen, ikke mindst at foreningen, efter grup-

pens opfattelse, ikke havde gjort nok i forbindelse med Døssings arrestation.

Gruppen bestod af unge, professionelle bibliotekarer med klare venstreorienterede synspunkter, og da et bestyrelsesmedlem i Danmarks Biblioteksforening havde udtalt, at en bibliotekar ikke kunne blive formand for foreningen, var der også her et angrebspunkt mod foreningens ledelse. På Danmarks Biblioteksforenings årsmøde i 1945 gik bølgerne højt. Bestyrelsen og formanden forsvarede foreningens indsats, og det hele endte i et kompromis, hvor den hidtidige formand gik af og blev erstattet af amtmand Rudolf Lassen, altså en statslig embedsmand og ikke som hidtil en kommunalpolitiker.

I Nykøbing Falster ansatte man hurtigt efter Knud Hansens afskedigelse en ny leder, der sammen med biblioteksbestyrelsen bl.a. skulle sørge for at rense ud i den nazistiske litteratur, som var anskaffet i årene forud.

Et tilsvarende problem fandtes i en række mindre biblioteker i Sønderjylland i kommuner med politisk dominans af Slesvigsk Parti, idet der var anskaffet forskelligt nazistisk propagandamateriale. Biblioteksdirektør Robert L. Hansen berettede herom på Danmarks Biblioteksforenings årsmøde, og her fik han skarp kritik af landsrettsagfører Krebs fra biblioteksbestyrelsen i Esbjerg. Krebs mente ikke, man skulle rense ud i bibliotekerne, idet man derved ville optræde, som netop nazisterne havde gjort. Han var dog den eneste, der offentligt tog til orde mod udrensningerne, som gennemførtes i løbet af kort tid. Han vendte sig også mod lovgivning med tilbagevirkende kraft.²⁵

En noget speciel sag dukkede op, da bibliotekar Mette Hansen Berg efter besættelsen ville genindmelde sig i sin fagforening, Bibliotekarforeningen. Hun var uddannet dansk bibliotekar og tilhørte det tysktalende mindretal. Under besættelsen havde hun arbejdet i Herning, men fik derfra arbejde ved det tyske bibliotek i Flensburg, og ved ansættelsen her havde hun udmeldt sig af Bibliotekarforeningen. Bibliotekarforeningen nedsatte et særligt udvalg, hvori bl.a. Erik Allerslev Jensen sad, til at vurdere hendes forhold, og kon-

klusionen blev, at hun kunne genindtræde i foreningen, da der ikke havde ligget politiske motiver bag hendes ageren.²⁶

Det var det nærmeste bibliotekarerne kom til fænomenet æresret, som blev anvendt inden for adskillige professioner, bl.a. forfattere og journalister, og hvor adskillige blev udelukket fra de faglige foreninger eller fik offentlig kritik af deres gøremål under besættelsen.

De bibliotekarer, der er omtalt under det illegale arbejde, fik næsten alle fine karriereforløb efter krigen. Erik Allerslev Jensen efterfulgte i 1960 Robert L. Hansen som biblioteksdirektør. Preben Kirkegaard blev i 1956 rektor for den nyoprettede Danmarks Biblioteksskole, og mange af de øvrige blev ledere af store folkebiblioteker eller fik centrale poster i SBT eller på Danmarks Biblioteksskole.

Ida Bachmann, der i 1945 havde modtaget Kong Christian den Tiendes Frihedsmedalje for sin indsats i USA, blev biblioteksleder i Kolding. Her blev hun i 1951 meget kendt, idet hun deltog i en delegationsrejse til Nordkorea, og under et stop i Moskva på vejen hjem udtalte hun sig skarpt imod amerikanernes krigsførelse. Hun var tæt på at blive afskediget, men fik både kollegial og central støtte.²⁷

De bibliotekarer, der havde måttet flygte til Sverige kom tilbage og genindtog deres gamle stillinger.

Status for folkebibliotekerne i maj 1945

Bibliotekerne havde ikke lidt nævneværdig fysisk skade på grund af krigs- eller schalburtagehandlinger. Biblioteket i Rønne på Bornholm blev ramt af de russiske bomber, der blev kastet, da den tyske kommandant ikke ville overgive sig til russerne, men der var tale om lettere skader, ligesom sprængninger på Frederiksberg og i Skive medførte mindre skader.

Flere biblioteker, bl.a. i Horsens, blev rømmet og lukket på grund af indkvartering af de store strømme af tyske flygtninge i krigens sidste måneder.

Bogbestandene var nedslidte, og specielt Søfartens Bibliotek havde mistet store dele af sine samlinger ved forlis af danske skibe i allieret tjeneste.

Antallet af biblioteker var vokset støt, så større dele af befolkningen fik adgang til dem. Statistisk Departement lavede i 1942/43 en undersøgelse af fordelingen af lånerne på erhverv, bopæl m.v. og konkluderede, dog forsigtigt, at der var tale om en ligelig fordeling, men en nærmere undersøgelse viser, at det ikke er tilfældet. Som i alle andre biblioteksbrugerundersøgelser er der flere blandt de højtuddannede og de med høj social status, der benytter bibliotekerne, end blandt dem i de lavere kategorier.

Censuren havde udelukket nogle bøger fra bibliotekernes hylder, men mange steder kunne man få adgang til dem, hvis man blev betragtet som ”sikker”.

Hvor mange bøger, der ikke udkom på grund af forfatteres og forlags selvcensur, er umuligt at vide.

Især udenlandske bøger var der mangel på, idet de ikke uden videre kunne indføres. Også oversættelser var der restriktioner på. I 1943 blev der indført kvoter, idet oversættelser af engelske, amerikanske og russiske bøger skulle tilsvares af et lignende antal af oversættelser fra tysk, italiensk og japansk!

Under sit ufrivillige ophold i Sverige fik lederen af Frederiksberg Bibliotek, Georg Krogh Jensen, kontakter, som hurtigt kunne aktiveres til at sende engelsksprogede værker til de danske folkebiblioteker.

Preben Kirkegaard, der arbejdede i Århus under besættelsen har følgende konklusion på forløbet af det bibliotekariske arbejde under besættelsen: ”Vi, der arbejdede i dansk biblioteksvæsen i den nazistiske epoke, følte, at vi på afgørende vis bidrog til at danne modvægt til den nazistiske ideologi og bidrog til at styrke de nationale og demokratiske kræfter i nødens stund. Da freden kom, stod vi med stærkt nedslidte bogsamlinger – flittig benyttelse var hovedsagen. Ingen ødelæggelser, bogbrændinger eller censurens indgreb hindrede os i at udføre vort arbejde og vores opgaver.”²⁸

Konklusioner

Danmark var på næsten alle områder et særtilfælde blandt de tysk besatte lande. Undertrykkelsen var mindre end i andre lande, og der var, bortset fra interneringen af kommunisterne i 1941, ikke mange svære konflikter de første tre år af besættelsen.

Men selv i den seneste del af besættelsestiden er der bemærkelsesværdige undtagelser i forhold til andre lande. Aktionen mod de danske jøder blev lækket af den tyske diplomat G.F. Duckwitz, så en stor redningsaktion kunne gennemføres med succes, og de danske jøder, der blev indfanget, blev sendt til Theresienstadt og ikke videre til udryddelseslejrene. Det lykkedes også, på et oprindeligt dansk initiativ, som senere blev overtaget af det neutrale Sverige under ledelse af Folke Bernadotte, at bringe 20.000 koncentrationslejr-fanger fra Danmark og Norge samt mange fra andre lande ud af Tyskland og til Sverige via Danmark i de sidste krigsmåneder. Der var over 7.000 polakker, mest kvinder og børn iblandt, og der var godt 2.400 ikke-skandinaviske mænd med transporterne.

Det var også muligt for danske koncentrationslejr-fanger at modtage fødevarerpakker hjemmefra.

Kulturlivet fik relativt vide rammer, hvilket bl.a. viser sig i revytekster, bogudgivelser og teaterforestillinger. Et overraskende eksempel på, hvad der kunne lade sig gøre, var Det kongelige Teaters opførelse af Gershwins opera, *Porgy og Bess*, der havde premiere d. 27. marts 1943. Stykket blev spillet for fulde huse 22 gange, indtil det i 1944 blev taget af plakaten efter tysk pres og bombetrusler mod teatret.²⁹

I Norge skulle borgerne aflevere deres radioapparater til myndighederne, men et sådant påbud fandtes ikke i Danmark.

Bibliotekerne var kun ude for de begrænsninger, som her er omtalt, og der blev under besættelsen udgivet millioner af illegale skrifter af større og mindre omfang.

Det Kongelige Bibliotek så det naturligvis som sin opgave at sørge for at indsamle og bevare disse skrifter. Kun en enkelt gang var der besøg af tyske myndigheder, som fjernede nogle få af disse værker, så alt i alt råder biblioteket over en stor og dækkende samling af den illegale litteratur.³⁰

Når det gik sådan, skyldes det, efter min opfattelse, at det for de tyske myndigheder gjaldt om at holde især den danske produktion og eksport af landbrugsvarer i gang, så forsyningerne kunne nå frem til Tyskland uden problemer. De kulturelle, politiske og andre forhold kunne man jo hurtigt ændre, når den endelige sejr var vundet.

NOTER

1. >www.danmarkshistorien.dk, Folketingsvalget 1939<
2. Allerslev Jensen, Erik: *Til Bibliotekssagens Fremme. Træk af Bibliotekstilsynets Virksomhed indtil 1970*, 1985, s.73
3. *Bevingede Ord*, ved T.Vogel Jørgensen og Poul Zerlang, 1990, s. 206
4. Allerslev Jensen: *ibid.*, s.74
5. Harbo, Ole: ”Troldmanden og hans lærling”, *Bibliotekspressen*, 22, 2002, s.732
6. Allerslev Jensen: *ibid.*, s. 75
7. Harbo, Ole: *ibid.*, s.733
8. *ibid.*
9. Harbo, Ole: ”I kamp mod systemet”, *Bibliotekspressen*, 21, 2002, s. 696-7
10. Rigsarkivet. Undervisningsministeriets 3. Afd., 1. kontor, Journalsager 1916-1966, 1941, nr. 2007
11. *ibid.*
12. Allerslev Jensen: *ibid.*, s.75-76
13. *ibid.*, s. 179-81
14. Døssing, Thomas: *Stene for Brød. Social-politiske Betragtninger over dansk Folkeoplysning*, 1941, s. 28-29
15. Kirchhoff, Hans: ”Thomas Døssing og det rene modstandssynspunkt” I: *Samarbejde og modstand under Besættelsen*. 2002, s. 269-81
16. *ibid.*
17. Allerslev Jensen: *ibid.* s. 76
18. Harbo, Ole: *Stipendiefonden- de første 70 år*, s. 56
19. *ibid.*, s.57
20. Kirkegaard, Preben: ”De danske folkebiblioteker under besættelsen”, *Bibliotekshistorie*, 6, 2002, s.77-90
21. Kirchhoff: *ibid.*
22. *ibid.*
23. Rigsarkivet: *ibid.*
24. Thorsen, Leif: *De danske folkebiblioteker 1940-1983*, 1992, s. 14
25. Harbo, Ole: ”Kompromisløs åndsfrihed”, *Bibliotekspressen*, 2002, 7, s. 210-11
26. Harbo, Ole: ”Omvendt æresret”, *Bibliotekspressen*, 8, 2005, s. 18-19
27. Harbo, Ole: ”Kold krig i Kolding”, *Bibliotekspressen*, 5, 2003, s. 152-53

28. Kirkegaard, Preben: „Bibliotheken während des Nationalsozialismus in Dänemark“. I: *Bibliotheken während des Nationalsozialismus (Teil 1)*, Wiesbaden, 1989, s. 467-73. Forfatterens oversættelse.
29. Bak, Sofie Helene: *Dansk antisemitisme 1930-1945*, 2004, s. 272-76
30. *Besættelsestidens illegale blade og bøger 1940-1945*. En bibliografi udarbejdet af Leo Buschardt, Albert Fabritius, Helge Tønnesen. Det kongelige Bibliotek, 1954

Yderligere anvendt litteratur:

- Robert L. Hansen: ”Vore Biblioteker under Besættelsen”, *Bogens Verden*, 1945, s. 117-121.
- Hans Hertel: ”Det belejrede og det besatte åndsliv. Kulturkampen omkring fascisme og nazisme i dansk litteratur, presse og kulturdebat 1920-1945”. I: Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S. Nissen på 65-årsdagen oktober 1998*. Museum Tusulanums Forlag: Københavns Universitet. 1998, s. 25-92.
- Anna Skov Fougat og Vibeke Højmark Larsen: »Folkebibliotekets kulturelle rolle under besættelsen«, *Bibliotekshistorie*, 6, 2002, s. 91-128.

Biblioteket uden for biblioteket

Mobile biblioteker, særlige betjeningssteder og opsøgende biblioteksarbejde

Af Nan Dahlkild

Omkring årtusindskiftet er biblioteksrummet blevet udvidet i alle retninger med fremkomsten af Internettet og de mange digitale tjenester. Udefra kan man over store afstande søge i bibliotekernes baser og materialer, og indefra kan man tilsvarende søge i ikke bare bibliotekets egne samlinger, men så langt nettet rækker. Biblioteket har ingen begrænsende mure. Tidligere tiders lukkede samlinger er blevet åbnet for et ubegrænset publikum.

Forestillinger om at åbne bibliotekernes samlinger og gøre dem tilgængelige for større dele af befolkningen har dog en lang forudgående historie. Allerede Gabriel Naudé lagde i sin biblioteksvejledning fra 1627 vægt på at åbne biblioteket, så det var muligt for alle at komme der.¹ En forudsætning for denne åbenhed var dog, at brugeren selv kunne opsøge og benytte biblioteket. Åbningen af biblioteksrummet udvidedes i efterfølgende århundreder med forskellige former for mobilt og opsøgende biblioteksarbejde. De første initiativer i form af mobile biblioteker var især rettet mod at overvinde de fysiske afstandes betydning, men gradvist fik det uadvendte arbejde en større social orientering. Især i det 20. århundrede har man både internationalt og i Danmark ønsket ”at søge berøringsfladen udvidet” i retning af overvindelse af alle former for forhindringer af almindelig biblioteksbenyttelse fra fysiske og mentale handicaps til læsevanskeligheder og fysiske afstande.

Nan Dahlkild. Lektor, Det Informationsvidenskabelige Akademi, Birketinget 6, 2300 København S

Denne udvikling fremgår også af definitionen af opsøgende biblioteksarbejde i *Informationsordbogen*: ”Biblioteksbetjening af børn og voksne, som (af fysiske eller psykiske årsager) er forhindret i selv at besøge det lokale folkebibliotek. Tidligere en del af *bibliotekernes sociale særopgaver*, hvor hospitalsbiblioteksarbejde (jf. patientbibliotek) oprindeligt udgjorde en væsentlig del. I dag er BK-lånerordningen (»Biblioteket Kommer«) en stor del af det opsøgende biblioteksarbejde i Danmark.”²

Artiklens hovedvægt vil ligge på de mobile afdelingers historie i Danmark med udblik til den internationale udvikling og bibliotekernes øvrige udadvendte aktiviteter i form af særlige betjeningssteder og opsøgende arbejde som f.eks. hospitalsbiblioteker og ”Biblioteket kommer”-ordninger. Desuden vil artiklen undersøge de udadvendte aktiviteters kulturelle og sociale målsætninger frem mod årtusindskiftets oplevelsessamfund. Også mangfoldigheden af aktiviteter uden for bibliotekerne vil fremgå af artiklen.

International udvikling

Allerede i det 17. århundrede organiserede Thomas Bray cirkulerende bogkasser til offentlig brug i England. Udviklingen fortsatte i de følgende århundreder, utvivlsomt forbundet med oplysningstidens ideer og bogens udbredelse som nyt medie. I begyndelsen af det 19. århundrede opstod mere organiserede ”traveling libraries” i USA og England og ”Wanderbibliotheken” i Tyskland. Mod slutningen af århundredet kunne man tale om en ”traveling library movement”. De cirkulerende bogkasser fulgtes op af egentlige mobile biblioteker som det hestetrukne Warrington Perambulating Library fra 1858 i det nordlige England.³

I USA og England ekspanderede den udadvendte virksomhed omkring forrige århundredskifte med både filialnet samt indre og ydre transportformer. I starten havde de mobile afdelinger form af hestevogne, men blev med bilismens udvikling motoriserede. Der var tale om mange forskellige former for mobile biblioteker. Typisk havde de låger, der kunne slås op, så lånerne kunne vælge bøgerne udefra i fri luft. De kunne både transportere bøger mellem bibliotekerne og medbringe bøger, der kunne udlånes fra holdepladser,

typisk i forstadsområder og på landet.⁴ I New York Public Library var der omkring 1900 et net på 394 udlånsstationer, heraf 101 i brandstationer, 110 i forskellige skoler og 48 i sommerlejre. Der var 4 mobile Book Wagon Routes til betjening af byens yderkredse.⁵

Op gennem det 20. århundrede raffineredes både typen af mobile biblioteker og planlægningen af holdepladser. Samtidig udvikledes en lang række former for "outreach" med decentraliserede afdelinger, specielle institutionsbiblioteker og egentligt opsøgende arbejde med besøg hos handicappede lånere i form af "shut in-service". Udviklingen ledsagedes af en stigende organisering og professionalisering af området. Disse tendenser kendetegner især de i forvejen biblioteksstærke områder af verden. I udviklingslande har mobile biblioteker i højere grad karakter af pionerindsats.⁶

I den internationale faglitteratur omkring årtusindskiftet fremhæves vigtigheden af en fortsat bred udadventt virksomhed. Den amerikanske biblioteksforenings oversigt fra 2004 *From Outreach to Equity* handler om alle typer af biblioteksaktiviteter "outside their walls: bookmobiles; homebound services; deposit collections; and service to residential facilities, hospitals, shelters, jails, and target populations."⁷ Den store lærebog *On the Road with Outreach* fra 2010 redegør detaljeret for alle aspekter af opsøgende arbejde fra organisering, de forskellige målgruppers særlige forudsætninger og behov samt planlægningen af ruter og stoppesteder.⁸

Endelig udsendte den internationale biblioteksorganisation IFLA i 2010 *Mobile Library Guidelines*. Vejledningen er en systematisk og overskuelig vejledning i typer af opgaver og betjeningssteder, afstandes betydning, varighed af ophold, typer af busser, indretning og udstyr samt sammensætning af materialer og typer af personale. I indledningen understreges betydningen af mobile afdelinger og deres muligheder for at ligestille forskellige dele af befolkningen med fleksibel betjening.⁹ Vejledningen indeholder en farverig billedserie med eksteriører og interiører fra mobile biblioteker fra hele verden. Et eksempel er et elefantbåret bibliotek i Thailand.

I historisk sammenhæng har den internationale udvikling således generelt bevæget sig fra lokale initiativer til større organisering, professionalisering og formidling, der følger den tekniske udvikling.

Seneste eksempler er de friluftsbiblioteker i f.eks. Tyskland, der afspejler udviklingen fra bibliotekernes klassiske sociale målsætninger til udfordringer fra oplevelsessamfundet.

De første danske eksempler: Vandrebiblioteker

I Andreas Schack Steenbergs bog *Folkebogsamlinger. Deres Historie og Indretning* fra år 1900, som fik stor betydning for biblioteksvæsenets udvikling i Danmark, introduceredes vandrebogsamlinger med illustrationer. Der var tale om transportable kasser med 36–50 bøger, der gratis kunne lånes i seks måneder fra Statens Komite til Understøttelse af Folkebogsamlinger til begyndende bogsamlinger på landet. De kunne benyttes som bogskabe og var forsynede med et trykt katalog og et letvirkende udlånsnoteringssystem. Som Steenbergs øvrige visioner i bogen var ideen nært forbundet med tidens forestillinger om folkeoplysning.¹⁰

Biblioteksloven fra 1920 med bekendtgørelse indeholdt tilsvarende bestemmelser om vandrebiblioteker og definerede forskellige typer af cirkulerende bogkasser, som både kunne indeholde standardværker, udvalg af ”Skønlitteratur af formentlig forbigaaende Interesse ” samt kasser med aktuelle og efterspurgte emner. Det var de nyorganiserede centralbibliotekers opgave at sørge for udlån af oplysende litteratur og udsendelse af vandrebogsamlinger. Selve transportformen blev der ikke taget stilling til ud over de enkelte bibliotekers betaling for ”Tilsendelsen af oplysende Litteratur”.¹¹

Bogbiler

Med bilismens vækst i løbet af tyverne organiseredes både bogbiler, som havde til opgave at forbinde centralbibliotekerne med sognebiblioteker og dermed sørge for cirkulationen af bøger, og bogbiler med ruter, hvor lånerne på steder, hvor der ikke var faste afdelinger, fik direkte adgang til bilens åbne hylder i fri luft.

Den første type blev umiddelbart den mest almindelige. Da biblioteket i Gentofte i 1926 var blevet centralbibliotek, anskaffede det landets første bogbil. Den betjente hver uge både kommunens egne 6 afdelinger og det nye oplands 20 kommuner med ca. 50 udlånssteder. Forholdene var enkle: Bilen var en personbil, hvor bagsædet

kunne fjernes. Selv om en uddannet bibliotekar kørte med for at styrke den faglige kontakt mellem bibliotekerne, var der tale om en ren transportvogn. Chaufføren bar uniform.

I Haderslev tog E. Ebstrup ideen op og formulerede ønsket om en organiseret og regelmæssig dækning af centralbiblioteksområderne med bogbiler. I pjecen *Centralbibliotekerne og Fremtiden. Tanker om Samarbejdet mellem Land og By* fra 1930 skrev han. ”Men nu maa der gøres noget for at vise, at Centralbibliotekerne *virkelig* ogsaa er for Landbefolkningen.”¹² Ebstrup realiserede sin egen plan i Esbjerg og Haderslev i 1931. Udviklingen gik hurtigt, og i løbet af tredive indførte en lang række centralbiblioteker bogbiler i oplandsarbejdet. I 1939 brugte 19 af de daværende 30 centralbiblioteker bogbiler.¹³

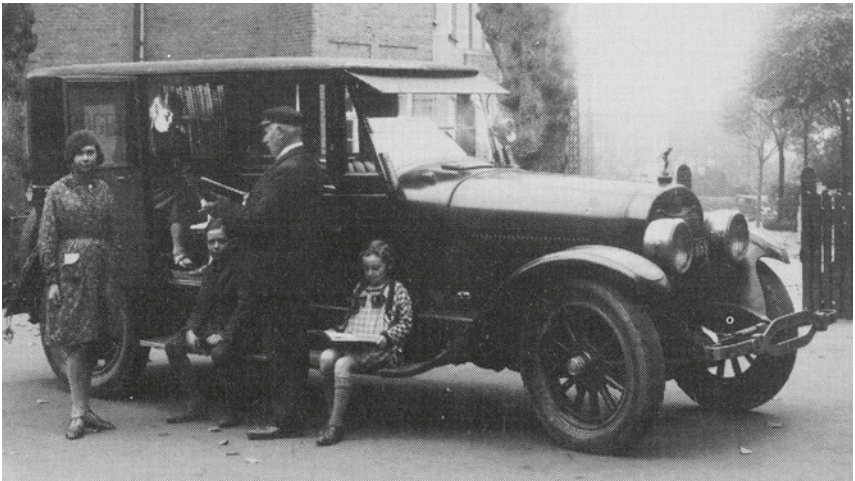
Den anden type i form af bogbiler – senere bogbusser – med direkte udlån fik ikke så stor udbredelse i mellemkrigstiden, men blev dog introduceret. I 1929 skrev V. Asmussen fra Ørslevunderskov ved Ringsted artiklen *Bogbilen paa Landet* i *Bogens Verden*.¹⁴ Han tog udgangspunkt i forholdene på landet, som mange steder var ”meget ugunstige for regelmæssig Læsning”, fordi der var for langt til bibliotekerne. Centralbibliotekerne burde derfor tage initiativ til en bogbil, der kunne komme med ”passende Læs”, svarende til folks ønskesedler: ”Udviklingen har ført med sig, at man ogsaa paa Landet faar alting bragt ind ad Døren. Købmanden bringer sine Varer, Bageriet sender Brødbilen, Slagteren kommer med Kødet, Kulhandelen med Brændsel, Posten med Aviser, Bladforhandleren med et eller andet Søndagsnummer, og Radioen med Foredrag, Oplæsning, Sang og Musik o.s.v. – saa jeg tror, at Biblioteket ogsaa burde komme med Bøgerne til Folk, som gerne vil læse til Stadighed.”¹⁵

Denne opgave var for stor for de enkelte biblioteker, men var en udfordring for centralbibliotekerne. Ideen var at køre bøgerne, ca. tre hver tredje uge, ud til de enkelte læselystne lånere ud fra deres ønskesedler.

En lignende bogbil med indbygget, åben reol blev samme år indført af Centralbiblioteket i Holbæk og beskrevet i *Bogens Verden* af bibliotekar Carl Jacobi.¹⁶ Bilen var en lejet Lincoln med plads til reoler med ca. 350 bind. Den kørte 4-5 ruter til landsbyer og tættere

bebyggelser uden sognebogsamlinger og med vanskelig forbindelse til centralbiblioteket. Den standsede på faste klokkeslæt. På en køredag kunne den betjene 60–70 familier, og den udlånte ca. 230 bind pr. tur. Den kørte med skiftende bogbestand, og den enkelte låner skulle betale to kroner foruden lånerkort.

Sammensætningen af den kørende bogsamling afhang af betjeningsområdets karakter og de erfaringer, det gav anledning til. Jacobi refererede et eksempel, hvor en gårdmandskone havde bestilt en roman og ingen oplysende litteratur. En høne hang med vingerne, og det lykkedes derfor bibliotekaren at få afsat en bog om Fjerkræets Sygdomme og Maaden at behandle dem. Jacobi konkluderede: ”Men at et ambulans Bibliotek som dette vil kunne blive en betydende Faktor i Oplysningens Tjeneste, anser jeg for givet. Jeg tror, at en Bogbil med denne Opgave i højere Grad end Fordelelingsstationer vil gøre Centralbiblioteket til Centrum i det boglige Oplysningsarbejde.”¹⁷ Avispseudonymet Ærbødigst digtede i *Dagens Nyheder* om Holbæks ”Kultur transportable”.¹⁸ Udlånsbilen kørte frem til 1939.

På initiativ af Carl Jacobi indførte Holbæk Centralbibliotek en bogbil med udlån. Det var en Lincoln model 1923, som kørte fra 1929 til 1939. Den lille pige bruger trinbrættet som læseplads. (*Bogbusser. Planlægning og drift. 1982, s. 16*)

I 1935 bragte *Bogens Verden* en reportage fra en tur med Holbæks bogbil med tidsskriftets redaktør og senere biblioteksdirektør Robert L. Hansen som gæst og bibliotekaren Carl Jacobi som beretter: "Holbæk Amts Folkebogsamlings Bogbil skal en tur op i Odsherred en temmelig vaad og graa Decemberdag, og vi starter kl. 9 fra Biblioteket efter at have ordnet Bøgerne paa Reolerne og stuvet Pakkerne med Bogbestillingerne ind."¹⁹ Turen skrider planmæssigt frem med detaljerede beskrivelser af de enkelte lånere og deres lån: "Vi kommer nu til en Gaard, hvor Manden, Konen og Konens gamle Far alle er Laanere; den sidste har bestilt Hedins: Gennem Asiens Eventyrlande, Manden tager Fleurons: I Rævefrakken (han er ivrig Jæger) og Konen Gejlagers: Degnens Datter. Hun elsker Morten Korch og er ked af, at vi kun sjældent medbringer en Bog af ham; i Dag har vi ikke Tid til vores ellers standende Disput om Litteratur; jeg tror ikke hun anser mig for at være et godt Menneske, fordi jeg ikke er interesseret i at udlaane den Type Romaner; men hun inviterer dog altid paa Kaffe."²⁰ Tilsammen blev der på turen gjort holdt tyve steder, besøgt 28 lånere og udlånt 72 bøger med en lille overvægt til skønlitteraturen.

Antallet af bogbiler steg støt i løbet af trediverne. Bogbilernes muligheder blev taget op på Danmarks Biblioteksforenings årsmøde i Ålborg i 1932. Her præsenterede bibliotekarerne Ebstrup fra Haderslev og Jacobi fra Holbæk de to typer af biler med kørsel mellem bibliotekerne og med direkte udlån. Begge understregede betydningen af de praktiske fordele og den direkte personlige kontakt mellem henholdsvis bibliotekarerne på de større og mindre biblioteker og mellem bibliotekarerne og lånerne. Efter de to indlæg var der debat, som understregede behovet for dækning af landområderne og borteliminering af afstandene.²¹

En oversigtsartikel *Automobilet i Bibliotekernes Tjeneste* i *Bogens Verden* fra 1937²² beskrev udviklingen med bidrag fra repræsentanter for de enkelte centralbiblioteker, som havde indført ordninger med mobil transport af bøger mellem bibliotekerne. Det drejede sig om Gentofte, Haderslev, Holstebro, Kalundborg, Lemvig, Helsingør,

Hårslevs sognebogbil kørte ud med bøger, som købmanden kørte ud med varer. Den skulle være et virksomt middel i kampen mod den underlødige litteratur og nå ud til dem, der ellers ikke ville have mulighed for at komme på biblioteket. (Bogens Verden, 1937, s. 58)

Odense, Ribe, Silkeborg, Sorø og Sønderborg. Kun Holbæk kørte med en bil med direkte udlån.

Ud over centralbibliotekernes biler havde sognebiblioteket i Hårslev organiseret en bogbil, der kørte uden for sognets hovedby. Der var tale om en enkel varevogn med reoler med otte hylder med plads til ca. 275 bøger. Sognebibiotekar W. Manley-Petersen skrev i artiklen *En Sognebogbil* optimistisk om bogbilens betydning: ”Med Bogbilen er vi kommet i Berøring med et helt nyt Lag i Befolkningen. Et nyt Stykke Land er taget op til Dyrkning.”²³ Derfor var det vigtigt at køre ud med gode bøger, som havde kulturpolitisk betydning: ”I den standende Aktion mod den underlødige Litteratur tror jeg, Bogbilen vil være et virksomt Kampmiddel. Den kommer i forbindelse med dem, der aldrig ville komme paa Biblioteket af sig selv.”²⁴

Ulempen kunne være udendørs udlån i dårligt vejr. Det kunne på længere sigt fremme behovet for faste afdelinger. Men så havde bogbilen skabt forudsætningerne.

Under krigen fik bogbilerne del i de knappe rationerede benzinressourcer og fortsatte deres kørsel, så de kunne holde ”nødtørfigt Liv i en kulturel Virksomhed, om hvis Betydning ikke mindst mange fjerntliggende, i saa mange Henseender ellers forsømte Landdistrikter vil kunne fortælle paa overbevisende Maade.”²⁵

Bag både den overordnede bibliotekspolitik og den mobile offensiv lå ønsket om dækning af de ”de biblioteksløse sogne” og dermed ønsket om at nå ud til alle. Oplysningstanken var af stor betydning.

Andre initiativer i mellemkrigstiden

Ud over folkebibliotekernes øgede mobilitet i mellemkrigsårene var den udadvendte formidling også forbundet med andre nye opgaver. I 1926 startede udviklingen af hospitalsbibliotekerne med forsøgsvist udlånsarbejde på Odense Amtssygehus. Bøgerne blev bragt rundt til patienterne på bogvogne af bibliotekarer i hvide kitler. ”For mange Mennesker er deres Hospitalsophold den eneste Tid i deres Liv, hvor de har virkelig god Lejlighed og Ro til at læse. Men denne gunstige Lejlighed gaar alt for ofte tabt paa Grund af Vanskeligheder ved at skaffe sig Adgang til de rigtige Bøger.” Samtidig kunne opholdet føre videre til yderligere læsning: ”For mange Patienter vil Hospitalsbiblioteket blive et Overgangsled til Folkebiblioteksbogen og Bogen i det hele taget.”²⁶ Således skrev Elisabeth Ostenfeld i *Bogens Verden* i 1938. Samtidig opfordrede hun til, at der blev indrettet flere hospitalsbiblioteker. Danmarks Biblioteksforening afholdt samme år et møde med 100 deltagende læger og bibliotekarer.²⁷ I 1941 var antallet af hospitalsbiblioteker kommet op på 55.

Søfartens Bibliotek stiftedes i 1939 umiddelbart forud for krigens udbrud.²⁸ Allerede forud for denne organiserede udlånsvirksomhed havde flere rederier haft skibsbiblioteker med romaner, fagbøger og håndbøger. Motortankskibet ”Anna Mærsk”, som blev bygget i 1928, blev med sin planlagte bogsamling for alle besætningsmed-

lemmer forbillede for en serie af rederiets tankbåde med biblioteksindretning. En skibsofficer fik til opgave at tage vare på bøgerne og passe udlånet af et par hundrede bøger i et fast installeret bogskab på skibene. Også rederiet J. Lauritzen havde udlånsordninger.²⁹ Ved stiftelsen af Søfartens Bibliotek fusioneres en række af de tidligere rederibiblioteker, således at det nye bibliotek kom til at råde over 11.774 registrerede bind. Skibene blev både udstyret med en ”fast del” med Bibelen, håndbøger, ordbøger, atlas og bøger om sømandskab og en ”vandrende del” med oplysende og underholdende litteratur, som kunne byttes med andre skibe eller hoveddepotet. Der blev fremstillet særlige standardskabe til opbevaring og bytning af bøgerne.³⁰

Forløbere for arbejdspladsbibliotekerne var de såkaldte herregårdsbogsamlinger. Det første initiativ blev taget af bogsamlingspioneren Rasmus P. Nielsen allerede i 1907. Fra 1910 kunne Holbæk Amts folkebogsamling udsende kasser med op til 20 bøger til 20–30 gårde i perioden frem til 1919, beregnet for især arbejdere på herregårdene.³¹

I mellemløbet opstod et enkelt arbejdspladsbibliotek, nemlig Knabstrup Teglværks Bogudlån i nærheden af Holbæk, der påbegyndtes i 1934. Også her medvirkede den aktive Carl Jacobi ved organiseringen. I en engageret artikel i *Bogens Verden*³² beskrev han interessen for stiftelsen og samlingens sammensætning og brug. Bogsamlingen udgjorde ca. 500 bind. Heraf var en tredjedel faglitteratur og to tredjedele skønlitteratur. For faglitteraturens vedkommende var hovedvægten lagt på samfundskundskab, praktiske fag og historie og for skønlitteraturens vedkommende på den sociale roman. Arbejdernes Oplysningsforbunds bøger blev købt helt og holdent. Interessen var stor for Martin Andersen Nexøs bøger og helt overvældende for Ditte Menneskebarn, som altid havde flere bestillinger. Jacobi fremhævede desuden, at aviserne læstes med omhu, også boganmeldelserne, og han var imponeret over, at arbejderne vidste besked om tidens nyeste forfatternavne. Af 300 arbejdere var 84 lånere.

Fra 1943 til 1958 var der også bibliotek på Køge Gummivarefabrik af hensyn til arbejdere, der boede langt fra et folkebibliotek. Udlånet foregik i marketenderiet.

”At søge berøringsfladen udvidet”

Biblioteksloven fra 1964 markerede en afgørende fornyelse af efterkrigstidens folkebiblioteker med sin udadvendte tænkning og sin åbning over for flere muligheder for arrangementer, nye medier og brede formidlingsinitiativer. Den efterfølgende bekendtgørelse understregede både bibliotekernes oplysende virksomhed, deres betydning for personlig meningsdannelse og for kunstneriske oplevelser: »Med dette formål for øje bør folkebiblioteket ved en udadrettet, initiativtagende virksomhed stadig søge berøringsfladen udvidet, dels med befolkningen i almindelighed, dels med institutioner og aktiviteter af folkeoplysende eller anden kulturel karakter ...»³³ Netop formuleringen ”at søge berøringsfladen udvidet” blev et mantra for de mange nye initiativer fra mobile afdelinger til op-søgende arbejde. Formuleringen lever da også videre i mange lokale bibliotekspolitiske redegørelser efter årtusindskiftet.

I bekendtgørelsen åbnedes der således mulighed for mobil betjening til erstatning af en fast filial i områder uden for samlede bebyggelser: ”... hvor afstandene gør det nødvendigt, kan der etableres en mobil betjening, der indrettes således, at den i videst muligt omfang erstatter en fast filial. Den mobile betjening organiseres af det lokale folkebibliotek, for landkommunernes vedkommende eventuelt af centralbiblioteket efter overenskomst.”³⁴

Bogen *Folkebiblioteker i Danmark*³⁵, som blev udgivet få år senere af Bibliotekstilsynet i 1967, var med Erik Drehn-Knudsens tekst og Ole Woldbyes billeder et velformuleret og fint illustreret manifest for ideerne bag 1964-loven, både for bibliotekerne som helhed og for mobile afdelinger og op-søgende virksomhed. De moderne bog-busser var undervejs som en del af tidens opfattelse af et velorganiseret biblioteksvæsen. Antallet var endnu beskedent, men lånerne tog dem til sig: ”Få minutter efter at biblioteksbussen om tirsdagen er standset ved *Ørsløv* brugsforening, sydøst for Korsør, er den fuld af mennesker, der trænger til nyt læsestof. Når fru Hansen udsøger

sig en bog her, tænker hun næppe på, at den er en lille del af et stort hele, som dækker alle landets egne. Men hun ved, at bibliotekaren står parat til at notere de ønsker, den lille samling ikke kan opfylde, hvor alsidig den end er. Og hun venter med rette, at den kogebog, hun spørger om, er med næste tirsdag. Og hun bliver ikke skuffet.”

³⁶ Efterhånden ville der komme flere bogbusser på de danske sogneveje.

Også de øvrige udadvendte aktiviteter blev omtalt og illustreret i Folkebiblioteker i Danmark: ”En uniform kan ikke kvæle lysten til at lære og opleve, trangen til at læse ... De syge på hospitalet og de gamle på alderdomshjemmet får på samme måde besøg af det lokale bibliotek, og flere steder sendes nu bibliotekarer til private hjem, hvor der bor mennesker, som ikke selv kan komme til biblioteket ... Således har samfundet erkendt, at det skylder alle at få andel i bøgerne, og netop disse steder har mange mennesker stiftet bekendtskab med bogen, der blev til et varigt venskab.” ³⁷

Bogbusser

Mens mellemkrigstidens bogbiler med undtagelse af Holbæk og Hårslev havde transporteret bøger mellem bibliotekerne, blev der i efterkrigstiden indført større bogbusser med opholdsmuligheder til betjening af lånere i særlige områder. I 1959 introducerede Jørgen Bro Glistrup moderne bogbusser efter engelsk forbillede i artiklen *Bogbilen i engelsk oplandsarbejde* i *Bogens Verden*. Han fremhævede bogbussens fordele i områder med stor afstand til faste afdelinger med nøje planlagte ruter med stop ved mange små bebyggelser, helt ned til enkeltliggende huse. Stop var på 10–30 minutter. Artiklen ledsagedes af praktiske oplysninger om bl.a. automobilmærke og udgifter til lønninger, brændstof og garageleje.³⁸ I en senere artikel gjordes der rede for priser ved fremstilling af karosserier til mærkerne Bedford, Mercedes, Scania-Vabis og Volvo til bogbusser i Danmark. Datidens priser lå lige under og lige over 100.000 kr.³⁹

Efter forsøg med bogbusser i Kirkeskovsskolen ved Skælskør og i Valløby blev den første moderne bogbus indsat i Tikøb i 1963. I det ydre var bussen strømlinjet og næsten rumfartslignende. Antallet af busser steg op gennem tresserne, og samtidig forbedredes model-

lerne. I 1968 anskaffede Gladsaxe en bogbus med sidevægge, der kunne slås ud, så der blev mere gulvplads i bussen. Derved blev den mere rummelig og kom til at minde mere om en fast filial. Tilsvarende ekspanderede antallet. I 1970 var der 10 kørende bogbusser. I 1974 var antallet efter kommunalreformen i 1970 steget til 54 og i 1983 nåede det op på 83.

Intentionerne bag Biblioteksloven fra 1964 blev udmøntet i betænkningen *Den Lokale Biblioteksstruktur*, der udkom i 1970 i samme år som kommunalreformen, som den spillede sammen med. Udvalget bag betænkningen tog udgangspunkt i lovens og bekendtgørelsens formuleringer om bibliotekernes tilgængelighed og uadvendte virksomhed: ”Folkebiblioteksvirksomheden anerkendes som en vigtig servicefunktion og kulturel faktor i det moderne samfund. Den må derfor være let tilgængelig for den størst mulige del af befolkningen, og som loven tilstræber en ligestilling af alle landets indbyggere mht. adgang til biblioteksbenyttelse og betjeningens standard, må den enkelte kommune også tilstræbe, at dens beboere uanset bopæl bliver ligestillet i denne henseende.”⁴⁰

Med dette udgangspunkt gennemgik betænkningen systematisk afstandsforholdenes betydning, biblioteksfunktioner i mindre biblioteker, filialtyper, standarder og forslag til strukturplanlægning med mulighed for biblioteksfællesskaber. Betænkningen havde sin egen terminologi. A-filialer havde hele funktionsrækken i form af udlånsvirksomhed, præsensbenyttelse, oplysningstjeneste, de lidt mindre B-filialer med færre funktioner i mindre bebyggelser og C-filialerne i form af bogbusser med stor fleksibilitet med hensyn til fleksible betjeningssteder af helt små bebyggelser, men helt koncentrerede om udlån. Nye elementer i betænkningen var understregningen af bibliotekets ”væresteds- og miljøfunktion”: ”I og med at folk kommer i biblioteket opstår muligheden for at det kan blive et uforpligtende samlingssted for områdets beboere. Dette forhold bør i høj grad medtages i overvejelser om decentralisering.”⁴¹

C-filialerne eller bogbusserne blev nøje beskrevet med hensyn til både kapacitet, funktioner, typer og køreplan. En typisk bogbus burde som minimum kunne rumme 3.000 bind samt et udvalg af tidens audiovisuelle materialer. En særlig bogbus for børn kunne

overvejes. Fordele og ulemper ved bogbusbetjening blev gennemgået. Til fordelene hørte den aktuelle og skiftende bogbestand med mulighed for hurtigt at imødekomme særlige lånerønsker. Til ulemperne hørte fraværet af arrangementer og værested, selv i de større busser, selvom der måske kunne være mulighed for mindre pladskrævende aktiviteter for børn. Til bustyperne hørte almindelige busser med et fast rum, busser med sættevognskasse og busser med ekspanderende sættevognskasser. Holdetiderne kunne variere fra en halv time ugentligt i bebyggelse med 50-100 indbyggere til 5 ugentlige timer i bebyggelser med 900-1000 indbyggere.

Også muligheden for lånertransport til og fra bibliotekerne blev nævnt i forbindelse med særligt små og isolerede lokaliteter. Der var tale om en økonomisk fordelagtig ordning, men med spildtid (kørselstid) for lånerne. ”Hertil kommer at mange erfaringsmæssigt synes man bør klæde sig om før en tur i lånerbussen medens man ved besøg i bogbussen kan komme som man går og står.”⁴²

I sine intentioner om at nå ud til alle lå betænkningen i forlængelse af mellemkrigstidens ambitioner om at betjene ”de biblioteks-

”Et kørende bibliotek på 2400 bind”. Den første moderne, specialbyggede og strømlinede bogbus blev indsat i Tikøb i 1973. (Folkebiblioteker i Danmark. 1967, s. 30)

løse sogne”, men her med moderne begrebsapparat og terminologi med afstandsundersøgelser, standardiserede filialtyper og decentralisering som nøglebegreber.

Antallet af bogbusser steg hurtigt efter kommunalreformen i 1970, og nye og større typer udvikledes. Den enkle kassevogn i Tikøb med størrelse som en lille bus med et enkelt rum kunne forlænges fra 12 til 18 meter som ledvogn. En enkel sættevogn med biblioteksdelen som bagvogn på drejeskammel svarede i størrelse til kassevognen, men kunne som Duplico udvides med ekspanderende sider. Der ved skabtes et større biblioteksrum med møbleringsmuligheder. Til gengæld tog det længere tid at gøre vognen udlånsklar.

Periode	Antal nye busser
1957-1959	1
1960-1962	0
1963-1965	2
1966-1968	1
1969-1971	30
1972-1974	19
1975-1977	11
1978-1980	10
1981	1 ⁴³

Fra 1973 udgav Bibliotekarforbundets Faggruppe for filial- og bogbusarbejde medlemsbladet *Filibussen* med den karakteristiske titel som sammentrækning af de to arbejdsområder. I de kommende årtier udgjorde faggruppen og medlemsbladet en faglig offentlighed for diskussioner og debat.

Der udkom ligeledes en række rapporter om ”de rullende biblioteker”. Gunver Daugaard Nielsen gjorde status over daværende bogbusser i en hovedopgave fra Danmarks Biblioteksskole, som blev udgivet med titlen *Danske bogbusser* i 1974.⁴⁴ Samme år afholdt Bibliotekstilsynet en bogbuskonference for det nye betjeningsfelt, som blev publiceret med indlæg og gruppearbejder. Det blev bl.a. understreget, at bogbussen ikke kunne fungere som værested: ”Bog-

Interiør i en udfoldet bogbus, model Duplico. Denne model gav mulighed for, at bussen kunne fungere både til udlån og som værested. (Bogbusser 1976, s. 20)

bussen kan og skal ikke dække værestedsfunktionen; der er den faste filial bedre ...”⁴⁵ Konferencen blev fulgt op af *Bogbusser 1976*, udgivet af Bibliotekarforbundets Faggruppe for filial- og bogbusarbejde. Rapporten beskæftigede sig bredt med bogbusarbejdets forskellige aspekter fra planlægning, forhold til faste filialer og befolkningsstørrelser til tekniske forhold som karosserier, varme, radiotelefon og udlånsnotering og formidling i form af materialevalg, udskiftning, udlånstal og indretning. Rapporten gav også eksempler på arrangementer som spillemandsmusik i Hobro og udstillingsvirksomhed i Thisted i samarbejde med en museumsmedarbejder og en ornitolog. Udlånet var større end i de tidligere filialer, især til børn. Rapporten konkluderede: ”Bogbusserne er een af, om ikke den væsentligste nyskabelse i begyndelsen af halvferdserne, og trods forskelligheder er der fællestræk, der berettiger grundigere undersøgelser af dette nye arbejdsredskab.”⁴⁶

Opfølgningen kom i 1982 med *Bogbusser. Planlægning, drift og teknik*, udarbejdet af en redaktionsgruppe nedsat af Bibliotekstilsynet og udgivet af Bibliotekscentralen.⁴⁷ Der var i høj grad tale om

en vejledning, som dækkede alle aspekter med vægt på praktiske forhold fra bustyper og inventar til garageforhold, udmøntet i et standardprogram for bogbusser med tekniske, økonomiske og faglige gevinster til hensigt. Den byggede på de seneste tiårs erfaringer og indeholdt et historisk afsnit.⁴⁸

Endelig gennemførte Randersegnens Biblioteker i 1985-86 en række forsøg med bogbusbetjening i samarbejde med AKF (Amtskommunernes og Kommunernes Forskningsinstitut). Man havde i 1971 indgået betjeningsoverenskomst med syv omkransende kommuner med i alt 116.000 indbyggere. Tanken var, at der i hver kommune skulle være et fast bibliotek med mobil betjening af de øvrige områder. Forsøgene resulterede i de to rapporter *Ældre, børn, musik og fabrikker – hvad har det med bogbusser at gøre?*⁴⁹ og *En bogbus fuld af musik*⁵⁰, begge af Frede Mørch. Undersøgelsen rettede sig mod særlige befolkningsgruppers brug af en forsøgsbus, dels selve brugen, dels muligheden for at øge det generelle kendskab til folkebibliotekerne. For ældres og børns vedkommende undersøgte særlig afstandens betydning ved forsøg med stoppesteder, og man forsøgte desuden at øge bussens oplevelsesværdi for børn. Forsøget med musik skulle kompensere for bussernes manglende musikalske materialer og arrangementer. Fabriksbussen holdt ved 5 virksomheder i frokostpausen, ved skifteholdsskift og efter fyraften, hvor det lykkedes at tiltrække nye lånere. Evalueringen af forsøgene som inspirationskilde og ”biblioteksambassadører” var positive. Det gjaldt også den særlige udsmykning.

Bogbusserne kører stadig. Antallet faldt fra 57 i 1996 til 40 i 2006, men fra 2008 frem til 2014 har tallet ligget stabilt på 33. Busserne er synlige på landevejene med deres klare farver, og den faglige offentlighed omkring dem eksisterer fortsat. Karakteristisk er udgivelsen *Mobile Libraries. A Coffee Table Book* fra 2014 af Laurits Rasmussen, som farverigt og muntert illustrerer bussernes kørsel gennem landskabet med mange kunstneriske udsmykninger, kreative indretninger og mange opgaver for personalet.⁵¹ De glade farver og billeder viser bussernes udvikling i retning af attraktion og oplevelsesværdi. Som det fremgår af oversigten i bogen over eksisterende bogbusser, er udviklingen gået i retning af almindelige og mindre busser.

Udgangspunkt for bogen er et bogbustræf med deltagere fra hele Danmark. Der er også historiske glimt og eksotiske billeder fra den store verden, som illustrerer den mobile betjenings mangfoldighed. Bogen slutter globalt med fotografier af både kamel- og elefantbårne biblioteker.

En sociologisk undersøgelse

I 1973 gennemførte den daværende Storstrøms Biblioteksforening en sociologisk undersøgelse af forholdet mellem små faste biblioteksafdelinger og bogbusbetjening i de daværende Stubbekøbing og Nysted kommuner. De faste afdelinger i Stubbekøbing kommune var traditionelle deltidsbiblioteker med beliggenhed i lidt større byer med rødder tilbage til sognebibliotekerne, mens bogbussen i Nysted Kommune med 11 holdepladser kørte ud fra Centralbiblioteket i Nykøbing F. Undersøgelsen blev publiceret i bogen *Folk og Bibliotek* af Nan Dahlkild, Marianne Ellert, Lis Kelstrup og Peter Wad fra 1975.⁵²

Undersøgelsen rettede sig mod både generelle forhold omkring levevilkår og biblioteksbenyttelse i landområder og de mere specifikke forhold omkring alternativerne mellem faste afdelinger og bogbus. Både biblioteksinitiativerne og den lokale debat, som blev dokumenteret af undersøgelsen, var præget af den få år gamle kommunalreform i 1970. Modstanden mod bogbusbetjening blev således en del af modstanden mod den centralisering, som mange forbandt med reformen. Karakteristisk var en lokal avisoverskrift fra Stubbekøbing: ”Byrådet stemt for eget biblioteksvæsen: Storebror Nykøbing skal ikke bestemme alt for Stubbekøbing.”⁵³

Ud fra det indsamlede materiale i form af både spørgeskemaer og interviews viste undersøgelsen, at der i Stubbekøbing kommune var både tilhængere af de bestående faste afdelinger som en del af lokalsamfundenes institutioner og skeptikere, som mente at bogbestanden ikke var tilstrækkelig aktuel og varieret. I Nysted kommune blev der indført en betjeningsoverenskomst med bogbus i 1970 med opretholdelse af en fast afdeling i Nysted by. Fra 1972 var der stabilt 11 holdepladser i bebyggelser med over 200 indbyggere. Bussens samlede udlånstid i kommunen var 9 timer ugentligt med

stop på ½ til 1 ½ time pr. gang. Udlånstiden skiftede hver anden uge mellem eftermiddags- og aftenudlån ved de enkelte holdepladser.

Af hensyn til aktualitet og fornyelse kørte bogbussen med flydende bogbestand. Både bogbusbibliotekaren og chaufføren fik et nært forhold til lånerne, selv om de ikke boede i kommunen, og tilpassede tilbuddene til de enkelte lånere: ”I de tilfælde hvor vi har været et sted og nogle af de lånere, der kommer hver gang, ikke har været der, begynder vi at blive bekymrede for, hvad der mon er sket med dem. Jeg er efterhånden klar over, hvilken rytme de enkelte lånere har, nogle kommer hver gang, nogle hver fjortende dag og nogle en gang om måneden, og det er jo meget praktisk at vide, når jeg skal tage bøger med til dem.”⁵⁴ Lånerne kunne bestille bøger om specielle emner fra centralbiblioteket enten gennem bussen eller ved selv at ringe til centralbiblioteket. Om eftermiddagen kom især skolebørn og ældre, der kun kom, ”når det er lyst”. Om aftenen kom større skolebørn og mennesker på vej hjem fra arbejde. Der var trængsel og koncentreret stemning i de forholdsvis korte åbningstider, og det samlede udlån i kommunen steg markant. Pladsen i bogbussen tillod dog ikke andre aktiviteter end udlån og aflevering.⁵⁵

Helt små afdelinger i by og på land

Ligesom bogbusserne var tænkt som decentralisering og ligestilling af biblioteksbetjeningen, var også andre forsøg rettet mod etablering af særlig nære betjeningssteder i byerne og på landet.

I 1974 oprettedes Bogkupeen som en del af Vallensbæk S-togsstation. Med et lille areal på 25 kvadratmeter og en beskeden årlig husleje på 1000 kr. var det muligt at holde åbent 20 timer om ugen med 1700 bind til voksne og 1700 bind til børn med helt central beliggenhed. På trods af den begrænsede plads var der arrangementer for børn. Indretningen var enkel med præg af kupé. Det lille bibliotek var med i oversigten *Nitten biblioteksfilialer*, som Bibliotekstilsynet udgav i 1975.⁵⁶ I indledningen understregedes ønsket om ligelig adgang for alle og dermed behovet for spredning af biblioteksbetjeningen. Det kunne ske i forskellige typer af filialer, hvor de mindste kunne placeres i bebyggelser under 2000 indbyggere uden at indeholde alle biblioteksfunktioner.

Oversigten præsenterede også nye og utraditionelle bibliotekstyper i udlandet. Det gjaldt f.eks. Læsesalongen i Stockholm som city-afdeling med vægt på ophold, flerhed af medier med mulighed for både læsning og lytning og en afslappet indretning. Dertil kom et lille kioskbibliotek i Brooklyn i New York og containerbiblioteker i England.

Efter kommunalreformen i 1970 var der fra flere sider ønske om at styrke livet i landområderne og opretholdelse af landlige institutioner. Det gjaldt også forskellige forsøg i midten af firserne med indretning af små lokale biblioteker i eksisterende landsbybutikker. Ideen var både at gøre de nedlægningstruede butikker mere attraktive og give lokalsamfundene i tyndt befolkede områder en bedre biblioteksbetjening, bl.a. ved at skabe den værestedsfunktion, som ikke kunne opnås i bogbusserne.

I samarbejde med Institut for Center-Planlægning etableredes der små biblioteker i tre forskellige landsbyer Magstrup, Enslev og Rimmerhus. Udgifterne til nyindretning af de eksisterende lokaler var beskedne, typisk nogle tusind kroner. Indretningen af rummene og indpasningen af biblioteksfunktionerne var forskellige. I Magstrup havde den lille filial en ugentlig åbningstid på to timer med faguddannet bibliotekar. I Enslev blev en del af butikkens lager indrettet som ”læsestue”, hvor aviser, tidsskrifter og håndbøger frit kunne benyttes i butikkens åbningstid. Filialen supplerede en bogbus, der holdt uden for butikken med udlån to gange om ugen. Endelig var der i Rimmerhus udlån fra en reol i butikslokalet. Der var udlån i hele åbningstiden ved butikkens personale. Tilsvarende var benyttelsen af de tre forsøgsfilialer forskellige. Om værestedsfunktionen i Enslev Brugsforening stod der i den efterfølgende rapport, at ”læsestuen gennem forsøgsperioden har fået en del faste og flittige benyttere (avislæsere, nogle unge, småbørn med billedbogsinteresser og enkelte tidsskriftlæsere). For disse mennesker har læsestuen samtidig tjent som et uformelt samlingssted.”⁵⁷

Generelt blev forsøgene vurderet positivt af både bibliotekspersonale, butikspersonale og brugere. Den efterfølgende rapport dokumenterede benyttelsen af helt små biblioteker og samlingssteder, men forsøgene er dog ikke blevet fulgt op, og de har ikke fungeret

som model for redning af hverken nedlægningstruede biblioteker eller butikker. Efter årtusindskiftet er mange mindre afdelinger til gengæld blevet omdannet til forskellige typer af ”åbne biblioteker” med varierende grad af personalebetjening.⁵⁸

Bøger til søs: Bogbåde og andre initiativer

Sejlende biblioteker kan have flere former. Ud over Søfartens Bibliotek organiserede Svendborg Bibliotek i en årrække fra begyndelsen af halvtredserne en bogbåd i det sydfynske øhav, som til søs fragtede bøger til øerne. Initiativet blev omtalt i en lille artikel i Bogens Verden *Den første bogbåd i dansk biblioteksarbejde*.⁵⁹ Nogle af øerne i det sydfynske øhav havde egne biblioteker, mens andre var for små til selv at klare driften af et egentligt bibliotek.

For at imødekomme biblioteksbehovet på de helt små øer påbegyndtes i 1952 sejlads med bogbåd med inspiration fra bl.a. Norge. Falcks redningsbåd sejlede til Birkholm, Hjortø og Skarø med en kasse med 500 bind faglitteratur, skønlitteratur og børnebøger. Lærerne kunne komme om bord på båden, og hver husstand kunne låne op til 10 bøger. På Birkholm, som var den mindste af øerne, lånte alle 16 husstande på den første tur det maksimale antal og dokumenterede dermed behovet for læsning. I alt blev der på turen udlånt 365 bøger.

Tre faguddannede bibliotekarer sejlede med og vejledte på den første tur. Undervisningsministeriet sidestillede bogbåden med bogbiler med hensyn til statslige tilskud. Sejladsen blev senere udvidet til Korshavn og Lyø.

Initiativet fik stor presseomtale. De lokale aviser bragte fyldige og grundige reportager med overskrifter som ”Med Bogbaaden ’Redningsfalcken’ på ’litterært’ Krydstogt i det sydfynske Øhav” i Svendborg Amtstidende⁶⁰ og ”Bogbåden blev modtaget af læsetørstende folk på øerne” i avisen Sydfyn⁶¹. Ærø Amtstidende beskrev bogbådens ankomst til øen Birkholm: ”Alle Birkholms Beboere, store som smaa, havde fundet Vej til Havnen, da Falcks Redningskorps’ Baad udstyret som ’Bogbaad’ fra Svendborg By- og Amtsbibliotek – den første af sin Art i Danmark – i Gaar Formiddag ved 9.30-Tiden lagde til her og aabnede et Udlaan af fag- og skønlit-

Bogbåden fra Svendborg Bibliotek i Birkholm Havn i 1952. På sit litterære krydstogt blev den modtaget af de "læsetørstige folk på øerne". På fotografiet foregår udlånet under åben himmel. (Bogens Verden, 1952, s. 320)

terære Bøger samt Børnebøger".⁶² Nyskabelsen nåede helt frem til hovedstadspressen, hvor dagbladet Politiken bragte fire spalter under overskriften "Skibet er ladet med kærlighed og eventyr. Paa togt med landets første sejvende bibliotek".⁶³

I biblioteksfilmen *Biblioteket i dag – i morgen* fra 1970 illustreres tidens næsten utopiske visioner om folkebiblioteker, der kan og vil alt – med alle medier og både i og uden for biblioteket. Filmen viser bl.a. scener fra en friluftskoncert og fra bytning af bøger til søs. Midt på havet og under en blå himmel med kredsende hvide måger udveksles bogkasser fra den ene fiskekutter til den anden.

Denne udveksling af bøger til søs var en del af et forsøg på at betjene fiskerflåden i Skagen og dermed give fiskerne mulighed for at læse i den fritid, der kunne være til søs. Forsøget blev fra 1965 til 1974 finansieret af folkebibliotekernes særlige rådighedssum og herefter overtaget af Skagen Kommune.⁶⁴

I Norge har den specialbyggede bogbåd Epos sejlet siden 1963 til vestlandets kyster og fjorde. Den afløste forskellige både, der havde sejlet siden 1959. Bogbåden medfører 6000 bøger og råder over et samlet bibliotek på 20.000 bind. Båden er stor nok til at rumme mindre teaterforestillinger, musikalske arrangementer og forfattermøder. Om vinteren fungerer den som biblioteksbåd, og om sommeren sejler den med turister.⁶⁵ I Sverige har der været bogbådsbetjening af den stockholmske skærgård siden 1953. Bogbåden Tranan medfører 3000 bøger.

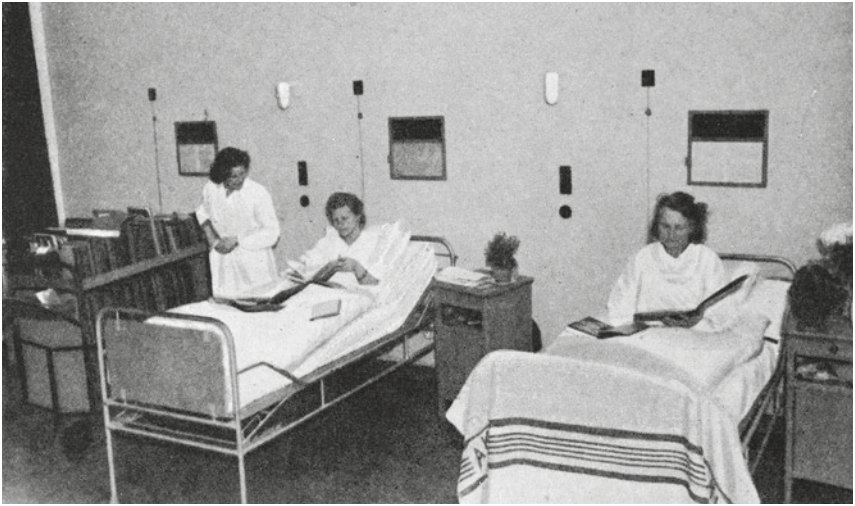
Særlige afdelinger og særlige opgaver:

Biblioteker på sygehuse og andre institutioner

Et par år efter krigen udkom i 1948 den fællesnordiske bog *Folkebibliotekernes sociale særøpgaver*.⁶⁶ Bogen indeholdt en systematisk gennemgang af biblioteksbetjeningen af hospitalsbiblioteker, blindbiblioteker, døvstummebiblioteker, fængselsbiblioteker, sindssygebiblioteker, skibsbiblioteker, soldaterbiblioteker og tuberkulosebiblioteker. Netop denne detaljerede gennemgang med afsnit fra alle de nordiske lande markerede organiseringen og udviklingen af et nyt område – og ikke mindst ambitioner og målsætninger for udvidet betjening.

I afsnittet om hospitalsbiblioteksarbejde i Danmark beskrev Anna Dorthea Holm den særlige ”stuegang” med bogvogn, hospitalsbibliotekarernes hvide kitler, som blev båret af praktiske grunde, og hospitalsbibliotekets særligt efterspurgte titler fra skønlitteratur til kunstbøger, bøger om boligindretning, rejseskildringer, biografier og ”verdensjournalisternes beretninger”.⁶⁷

Hun inddelte hospitalslånerne i tre kategorier: For det første de intellektuelle, for hvem læsning var en livsfornødenhed. For det andet de stadige læsere, hvis gode vaner kunne udbygges, og for det tredje ”De ikke helt faa, hvis Læsning til daglig hovedsagelig består af Ugeblade, og som aldrig eller meget sjældent kommer på det stedlige Bibliotek. Blandt dem kan man møde enkelte, der med noget, der ligner Stolthed, hævder, at de aldrig har læst en Bog. Over-

Hospitalsbibliotekar på stuegang med bogvogn på Aarhus Kommunehospital. I de første årtier bar hospitalsbibliotekarerne hvide kitler på linje med det øvrige personale. (Folkebibliotekernes sociale Særopgaver, 1948, s. 13)

for denne tredje Kategori ligger Hospitalsbibliotekets morsomste og fornemste opgave.”⁶⁸

Det opsøgende arbejde i dets forskellige former udvidedes i de kommende årtier. Antallet af hospitalsbiblioteker kulminerede i slutningen af tresserne, hvor 87 folkebiblioteker betjente 150 sygehuse. I firserne kom der store nedskæringer, som er fortsat i takt med, at indlæggelsestiderne er blevet kortere. I 1982 havde 56 sygehuse aftaler om hospitalsbetjening. Tidsskriftet Bibliotek 70 udgav i 1983 en forsvarspamflet med den karakteristiske titel *På trods af krisen. Biblioteker på sygehuse*.⁶⁹ Ud over biblioteksbetjening af almindelige somatiske sygehuse blev der også organiseret særlig betjening af sindssyge og tuberkulosepatienter.

Fængsels- og arrestbibliotekerne havde særlige forhold på grund af de indsattes vilkår. I artiklen *Fængselsbiblioteker* i Bogens Verden fra 1953 gennemgik C.R. Nielsen fængselsbibliotekernes vilkår efter krigen.⁷⁰ Historisk har fængslernes skoler og biblioteker været særligt forbundet med forestillinger om oplysning og kundskab.

Tilsvarende kunne bogtildeling indgå i et system af begunstigelser og udviklingstrin, ligesom der kunne være censur af kriminalromaner. De indsatte havde begrænset kendskab til folkebibliotekerne i forvejen og havde typisk ugeblade som læsevaner, men var i øvrigt meget læsende i fængslet: ”Der læses meget i fængslet. Det ligger nær at søge forklaringen i frihedslængslen, derunder savnet af det andet køn. Bogen giver frihedsfantasier næring for fanger i langt højere grad end for de såkaldte frie mennesker.”⁷¹

Fængselsbibliotekerne udviklede sig gradvist, således at materialevalget nærmede sig almindelige folkebiblioteker, ligesom formidlingen fik mere social karakter. Samtaler med lånerne kunne dække ”fundamentale behov hos de indsatte og er en tillidserklæring, som stiller store krav til bibliotekarens takt, lydhørhed og åbenhed.”⁷²

I *Betænkning 683* fra 1973 om bl.a. fritidsaktiviteter i fængslerne foreslås det, at de indsatte inddrages i materialevalget, som også foreslås udvidet til andre medier end bøger. Der foreslås også øget samarbejde med lokale folkebiblioteker. Ligesom biblioteker i det omgivende samfund kan opfattes som frirum, kan dette i særlig grad gælde fængselsbibliotekerne: ”Biblioteket er et populært mødested – undertiden også af andre grunde end den at låne bøger.”⁷³ Arrestbibliotekerne har fortsat kulturformidlende betydning. I april 2016 kaldte digteren Yahya Hassan således Århus Arrest ”det bedste bibliotek, han nogensinde har været i”.⁷⁴

Med militærets øgede betydning under den kolde krig og indkaldelsen af flere værnepligtige voksede behovet for fritidsbeskæftigelse og læsning på kaserne. Fra 1952 til 1973 voksede antallet af kasernebiblioteker fra 27 til 85. Fra halvfjerdserne faldt antallet af værnepligtige, og militærtjenesten ændrede karakter med mere fritid uden for kaserne. I 1981 var antallet af kasernebiblioteker faldet til 23.

Også på andre offentlige institutioner som børnehaver, fritidshjem, alderdomshjem og plejehjem har der på forskellig vis været organiseret biblioteksbetjening gennem folkebibliotekerne. Muligheden blev skabt i forbindelse med 1964-loven.⁷⁵

Opsøgende arbejde: Biblioteket kommer

Med bogen *Opsøgende biblioteksarbejde i Danmark* fra 1987 blev der gjort status over hele det opsøgende arbejde i alle dets aspekter fra særlige afdelinger på sygehuse, plejehjem og i fængsler til særlige materialer til handicappede og ”Biblioteket kommer”-ordninger. I bogen kulminerede forestillingerne om opsøgende arbejde. Der var ikke kun tale om særlige betjeningssteder og læsetekniske forbedringer, men det var desuden vigtigt, at bibliotekarerne kunne komme helt ud i folks stuer. Alle forhindringer i forhold til almindelig biblioteksbenyttelse blev gennemgået.

Bidragydere var en lang række specialister inden og uden for bibliotekssektoren. Både kultur- og socialpolitiske målsætninger var vigtige og lå i forlængelse af *Folkebibliotekernes sociale særopgaver* fra 1948. I et indledende afsnit understregede Ingerlise Koefoed: ”Det opsøgende arbejde er ikke elitært, det er heller ikke populistisk, det er et stykke dannelseskultur med stærkt folkeligt islæt ... fordi man med det kan nå mennesker, der ellers er lukket ude fra kulturtilbudene, og som måske netop p.g.a. deres isolation har ekstra behov for den berigelse, den oplevelse, den adspredelse og den nytænkning, der ligger i de bedste af kulturoplevelserne.”⁷⁶ Erik B. Smith skrev om den socialpolitiske baggrund.⁷⁷ Ellen Warrer Bertelsen fulgte op med et afsnit om nye ambitioner og behov for forskning.⁷⁸

I forhold til *Folkebibliotekernes sociale særopgaver* var der sket en stor udvikling af tekniske hjælpemidler i form af lydbøger, indlæsnings-tjeneste og musikbærende materialer. Også forskellige former for typografi og læsbarhed blev præsenteret og illustreret. Der var ligeledes afsnit, som handlede om de forskellige institutioners karakter, og dermed vilkårene for den særlige biblioteksformidling.⁷⁹

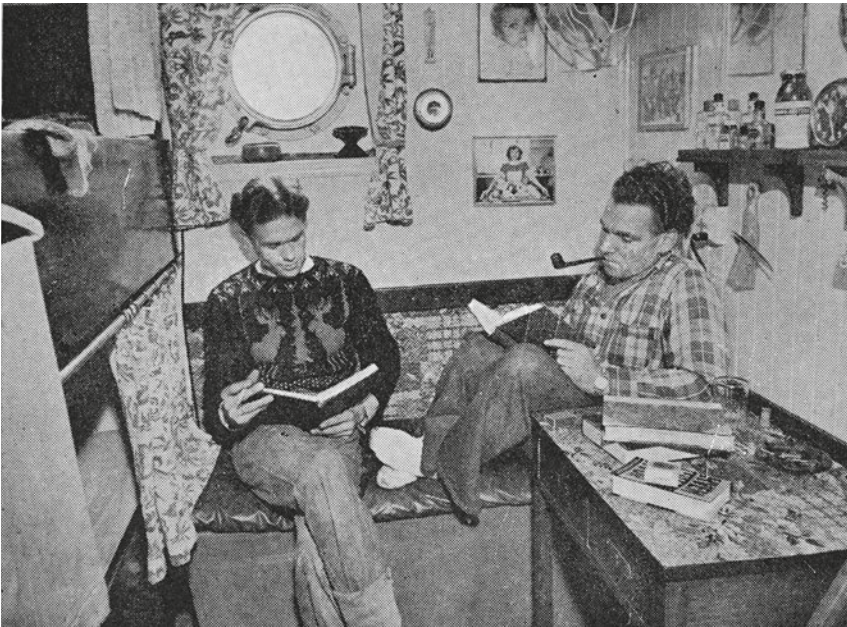
Også ”Biblioteket kommer”-ordninger blev præsenteret, målrettet mod personer, der permanent eller i perioder var afskåret fra selv at komme på biblioteket. Det kunne være bevægelseshæmmede, psykisk syge uanset alder eller ældre hjemmeboende, som kunne aftale besøg med helst den samme bibliotekar, der kom hver gang. Desuden kunne aftales tidsintervaller og litterære ønsker. Den særlige ordning kaldes også shut in-service med et udtryk hentet fra

amerikanske western-film. I 1983 havde ca. halvdelen af folkebibliotekerne "Biblioteket-kommer"-ordninger.

Udviklingen gik i retning af stadig større interesse for mange forskellige typer af handicappede. Bibliotekskonsulent Jes Petersen lagde i sin oversigtsartikel over periodens opsøgende biblioteksarbejde vægt på en bred indsats, som ikke kun var en "særopgave", men en "bevægelse": "Det opsøgende biblioteksarbejde i 70erne og 80erne kunne fortjene betegnelsen bevægelse på grund af den stærke vækst og de iøjnefaldende resultater, arbejdet opnåede. Også på grund af den opslutning, det fik fra bibliotekspersonale, kommuner, politikere og organisationer." ⁸⁰

Søfartens Bibliotek

Efter krigen kom der gang i den udlånsvirksomhed til danske skibe, som grunden var blevet lagt til i 1939. Fra hovedbiblioteket i Ny-

To læsende søfolk i deres kahyt på et af handelsflådens skibe. Billedet skal understrege betydningen af Søfartens Bibliotek. (Kaj Lund: *Søfartens Bibliotek 1939-1964*. 1964, s. 59)

havn udsendtes der bogkasser til skibene, som derefter kunne bytte indbyrdes, eller man kunne få friske forsyninger ved anløb i København. Desuden blev der organiseret 15 udlånsstationer i sømandshjem og sømandskirker med løbende udskiftning af bøger. I 1960 var af bibliotekets ca. 50.000 bind 35.500 bind til søs, heraf 31.300 bind i handelsflåden. 364 skibe havde bibliotek. Der var 76.687 udlån, og 79 procent af lånene var skønlitteratur.

Bibliotekerne blev passet af 400 frivillige medarbejdere på skibene, som engagerede sig i den særlige opgave. En kvindelig telegrafist beskriver sin udlånsvirksomhed: "Der er selvfølgelig nogle, der aldrig læser en bog, medens der til gengæld er andre, der godt kan sluge en bog om dagen. I sidstnævnte tilfælde kan De nok forstå, at man hurtigt løber tør for læsestof til sådanne læseheste, og da vi aldrig kommer til dansk havn, har jeg udelukkende været henvist til at bytte med andre danske skibe ... Jeg mener at have opdaget, at en skibsbibliotekar let kan stimulere læselysten hos besætningen ved selv at vise interesse for bøgerne og for arbejdet ..." ⁸¹ I de senere tiår er bibliotekets udlån mindsket, da der er færre danske søfolk på de store automatiserede skibe.

Arbejdspladsbiblioteker

Arbejdspladsbiblioteker fandtes efter krigen bl.a. i Sverige og de to Tysklunde. I Danmark fandt de første initiativer efter teglværksbiblioteket i Knabstrup sted på Nakskov Skibsværft i 1952 og på elektronikfabrikken A/S Vitrohm i Brøndbyerne vest for København i 1958, begge steder i samarbejde med lokale folkebiblioteker. I Nakskov blev der stillet et særligt lokale til rådighed, som var åbent efter fyraften. Biblioteket rummede ca. 1000 bind. Fremstødet satsede på at nå arbejdere, der boede i byens udkanter eller havde endnu større afstand til et bibliotek. ⁸² Biblioteket i Brøndbyerne blev oprettet som en del af det lokale folkebibliotek, men bibliotekarens arbejdstimer blev betalt af selskabet. De ca. 600 bøger var opstillet i kantinen og blev lånt ud i frokostpausen. Af fabrikkens 500 ansatte var 150 indskrevet som lånerne. Mange af lånerne var kvinder, der havde svært ved at nå biblioteksbesøg på anden måde. ⁸³

Biblioteker på fabrikker blev nævnt i Biblioteksbetænkningen fra 1964 som en del af folkebibliotekernes arbejdsområde⁸⁴, men de fik aldrig den udbredelse, som man på daværende tidspunkt havde forestillet sig. Deres udvikling kulminerede med folkebibliotekernes sociale engagement i halvfjerdserne. Der blev oprettet arbejdspladsbiblioteker i Frederikssund i 1966, hos A/S Limtræ i Hirtshals i 1971, på Grindstedværket i 1973, på Philips Radio A/S på Amager som forsøg i 1974, på Maglemølle Papirfabrik i Næstved i 1975, i Irmas opskæringsfabrik i Hvidovre i 1976 og på Pedershaab Maskinfabrik i Brønderslev som forsøg 1976-77. ”Snak om en bog” var et projekt i Frederikssund i 1972, hvor et stort antal af den samme titel cirkulerede mellem seks arbejdspladser til fri afbenyttelse og snak omkring frokostbordene. Århus kommune etablerede et forsøg med tre fagforeningsbiblioteker og et arbejdspladsbibliotek 1989-1990.⁸⁵

Arbejdspladsbibliotekernes formidling foregik inden for bibliotekslovens rammer om bl.a. et alsidigt materialevalg, og argumenter for etablering af arbejdspladsbiblioteker blev typisk hentet fra bibliotekernes ligestilling af alle borgere og deres demokratiske betydning og forpligtelse. Det gjaldt også Bibliotekarforbundets pamflet *Bibliotek på arbejdspladser*, der var en hilsen til medlemmerne den 1. maj 1978.⁸⁶ Målsætningerne var især kulturpolitiske. Det gjaldt også to biblioteker, som var oprettet på eget initiativ af arbejdere på Carlsberg og Postgirokontoret i København. ”Begge steder har det været et ønske om at give arbejdskammeraterne inspiration til at læse andet end Romanbladet og lægeromaner, der har fået initiativtagerne til at gå i gang.”⁸⁷ Desuden var der interviews om arbejdsmiljø og artikler om arbejdspladsbiblioteker i Sverige, Frankrig, Vesttyskland og DDR. Pamfletten var illustreret med sort/hvide træsnit af Jørn Mathiassen.

De to forsøg på henholdsvis Philips Radio⁸⁸ og Pedershaab Maskinfabrik⁸⁹ blev begge oprettet og drevet af grupper af studerende ved Danmarks Biblioteksskole i henholdsvis København og Ålborg som led i udarbejdelse af deres hovedopgave. De resulterede i omfattende og veldokumenterede rapporter om organisering og be-

nyttelse. For Pedershaabs vedkommende indgik et langt afsnit med analyse af lokalsamfundets produktionsforhold og klassekarakter.

I 2009 skrev Ida Heiberg Bøttiger om mere rekreativt orienterede arbejdspladsbiblioteker på sin blog med overskriften Arbejdspladsbiblioteket er ikke dødt – men trænger til fornyelse!: ”Nutidens arbejdspladsbibliotek bør opfattes som et personalegode, på lige vilkår med vin- og kunstklubber samt sportsforeningen, der allerede i dag eksisterer i vid udstrækning i flere danske virksomheder – og som modtager økonomisk støtte.”⁹⁰ Indlægget blev dog ikke fulgt op af en ny udvikling af arbejdspladsbibliotekerne. Til gengæld kan formidlingsinitiativer som f.eks. ”Danmark Læser” også rette sig mod arbejdspladser og jobcentre.

Strandbiblioteker og biblioteker i fri luft

Både internationalt og i Danmark er der opstået helt nye og eksperimenterende biblioteksformer. Det gælder bibliotekskiosker, containerbiblioteker og biblioteker i fri luft. Disse eksperimenter har også været forbundet med ændringer af indholdet af formidlingen, hvor oplysningstanken og sociale målsætninger konkurrerer med mere rekreative aktiviteter.

Som et blandt flere eksempler kan nævnes aktiviteterne på Københavns Kommunes Bibliotekers Strandbibliotek, som om sommeren er lokaliseret i en campingvogn i Amager Strandpark, hvor det har åbent i godt vejr. På nettet kan man læse om bibliotekets tilbud i 2014: ”Københavns Biblioteker åbner for syvende år i træk Strandbibliotek i Amager Strandpark, nemlig mandag 23. juni ved Strandstation 1, hvor Strandbiblioteket vil holde åbent på solrige dage mandag-fredag klokken 12.30-18.00. Her kan strandgæsterne låne de nyeste krimier og anden litteratur, magasiner, snorkeludstyr og våddragter til børn, spil som Kalaha og Backgammon, frisbees, badebolde og fiskenet. I løbet af sommeren er der desuden forskellige aktiviteter og workshops for børn og unge, og strandgæsterne kan opleve både levende musik, DJ-musik og oplæsning. På Strandbibliotekets Facebook-side kan man løbende holde sig opdateret med, om det fra dag til dag er strandbiblioteksvejr, og hvilke aktiviteter og oplevelser stedet byder på.”⁹¹

Der er ikke formuleret nogen direkte målsætning for dette nyeste eksempel på et bibliotek uden for biblioteket. Det ligger i forlængelse af de mange forsøg med at udvide bibliotekernes berøringsflade, men det fornyr og udvider samtidig bibliotekernes aktiviteter og udfordrer dermed bibliotekernes klassiske grænser og identitet.

Fra sociale initiativer til oplevelsestænkning

Ved årtusindskiftet er ikke bare bibliotekerne, men også de mange tilknyttede aktiviteter udfordret af den teknologiske udvikling. Det gælder også det opsøgende arbejde, hvor teknikken i hjemmet mindsker betydningen af fysiske afstande og transport, men næppe overflødiggør den sociale kontakt.

Udviklingen af de mobile biblioteker og det opsøgende arbejde i Danmark kan inddeles i tre perioder: Pionerårene i mellemkrigstiden var kendetegnet af få ressourcer og tekniske muligheder. Denne periode efterfulgtes af efterkrigstidens velfærdssamfund med nye medier og flere ressourcer. Endelig er perioden omkring årtusindskiftet præget af færre ressourcer og øget konkurrence fra internettet og oplevelsessamfundet.

Bogbussernes start var karakteriseret af en markant oplysningsstrategi og social lighedstænkning, hvor målet var at nå frem til ”de biblioteksløse sogne”, og hvor bogbilen blev set som et virksomt kampmiddel mod den underlødige litteratur. Grundlæggende var lighedstænkningen den samme i 1964-loven og betænkningen *Den lokale biblioteksstruktur* fra 1970, men her med moderniseret terminologi som filialtyper, funktioner og decentralisering og med oplysningsbegrebet i mere underforstået form og erstattet af en mere serviceorienteret holdning. Bogen *Opsøgende biblioteksarbejde i Danmark* fra 1987 understregede det fortsatte kulturelle og sociale engagement. Målet var for både mobile og andre udadvendte og opsøgende aktiviteter at nå ud til så mange som muligt ved at søge berøringsfladen udvidet. Samtidig repræsenterede betænkninger og rapporter en professionalisering af mobil betjening og opsøgende arbejde, der svarede til internationale tendenser. I *Folkebibliotekerne i vidensamfundet* fra 2010 er de udadvendte aktiviteter en del af mål-

sætningen om at åbne det lokale bibliotek mod alle målgrupper og segmenter. Strandbiblioteket og forskellige former for festivalbiblioteker er de seneste eksempler på biblioteker uden for bibliotekerne med nye formidlingsformer og initiativer. Stadig som en del af intentionen om at søge berøringsfladen udvidet har det udadvendte biblioteksarbejde bevæget sig ud i oplevelsessamfundet.

NOTER

1. Gabriel Naudé: *Vejledning i biblioteksarbejde*. København, Gad, 1970, s. 119-120.
2. ><http://www.informationsordbogen.dk/concept.php?cid=1389><
3. *Encyclopedia of Library History*. Ed. by Wayne A. Wiegand and Donald G. Davis, Jr. New York and London, Garland Publishing, 1994, s. 315-317.
4. *Haandbog i Bibliotekskundskab*. Udg. af Svend Dahl. København, H. Hagerups Forlag, 1927. Bind 2, s. 480.
5. *Haandbog i Bibliotekskundskab*. Bind 2, s. 285.
6. F.eks. *IFLA Mobile Library Guidelines*. Revision by a working group of the IFLA Public Libraries Section. Co-ordinated by Ian Stringer. The Hague, IFLA Headquarters, 2010. *IFLA Professional Report no. 123*, s. 31 og Laurits Rasmussen: *Mobile Libraries. A Coffee Table Book*. Filibussen, 2014. Afsnittet "Lad dig inspirere".
7. *From Outreach to Equity. Innovative Models of Library Policy and Practice*. Ed. by Robin Osborne. Chicago, American Library Association, 2004, p. 1-2.
8. *On the Road with Outreach. Mobile Library Services*. Ed. by Jeannie Dilger-Hill and Erica MacCreaigh. Santa Barbara, Denver and Oxford, ABC CLIO, 2010.
9. *IFLA Mobile Library Guidelines*, s. 5.
10. Andr. Sch. Steenberg: *Folkebogsamlinger*. Aarhus og København, Jydsk Forlags-Forretning, 1900, s. 65-66.
11. *Lov om Statsunderstøttede Biblioteker med dertil hørende Bekendtgørelser*, København, Græbes Bogtrykkeri, 1921, s. 4.
12. H. Hvenegaard Lassen: *De danske folkebibliotekers historie 1876-1940*. København, Dansk Bibliografisk Kontor, 1962, s. 290.
13. Hvenegaard Lassen, 1962, s. 290.
14. *Bogens Verden*, 1929, s. 65-66.
15. *Bogens Verden*, 1929, s. 66.
16. *Bogens Verden*, 1929, s. 181-182.
17. *Bogens Verden*, 1929, s. 182.
18. *Filibussen*, 1995:2, s. 17.
19. *Bogens Verden*, 1935, s. 4.

20. *Bogens Verden*, 1935, s. 5.
21. *Bogens Verden*, 1932, s. 142-150.
22. *Bogens Verden*, 1937, s. 141-154.
23. *Bogens Verden*, 1937, s. 58.
24. *Bogens Verden*, 1937, s. 58.
25. *Bogens Verden*, 1940, s. 244.
26. *Bogens Verden*, 1938, s. 316.
27. *Bogens Verden*, 1938, s. 305.
28. Kaj Lund: *Søfartens Bibliotek 1939-1964*. København, Bibliotekscentralen, 1964 og Martin Dyrbye: "Bøger til søs. Supplerende oplysninger om historien bag oprettelsen af Søfartens Bibliotek" i: *Bibliotekshistorie*, 8. København, 2007, s. 55-65.
29. Lund, 1964, s. 25-28.
30. Lund, 1964, s. 39-41.
31. *Det stærke folkebibliotek. 100 år med Danmarks Biblioteksforening*. Af Martin Dyrbye, Jørgen Svane-Mikkelsen, Leif Lørring og Anders Ørom. København, Danmarks Biblioteksforening og Danmarks Biblioteksskole, 2005, s. 78-79.
32. *Bogens Verden*, 1935, s. 113-116.
33. Bekendtgørelse nr. 169 af 13. maj 1965 om folkebiblioteker, par. 1 stk. 2.
34. Bekendtgørelse nr. 169 af 13. maj 1965 om folkebiblioteker, par. 6, Stk. 1.
35. *Folkebiblioteker i Danmark*. Af Erik Drehn-Knudsen, Ole Woldbye og Ib Koch-Olsen. København, Bibliotekstilsynet, 1967, s. 28.
36. *Folkebiblioteker i Danmark*, 1967, s. 28.
37. *Folkebiblioteker i Danmark*, 1967, s. 26.
38. *Bogens Verden*, 1959, s. 192-195.
39. *Bogens Verden*, 1959, s. 460-461.
40. *Bibliotekslovrevisionen Den lokale Biblioteksstruktur. Betænkning 1970*. København, Bibliotekscentralen, 1970, s. 12.
41. *Bibliotekslovrevisionen Den lokale Biblioteksstruktur*, s. 25.
42. *Bibliotekslovrevisionen Den lokale Biblioteksstruktur*, s. 51.
43. *Bogbusser. Planlægning, drift og teknik*. Udarbejdet af en redaktionsgruppe nedsat af Bibliotekstilsynet. København, Bibliotekscentralens Forlag, 1982, s. 20.
44. Gunver Daugaard Nielsen: *Danske bogbusser*. København, Danmarks Biblioteksskole, 1974.
45. *Bogbuskonference. Referat af oplæg og gruppearbejde*. København, Bibliotekstilsynet, 1964, s. 36.
46. *Bogbusser 1976*. Undersøgelse foretaget af Bibliotekarforbundets Faggruppe for filial- og bogbusarbejde. København, Bibliotekarforbundet, 1976, s. 40.
47. *Bogbusser. Planlægning, drift og teknik*. Udarbejdet af en redaktionsgruppe nedsat af Bibliotekstilsynet. København, Bibliotekscentralens Forlag, 1982.

48. *Bogbusser*, 1982, s. 89-102.
49. Frede Mørch: *Ældre, børn, musik og fabrikker – hvad har det med bogbusser at gøre? Evaluering af bogbusforsøg på Randersegnen*. København, AKF's Forlag, 1987.
50. Frede Mørch: *En bogbus fuld af musik – evaluering af bogbusforsøg på Randersegnen*. København, AKF's Forlag, 1987.
51. Laurits Rasmussen: *Mobile Libraries. A Coffee Table Book*. Filibussen, 2014.
52. *Folk og bibliotek*. Af Nan Dahlkild, Marianne Ellert, Lis Kelstrup og Peter Wad. Storstrømsamtets Biblioteksforening, 1975.
53. *Folk og bibliotek*, 1975, s. 55.
54. *Folk og bibliotek*, 1975 s. 72-73.
55. *Folk og bibliotek*, 1975, s. 73.
56. *Nitten biblioteksfilialer. Placering. Indretning. Virksomhed*. Udgivet af Biblioteks-tilsynet. København, Bibliotekscentralen, 1975.
57. *Institut for Center-Planlægning: Tillægsgfunktioner i landsbybutikker. Bilag 4. Biblioteksbetjening*. Hellerup, 1984, s. 4.
58. Carl Gustav Johansen: *Åbne biblioteker: et kortlægningsprojekt*. København, 2012.
59. *Bogens Verden* 1952, s. 319-320.
60. *Svendborg Amtstidende*, 13.9. 1952.
61. *Sydfyn*, 13.9. 1952.
62. *Ærø Amtstidende*, 13.9. 1952.
63. *Politiken*, 14.9. 1952.
64. Leif Thorsen: *Danske folkebiblioteker 1940-1983*. København, Dansk Bibliotekscenter, 1992, s.132.
65. Stig Holmås og Helge Sunde: *Epos. Boka om bokbåten*, Bergen, 1988.
- 66) *Folkebibliotekernes sociale særøpgaver*. København. Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor, 1948.
67. *Folkebibliotekernes sociale særøpgaver*, 1948, s. 14.
68. *Folkebibliotekernes sociale særøpgaver*, 1948, s. 15.
69. *På trods af krisen. Biblioteker på sygehuse*. Bibliotek 70, 1983. Pamflet 13.
70. *Bogens Verden*, 1953, s. 426-431.
71. *Bogens Verden*, 1953, s. 426.
72. *Betænkning 683*, 1973, s. 236.
73. *Betænkning 683*, 1973, s. 237.
74. *Metroexpress*, 20.4.2016, s. 8.
75. Bekendtgørelse nr. 169 af 13. maj 1965 om folkebiblioteker, par. 7, stk. 1.
76. *Opsøgende biblioteksarbejde i Danmark – en artikelsamling*. Redigeret af Birgitte Bokelund, Karen Christensen, Susanne Seidelin og Ellen Warrer Bertelsen. København, Bibliotekscentralens Forlag, 1987, s. 15-16.
77. *Opsøgende biblioteksarbejde i Danmark*, 1987, s.17-21.

78. *Opsøgende biblioteksarbejde i Danmark*, 1987, s. 26-27.
79. *Opsøgende biblioteksarbejde i Danmark*, 1987, s. 224-231.
80. Erik Allerslev Jensen. *Festskrift i anledning af 80 års dagen*. København, Statens Bibliotekstjeneste, 1991, s. 113.
81. Lund: *Søfartens Bibliotek 1939-1964*. København, Bibliotekscentralen, 1964, s. 56.
82. *Bogens Verden*, 1952, s. 391.
83. Leif Thorsen: *Danske folkebiblioteker 1940-1983*. København, Dansk Bibliotekscenter, 1992, s. 134-35, og Jørgen Bro Glistrup: *Fabriksbibliotek i Brøndbyerne i: Bogens Verden*, 1959, s. 460.
84. Bekendtgørelse nr. 169 af 13. maj 1965 om folkebiblioteker, Par. 7, stk. 1.
85. Skot-Hansen, Dorte og Lars Qvortrup: *Bibliotek og Fagforening. Rapport om forsøg med fagforenings- og arbejdspladsbiblioteker*. København, Specialarbejderforbundet i Danmark, 1991.
86. *Bibliotek på arbejdspladser. Rapport fra en arbejdsgruppe nedsat af Bibliotekarforbundet*. København, Bibliotek 70, 1978. Pamflet 6.
87. *Bibliotek på arbejdspladser*, 1978, s. 37.
88. *Forsøg med fabriksbibliotek. Rapport fra Philips*. Af Troels Brücker, Inge-Lise Langvad, Ellen Larsen og Grethe Nymark, København, Danmarks Biblioteksskole, 1976.
89. *Arbejdsplads, bibliotek og lokalsamfund. Teoretisk og praktisk arbejde omkring et bibliotek på Pedershaab Maskinfabrik, Brønderslev. Ålborg, Danmarks Biblioteksskole*, 1977.
90. <<http://arbejdspladsbiblioteker.blogspot.dk/2009/03/arbejdspladsbiblioteket-er-ikke-ddt-men.html>>
91. <http://minby.dk/amagerbladet/strandbiblioteket-aabner-igen/>

LITTERATUR

- Arbejdsplads, bibliotek og lokalsamfund. Teoretisk og praktisk arbejde omkring et bibliotek på Pedershaab Maskinfabrik, Brønderslev. Ålborg, Danmarks Biblioteksskole*, 1977.
- Betænkning 683. Betænkning om undervisning, erhvervsuddannelse og fritidsaktiviteter for indsatte i fængselsvæsenets anstalter*. København, Justitsministeriet, 1973.
- Bibliotek på arbejdspladser. Rapport fra en arbejdsgruppe nedsat af Bibliotekarforbundet*. København, Bibliotek 70, 1978. Pamflet 6.

- Bibliotekslovrevisionen Den lokale Biblioteksstruktur. Betænkning 1970.* København, Bibliotekscentralen, 1970.
- Bogbusser. Planlægning, drift og teknik.* Udarbejdet af en redaktionsgruppe nedsat af Bibliotekstilsynet. København, Bibliotekscentralens Forlag, 1982.
- Bogbusser 1976. Undersøgelse foretaget af Bibliotekarforbundets Faggruppe for filial- og bogbusarbejde.* København, Bibliotekarforbundet, 1976.
- Det stærke folkebibliotek. 100 år med Danmarks Biblioteksforening.* Af Martin Dyrbye, Jørgen Svane-Mikkelsen, Leif Lørring og Andres Ørom. København, Danmarks Biblioteksforening og Danmarks Biblioteksskole, 2005.
- Daugaard Nielsen, Gunver: *Danske bogbusser.* København, Danmarks Biblioteksskole, 1974.
- Encyclopedia of Library History.* Ed. by Wayne A. Wiegand and Donald G. Davis, Jr. New York and London, Garland Publishing, 1994.
- Erik Allerslev Jensen. Festskrift i anledning af 80 års dagen.* København, Statens Bibliotekstjeneste, 1991.
- Folk og bibliotek.* Af Nan Dahlkild, Marianne Ellert, Lis Kelstrup og Peter Wad. Storstrømsamtets Biblioteksforening, 1975.
- Folkebiblioteker i Danmark.* Af Erik Drehn-Knudsen, Ole Woldbye og Ib Koch-Olsen. København, Bibliotekstilsynet, 1967.
- Folkebibliotekerne i vidensamfundet.* København, Styrelsen for Bibliotek og Medier, 2010.
- Folkebibliotekernes sociale særopgaver.* København. Folkebibliotekernes Bibliografiske Kontor, 1948.
- Forsøg med fabriksbibliotek. Rapport fra Philips.* Af Troels Brücker, Inge-Lise Langvad, Ellen Larsen og Grethe Nymark, København, Danmarks Biblioteksskole, 1976.
- From Outreach to Equity. Innovative Models of Library Policy and Practice.* Ed. by Robin Osborne. Chicago, American Library Association, 2004. 145 p.
- Holmås, Stig og Helge Sunde: *Epos. Boka om bokbåten,* Bergen, 1988.
- Hvenegaard Lassen, H.: *De danske folkebibliotekers historie 1876-1940.* København, Dansk Bibliografisk Kontor, 1962.
- Haandbog i Bibliotekskundskab.* Udg. af Svend Dahl. København, H. Hagerups Forlag, 1927.

- IFLA Mobile Library Guidelines*. Revision by a working group of the IFLA Public Libraries Section. Co-ordinated by Ian Stringer. The Hague, IFLA Headquarters, 2010. 73 p. IFLA Professional Report no. 123.
- Institut for Center-Planlægning: *Tillæggsfunktioner i landsbybutikker*. Bilag 4. Biblioteksbetjening. Hellerup, 1984
- Johannsen, Carl Gustav: *Åbne biblioteker: et kortlægningsprojekt*. København, 2012.
- Mørch, Frede: *Ældre, børn, musik og fabrikker – hvad har det med bogbusser at gøre? Evaluering af bogbusforsøg på Randerseggen*. København, AKF's Forlag, 1987.
- Mørch, Frede: *En bogbus fuld af musik – evaluering af bogbusforsøg på Randersggen*. København, AKF's Forlag, 1987.
- Lund, Kaj: *Søfartens Bibliotek 1939-1964*. København, Bibliotekscentralen, 1964
- Naudé, Gabriel: *Vejledning i biblioteksarbejde*. København, Gad, 1970. (1627)
- Nitten biblioteksfilialer. Placering. Indretning. Virksomhed*. Udgivet af Bibliotekstilsynet. København, Bibliotekscentralen, 1975.
- On the Road with Outreach. Mobile Library Services*. Ed. by Jeannie Dilger-Hill and Erica MacCreaigh. Santa Barbara, Denver and Oxford, ABC CLIO, 2010.
- Opsøgende biblioteksarbejde I Danmark – en artikelsamling*. Redigeret af Birgitte Bokelund, Karen Christensen, Susanne Seidelin og Ellen Warrer Bertelsen. København, Bibliotekscentralens Forlag, 1987.
- På trods af krisen. Biblioteker på sygehuse*. Bibliotek 70, 1983. Pamflet 13
- Rasmussen, Laurits: *Mobile Libraries. A Coffee Table Book*. Filibussen, 2014.
- Skot-Hansen, Dorte og Lars Qvortrup: *Bibliotek og Fagforening. Rapport om forsøg med fagforenings- og arbejdspladsbiblioteker*. København, Specialarbejderforbundet i Danmark, 1991.
- Steenberg, Andr. Sch.: *Folkebogsamlinger*. Aarhus og København, Jydsk Forlags-Forretning, 1900.
- Thorsen, Leif: *Danske folkebiblioteker 1940-1983*. København, Dansk Bibliotekscenter, 1992.

Dansk Bibliotekshistorisk Selskab

Styrelsens beretning 2014-2015

Beretningen omfatter perioden 1. januar 2014-31. december 2015

Publikationsvirksomhed

Bibliotekshistorie nr. 11 udkom ved årsskiftet 2014/15 med 6 artikler, Juliane Engelhardt: Opdragelse til patriotisme. De patriotiske selskabers oplysning af almuen i 1700-tallet; Svend Larsen: 'En ny slekt av biblioteksmenn' Træk fra dansk og norsk bibliotekshistorie som afspejlet i breve mellem Svend Dahl og Wilhelm Munthe 1916-1953; Jørgen Bro Glistrup: Bibliotekerne i Nazityskland 1933-1939, set med danske øjne; Gunnvá Bak Mortensen: Læsehestenes egne fortællinger – en kvalitativ undersøgelse af brugeres opfattelse af læsning og litteratur i perioden 1930-1960; Martin Dyrbye: Preserejsen 1958. Danmarks Biblioteksforenings fremstød for bibliotekssagen og Steen Bille Larsen: Den sorte Diamant 1999-2013. Funktionelle ændringer for at møde IT-udfordringerne. Endvidere findes styrelsens beretning samt vedtægterne for publikationsstøtte. Bibliotekshistorie nr.11 er redigeret af Steen Bille Larsen under medvirken af Hans Elbeshausen, Ole Harbo og Jørgen Svane-Mikkelsen.

Medlemsbladet Bib-Hist er udkommet med numrene 26, 27, 28 og 29. Det redigeres af Bente Kaspersen og indeholder, ud over foreningsstoffet, kortere og længere bibliotekshistoriske artikler. Udover medlemsbladet er der udsendt særlige indkaldelser til medlemsmøder m.v.

Selskabets hjemmeside >www.bibliotekshistoriskselskab.dk< vedligeholdes af Bente Kaspersen. Hjemmesiden har faste rubrikker: arrangementskalender, medlemsservice, publikationer, Bib-Hist, styrelsen, links og vedtægter, så man kan der søge information om selskabets virke.

Selskabet er siden juni 2011 på Facebook, og denne side redigeres af Steen Bille Larsen. Selskabet har over 1100 følgere på Facebook.

Møder og arrangementer

19. februar 2014 var der medlemsmøde på Forsvarets Bibliotek på Kastellet, hvor lederen Simon Papusek fortalte om det fælles bibliotek for alle forsvarrets grene og viste rundt.

21. maj var der generalforsamling i Kulturstationen i Vanløse, hvor det faglige indslag var ved lederen Ole Jensen med titlen: Bibliotekernes fremtid i fortidens lys.

14. juni var der studietur til Lolland om oplysningstiden med besøg på Museum Lolland-Falster ved museumsdirektør Ulla Schaltz og på Reventlow-museet ved museumsinspektør Jesper Munk Andersen.

2. oktober besøgte 30 deltagere Politikens Oplysning, hvor bibliotekschef Aase Andreasen foreviste biblioteket og fortalte om de mangeartede opgaver.

26. november var der julemøde på Det Kongelige Bibliotek, hvor Steen Bille Larsen berettede om oprettelsen af særlige krigssamlinger om første verdenskrig i nationalbibliotekerne i København, Leipzig og Wien. Med i arrangementet var et besøg på udstillingen Ned med våbnene, om 7 danskeres kamp for fred under 1. verdenskrig.

Medlemsmødet d. 5. februar 2015 var på Det Kongelige Bibliotek, hvor direktør Erland Kolding Nielsen fremviste skatte fra bibliotekets samlinger og fortalte om sjældenhedernes indhold og proveniens.

Generalforsamlingen d. 28. maj afholdtes på Kulturværftet i Helsingør, hvor det faglige indslag var med den afgående bibliotekschef Margrethe Haugen, der fortalte om visionerne for bibliotek og kulturværft samt viste rundt i hele bygningskomplekset.

I dagene 4.-6. juni var der studietur til London, hvor 10 medlemmer deltog. Der var besøg på The Royal Automobile Club, University College London og CILIP (tidl. Library Association), som også stod for en Library History Walk med en kyndig guide til bib-

liotekerne i nærheden af foreningens hjemsted. Turen er grundigt refereret i Bib-Hist nr. 29.

28. september fortalte direktør Svend Larsen, Statsbiblioteket under overskriften: Statsbiblioteket fra Landsmødet i 1909 til Folkemødet 2015 for 28 deltagere.

Julemødet d. 25. november fandt sted i Kulturarvssalen på Det kongelige Bibliotek og var med titl. Arkivleder Peter Heiberg, der talte om Ida Bachmann, en af dansk folkebiblioteksvæsens store pionerer. Der var fuldt i salen.

Medlemstal og kontingent

Medlemstallet har været svagt faldende gennem de to år, over 190 til 185. Faldet er både blandt de personlige og de institutionelle medlemmer, bl.a. fordi biblioteker slås sammen.

Kontingentet har i perioden været uændret i forhold til tidligere år: 350 kr. for institutioner, 175 kr. for personlige medlemmer og 125 kr. for pensionister, studerende og ledige.

Styrelsen

Generalforsamlingen i 2014 genvalgte Steen Bille Larsen, Bente Kaspersen og Laura Skouvig til styrelsen og Andrew Cranfield blev ligeledes valgt.

Som suppleanter valgtes Hans Peter Rasmussen og Claus Vesterager Petersen. Inger Mathiesen, Inge Selfort og Ellen Warrer Bertelsen genvalgtes som revisorer og revisorsuppleant.

Styrelsen konstituerede sig efterfølgende med formand Ole Harbo, næstformand Bente Kaspersen, kasserer Johannes Balslev, sekretær Søren Carlsen og Steen Bille Larsen, Laura Skouvig og Andrew Cranfield som medlemmer.

På generalforsamlingen i 2015 genvalgtes Ole Harbo, Johannes Balslev og Søren Carlsen til styrelsen, ligeledes Hans Peter Rasmussen og Claus Vesterager Petersen som suppleanter og Inger Mathiesen, Inge Selfort og Ellen Warrer Bertelsen som revisorer og revisorsuppleant.

Styrelsen konstituerede sig efterfølgende uændret i forhold til året før.

Publikationsstøtte

Bibliotekshistorisk Selskab har taget initiativ til udbredelse af forskning om bibliotekshistorie og besluttet at afsætte midler til et publikationslegat. På møde i Selskabets styrelse, 4. oktober 2006, er flg. vedtægter besluttet:

Vedtægter for Dansk Bibliotekshistorisk Selskabs Publikationslegat

1. Publikationslegatet har til formål at fremme formidlingen af bibliotekshistoriske studier og forskning og yder støtte til:

- a. udarbejdelse af publikationer, først og fremmest trykkeudgifter
- b. tilskud til afholdelse af udstillinger, seminarer, kongresser m.m.

ad. a: Da selskabets midler er af forholdsvis beskeden størrelse, vil det ikke være muligt at yde effektiv støtte til forskning i form af løn
ad b: Der ydes ikke tilskud til deltagelse i de nævnte aktiviteter

2. Legatet uddeles efter ansøgning, når bestyrelsen skønner, at selskabets økonomi tillader dette. Der kan uddeles flere legater pr. år.

Af hensyn til ekspedition af imødekomne ansøgninger, skal disse indeholde oplysning om modtagerens adresse og personnummer. Hvis ansøgeren er en juridisk person, skal man i ansøgningen oplyse CVR-nummer.

Ansøgninger skal være vedlagt en sagkyndig udtalelse. Desuden skal vedlægges curriculum vitæ, eventuel publikationsliste samt eventuelle anbefalinger.

Afslag begrundes ikke.